De dichter Revius

W.A.P. Smit

bron
W.A.P. Smit, *De dichter Revius*. Uitgeversmaatschappij Holland, Amsterdam 1928

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/smit021dich01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

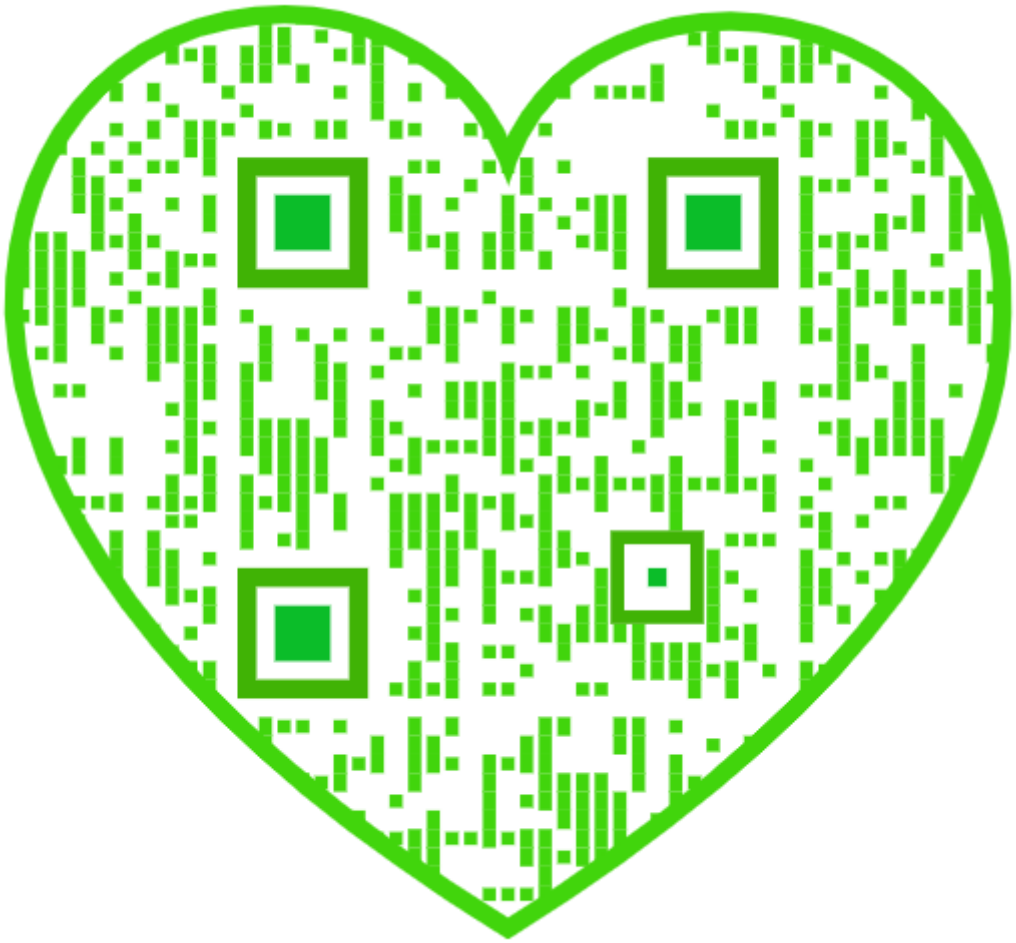

IACOBVS REVIVS SS.THEOL.D.ET COLLEG.THEOL.
Ill. Ordd. Holl. et Westfris. Praefectus.
Quem coeli illustrat sapientia, sanctaque Virtus,
Et niveus pura simplicitatis amor,
Et morum nitor, et regina Modestia morum,
Cui sibi par, genus dictaque cura, dedit
Nunc Graio at Lacho, nunc Belgâ ludere versu,
Ille meus hali REVIVS ere fuit.
Daniel Heinsius.
P.Aubry excud.

Hoofdstuk I.
De zuurdeesem der Renaissance.

WANNEER omstreeks 1500 de Renaissance in Italië haar bloeitijd reeds heeft gehad, is de Fransche letterkunde nog in het tijdperk van de rederijKers - ‘les grands rhétoriqueurs’. Toch vinden we al een voorjaarsgeur van het nieuwe, dat komen zal, in sommige verzen van Jean Lemaire de Belges. Op zijn reizen naar Venetië en Rome had hij iets gevoeld, dat aan de meesten van zijn landgenooten voorbijging. Wanneer we enkele terzinen overnemen uit zijn *Description du Temple de Vénus*, treft ons daarin dadelijk dat bijzondere, waarvoor we geen anderen naam hebben dan het vage en toch zoo veel-zeggende woord: modern.

> En la verdeur du mien flourissant aage,
> D'amours seruir me voulus entremettre:
> Mais ie n'y euz ne proufit n'auantage.
> Ie feis maint vers, maint couplet, et maint metre,
> Cuydant suiuir, par noble Poësie,
> Le bon Petrarque, en amours le vray maistre.
> Tant me fourray dedens tel' fantasie,
> Que bien pensoye en auoir apparence,
> Comme celuy qui à gré l'euz choisie.
> De luy à moy se trouuoit conference:
> Veu qu'il eslut sa dame Auignonnoise,

Ia nonobstant qu'il fust né de Florence.
Et ie qui fus, en temps de guerre et noise,
Né de Haynnau, païs enclin aux armes,
Vins de bien loing querre amour Lyonnoise.[1)]

Het zingende geluid van de zachte, klagende klanken brengt ons in een overgegeven stemming van weemoed. Het is hetzelfde gevoel, dat we later - maar dan veel sterker - zullen hebben, wanneer Ronsard, 'ce grand amoureux', ons zijn sonnetten zegt *sur la mort de Marie*.

Toch mogen we aan deze enkele verzen niet te veel waarde hechten. Het nieuwe breekt bij Lemaire de Belges allerminst zegevierend door. Het geluid, dat we van hem hoorden, is niet veel meer dan een resonantie - in hem vibreeren nog Italiaansche terzinen na, en iets van hun klank weet hij te vangen in zijn Fransch.

Maar ook langs anderen weg werkt intusschen het nieuwe door. Van Italië uit heeft het humanisme bezit genomen van heel het Noorden. De klassieke auteurs worden bestudeerd, uitgegeven, vertaald - hun wijsheid wordt opnieuw ontdekt en tegenover de eigen traditie gesteld. Van land tot land zoeken de geleerden elkaar, in een regelmatige en drukke correspondentie. Het begin der zestiende eeuw is voor Europa in de allereerste plaats een tijdperk van intense studie, en bijna ieder volk is daarin door een klinkenden naam vertegenwoordigd: Frankrijk heeft Guillaume Budé, Engeland Thomas Morus, Duitschland Melanchthon, Spanje Vives - Nederland Erasmus.

Langzamerhand wordt dan de verworven kennis meer algemeen bezit. Van een voorrecht en glorie, wordt het voor de

1) Oeuvres de Jean Lemaire de Belges, publiées par J. Stecher, III, pag. 102.

meer ontwikkelden bijna een eisch ‘humanist’ te zijn - anders kan men naar het algemeen gevoelen onmogelijk een man van fijnere beschaving zijn. Zoo bereidt zich uiterlijk (in vorm en klank) en innerlijk (in kennis en beschaving) de zegevierende Fransche Renaissance voor.

Clément Marot brengt die overwinning nog niet, al vertaalt hij ook enkele sonnetten van Petrarca. Want voor die overwinning is noodig: breken en vechten, en Clément Marot volgt liever den zekeren en veel-betreden weg naar het succes. Hij is de lichte, frivole hofpoëet, die zich door niets laat afbrengen van zijn lichtzinnig optimisme - die het leven ziet als een spel - en als de twee centrale dingen in dat leven: de vrouw en het geld. Terwille van die twee zijn een groot deel van zijn verzen geschreven. Hij vraagt daarin om geld en hij vraagt om liefde, maar hij vraagt ze beide op denzelfden badineuzen toon, waarop men om een kleinigheid zou vragen. Ze zijn beide noodig om het leven levenswaard te maken, maar ook beide van een betrekkelijke waarde. Men geeft het geld uit, om opnieuw in geldverlegenheid te komen - men geniet van een vrouw, om behoefte te krijgen aan een andere liefde.

Toch is er ook voor Marot wel eenig verschil. Liefde geven is, in tegenstelling met het geven van geld, *zichzelf* geven - vooral voor de vrouw. Marot proeft daarom die gift als een savoureuse vrucht, hij heeft er behoefte aan en hij speelt met de gedachte eraan, om in 't watertanden weer iets van den smaak te vangen. Maar onbewust gaat zijn eigenlijk doel soms veel verder: het verlangen op te wekken in zijn ‘maistresse’. Veel van zijn epigrammen zijn niets anders dan dit soms pervers-verfijnde, soms obscene spel met een erotische gedachte. Verder gaat zijn liefde nooit - voor een groote, lichaam *en ziel* omvattende passie is bij hem geen plaats.

Ook in zijn omdichten van de hofgebeurtenissen blijft hij

steeds aan den buitenkant, zonder door te dringen tot de ziel. Een enkele maal slechts treft ons een religieus gevoel (épitre au Roy, vanuit de ballingschap in Ferrara). En de beroemde berijming van vijftig psalmen? We weten er eigenlijk niet goed raad mee. Moeten we deze beschouwen als alleen geschreven, omdat Frans I ze had gevraagd? Of is er ook in Marot iets van dat onverzoenbare dualisme, dat we in den bloeitijd der Renaissance telkens terugvinden: het dualisme tusschen den modernen mensch, den dichter, den levenskunstenaar - en den Christen? Misschien - maar we hebben moeite het te gelooven.

Terwijl echter alle aandacht van het hof getrokken wordt door Marot en zijn school,[1)] bloeit in Lyon de kleine, maar wonderlijk-aantrekkelijke kring van Maurice Scève.

Door zijn ligging bij de grenzen was Lyon een toevlucht geworden voor de tallooze ballingen uit Italië. Zij hadden er de bewondering voor Petrarca gebracht en zijn opvatting van de liefde, waardoor de geliefde geidealiseerd wordt tot een onbereikbaar mystisch ideaal. Ballingen uit Florence waren overbrengers geweest van de gedachtensfeer uit Lorenzo de Medicis' Platonische Academie.

In die stad en door al die invloeden mede bepaald, ontwikkelt zich de kleine kring van dichteressen, waarvan Maurice Scève de leider is. In een tijd, toen alleen een naam de vrouw recht kon geven een individu te zijn, hebben zij - omgekeerd - zich een blijvenden naam weten te verwerven door individu, door zichzelf te zijn. Met eerbied, bijna met iets van liefde, zeggen we die vrouwennamen: Sibylle en Claudine Scève, Jeanne Gaillarde, Marguerite du Bourg - vooral Pernette du

1) Een heel eigen plaats heeft daarin Marguerite de Navarre door haar voorliefde voor een mystiek Platonisme, dat ook door haar invloed krachtig in Frankrijk begon door te dringen.

Guillet en Louise Labé. De laatste is van allen de grootste, grooter ook dan haar leermeester Maurice Scève. Door de 24 sonnetten van haar liefde is zij de Sappho van Frankrijk geworden, die ons mee doet sidderen in het ongeduld van haar verlangen en ons het wrange doet proeven van haar bitterheid. Onze heele ziel trilt mee in de verontwaardiging om de praatjes der Lyonner dames, wanneer haar cyclus eindigt met het trotsche en dreigende:

> Ne reprenez, dames, si j'ai aimé!

waarin nog eens voor 't laatst al haar liefde zich uit in bevende woorden, die den smaak hebben van tranen.

Maar ook aan den Lyonner kring ontbrak wat noodig was voor een literaire revolutie. Er ontbrak geestdrift voor den vorm, en vooral het matelooze geloof in zichzelf. Er ontbrak wat aan vioolspel ontbreekt om bazuingeschal te kunnen zijn. Wanneer we ‘ontbreken’ zeggen, is er dan ook geen sprake van een verwijt. Louise Labé zong als een viool - en de viool zingt alleen in de stilte, maar geeft dan zichzelf als een open hart.

De bazuin echter is het schallende instrument, dat oproept tot strijd en triomf. Het moet den ondertoon hebben van veel rumoer, om juichend daarbovenuit te kunnen klinken. En dan is de lucht vol klanken, altijd weer dezelfde juichende, prachtige klanken. Voor het eigenlijke lied mist de bazuin de bezinning, maar in den strijd is dat lied ook niet noodig. Wanneer er maar is de pralende, opzweepende klank boven ons hoofd!

Die bazuin komen nu de dichters van de Pléiade steken!

Al geruimen tijd broeide het in 't Collège Coqueret, waar Baïf, Ronsard en du Bellay onder leiding van den beroemden Jean Dorat met koortsachtigen ijver Grieksch studeerden. Be-

wust waren zij daar bezig zich toe te rusten voor den strijd, want hun enthousiasme en zelfvertrouwen zagen geen anderen weg dan een literaire revolutie. Iets van hun plannen schijnt intusschen naar buiten te zijn uitgelekt, want in 1548 trachtte Thomas Sibilet de uitbarsting te verhoeden door de uitgave van zijn *Art poétique*. Daarin zocht hij een brug te slaan tusschen het nieuwe en het oude, en hij had hoop op deze manier de excessen van een revolutie te kunnen voorkomen.

Maar de uitwerking was juist omgekeerd. De jonge dichters schrokken op. Anderen hadden zich al meester gemaakt van hun ideeën! En al de kracht daarvan zou verloren gaan, wanneer ze in verzachten vorm werden uitgesproken. Ineens, overrompelend, moest het nieuwe er zijn. Maar dan was er ook geen tijd meer te verliezen! Haastig en met kloppende harten gingen zij aan 't werk. Du Bellay schreef - maar over zijn schouder zullen Baïf en vooral Ronsard zeker meegelezen en telkens een beter, krachtiger, woord of zelfs heele zinnen gedicteerd hebben.

In het begin van 1549 verscheen zoo de *Deffence et Illustration de la Langue française*, onder den naam van du Bellay. Het is 't program van de Pléiade. Prinsen vat het in enkele woorden zóó samen - hun doel is ‘niet een slaafsch copieeren, maar een vrije inspiratie naar glorieuse modellen. Wat ze willen, ligt in al zijn vaagheid reeds uitgedrukt in den titel van hun manifest: een Fransch even rijk en buigzaam als het Latijn en Grieksch.’[1)]

Nog in hetzelfde jaar verschijnt du Bellay's eerste bundel *Olive*. En dan volgt een overvloed van bundel op bundel. De Pléiade overstroomt Frankrijk met poëzie, en Frankrijk geeft zich eindelijk gewonnen, bedwelmd door den klank en den geur van hun vers.

1) Dr. J. Prinsen JLzn. - De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan van Hout, pag. 152.

Maar van alle dichters der Pléiade, Baïf, du Bellay, Tyard, des Autels, Jodelle, La Peruse, is Ronsard als vanzelfsprekend de leider. Want onder hen is hij de groote, onuitputtelijke dichter, wiens gedachten zelden anders dan verzen zijn. In hem zingen de woorden, en zij blijven dat doen, wanneer hij ze gezegd heeft. Poëzie en muziek waren voor hem zoozeer een, dat hij ze niet meer als gescheiden kon zien en hij zijn heele leven getracht heeft die twee te verbinden.

Bij een lyrisch dichter zijn er in hoofdzaak maar twee mogelijkheden. Hij kan een zanger der zinnen zijn, of een dichter van den geest. Bij den eerste vloeien als vanzelf de verzen, die zijn als de aandoeningen van een kind:hevig en vluchtig - de tweede dicht moeilijker, want ieder vers is een veroverd bezit, maar zijn toon is dieper en zijn beeld grootscher.

Ronsard behoort tot de eerste groep, ook in zijn leven. In telkens nieuwe verrukking gaat hij van bloem naar bloem, vergetend het verleden en hevig genietend het schoone oogenblik - dat nog bedwelmender wordt door de gedachte aan den herfst, die reeds door alle schoonheid waait. Hij valt van liefde in liefde, omdat hij die voor zijn leven noodig heeft, zooals een vlinder de bloemen. Maar evenals die vlinder zoekt hij er slechts den honing voor zichzelf - nooit is zijn liefde aanbiddend en uitreikend tot boven de aarde. Een enkelen keer meenen we een anderen toon te hooren, maar ook daar blijkt het tenslotte niet meer te zijn dan een vorm, een gebaar. Ronsard proeft en ziet en ruikt het leven - voor reflectie is bij hem geen plaats.

In de Hymnen kiest hij wel diepzinnige, filosofische onderwerpen, maar deze zijn toch nooit veel meer dan de aanleiding tot een gedicht vol kleurige beelden en boeiende tafereelen, waarop geen reflectie volgt. Ronsard is de volmaakte dichter

der zinnen in al de wijdheid, maar ook in al de beperktheid van het woord.

Voor een dergelijk dichter waren het echter in Frankrijk geen gunstige tijden. Ieder oogenblik dreigde de burgeroorlog tusschen Katholieken en Hugenoten uit te breken. In 1562 barst deze eindelijk los met het bloedbad van Vassy. Het leven dwingt de Franschen tot ernst. Zelfs Ronsard komt diep onder den indruk van de verscheurdheid, waardoor alle schoonheid in Frankrijk bedreigd wordt - en hij uit zich fel en streng tegen de Hugenoten in zijn *Discours des misères de ce temps*.

Maar voor hem gaat langzaam de zon onder. Heftige aanvallen van de Calvinisten verwijten hem zijn zorgeloos zinnenleven. In de Hugenootsche provincies dringt zijn leerling du Bartas, die zelf ook Hugenoot is, zich op de eerste plaats. Zelfs aan het hof blijft hij na den dood van Karel IX nauwelijks de eerste, want Hendrik III geeft de voorkeur aan den bevalligen, onbeteekenenden Desportes.

Moe en afgeleefd sterft in 1585 de groote minnaar van Frankrijk in zijn priorij van Saint-Cosme-en-l'Ile bij Tours. En eerst in de vorige eeuw is hij weer verheven tot de eereplaats, die hem toekomt. Want hij is het geweest, die de macht der rederijkerij gebroken en nieuwe mogelijkheden geschapen heeft. Hij heeft het Fransche vers doen zingen en klagen, het gratieus en zeker leeren slingeren van rijm tot rijm en van strofe tot strofe. ‘On peut dire de Ronsard qu'il a “circonscrit” pour deux cent cinquante ans le domaine entier de la poésie classique, en même temps qu'il forgeait, dans ce grand alexandrin qu'il a si bien manié, et avec une virtuosité que je ne sais si l'on a dépassée, l'instrument nécessaire à l'exploration de ce vaste domaine.’[1)]

Na Ronsards dood is er niemand om zijn plaats in te nemen.

1) F. Brunetière - Histoire de la littérature française classique I, pag. 396.

Zijn oude vrienden zijn vóór hem gestorven. De heilige geestdrift, waarvoor zelfs het moeilijkste niet te zwaar is, leeft niet meer. Niemand grijpt als vroeger naar Pindarus of Homerus in den prachtigen waan ze te kunnen evenaren of zelfs te overtreffen. De gemakkelijke, ondiepe, spelende poëzie van Anacreon wordt het groote voorbeeld, terwijl ze vroeger verpoozing was geweest na grootscher werk. Italiaansche modellen worden zonder originaliteit nagevolgd.

Voor dien tijd echter was ook de man gestorven, wiens naam we reeds hebben genoemd: Guillaume de Saluste, sieur du Bartas. Tijdens zijn leven bewonderd en vereerd door zijn geloofsgenooten, is hij na de overwinning van het Katholicisme is discrediet geraakt. Geen der Fransche literatuurgeschiedenissen vindt voor hem een warmen toon van bewondering. De Fransche geest staat dichter bij een zanger als Ronsard, en kan den Hugenoot zijn gebrek aan gratie, aan muziek, aan ‘la superbe sottise’ niet vergeven. Daarentegen wordt in de Calvinistische landen zijn naam nog altijd met eerbied genoemd en is deze onafscheidelijk verbonden met dien van Milton en Vondel. Het is een bewijs temeer voor de scherpte der tegenstelling Katholiek-Calvinistisch.

Anders dan het Katholicisme brengt de Reformatie - en in 't bijzonder het Calvinisme - God en de Goddelijke wet niet zoozeer aan de wereld in zijn geheel, als wel aan den mensch persoonlijk. De Katholiek kent God en heeft deel aan Hem, omdat hij behoort tot de wereld, die daarom in zijn gedachten een belangrijke plaats kan innemen. Bij den Calvinist echter wordt het geheele denken vervuld van de tegenstelling Godmensch. En dan zijn er twee richtingen mogelijk. De eerste ziet alles vanuit God, zoodat de volle nadruk valt op de zonde en nietswaardigheid van den mensch. Maar omgekeerd kan ook de mensch zichzelf vergeten, wanneer hij opziet tegen de

onnoemelijke Majesteit Gods. En zoo doet du Bartas.

Bij Ronsard overheerschte het zinnelijke, de vorm - bij du Bartas, den Calvinist, domineert de reflectie, de inhoud. Hij is de man van één groote liefde: God, en Dien wil hij zingen. Vandaar de geweldige opzet van het onvoltooid-gebleven werk: God te vereeren in den gang van Zijn wereld. De eerste *Sepmaine* (van de tweede hebben we niet meer dan vier 'jours') bezingt de zeven dagen van de schepping der wereld. Niets wordt vergeten. Soms zelfs overheerscht de reflectie te veel en verliest ze zich in de mysteriën der verborgen dingen, waar het causale verband niet meer geldt. Dan wordt het een onheilig spel van niets-zeggende woorden en paradoxen, waar we niet anders zouden mogen doen dan eerbiedig het mysterie aanvaarden. Het is de fout, die we telkens terug zullen vinden in Calvinistische poëzie: het mysterie geen mysterie te kunnen laten.

Maar ondanks deze zwakkere momenten boeit het werk ons. Er zit een breede, stuwende gang in, die van vers tot vers voortstroomt en ons vanzelf met zich meeneemt. *La Sepmaine* is wat het bedoelt te zijn: een verheerlijking - maar een verheerlijking door het reflecteerend verstand in de eerste plaats, waarbij soms het hart wordt meegenomen. Dat worden dan de mooiste passages, waar het gevoel de forsche figuren kleurt, die het verstand geteekend heeft. Maar dat gevoel is secundair en daarom niet onmisbaar - de teekeningen alleen in wit-en-zwart zijn op zichzelf reeds voldoende.

De *Sepmaine* is dan ook veel wezenlijker een epos dan de *Franciade*, het mislukte heldendicht van Ronsard. Die mislukking school al in den opzet, waarbij Homerus en Virgilius angstvallig werden gevolgd. Buiten de dikwijls boeiende détails werd de *Franciade* daardoor tot een ziellooze copie zonder mogelijkheid van eigen leven. Du Bartas daarentegen heeft aan

Homerus of Virgilius niet gedacht. Hij wilde God verheerlijken in Zijn schepping en daarbij door niets gebonden zijn. In zijn *Advertissement sur* (*l*)*a première et second Sepmaine* zegt hij zelf: ‘ma seconde Sepmaine n'est (aussi peu que la première) un oeuvre purement Epique, ou Heroyque, ains en partie Panegirique, en partie Prophetique, en partie Didascalique. Icy ie narre simplement l'histoire, là iémeu les affections: Icy i'invoque Dieu, là ie luy ren graces: Icy ie luy chante un Hymne, et là ie vomy une Satyre contre les vices de mon aage: Icy i'instruy les hommes en bonnes moeurs, là en pieté: Icy ie discours des choses naturelles, et là ie loüe les bons esprits.’

Maar juist door deze vrijheid ontstaat een gaaf geheel. Zelfs het ten toon gespreide encyclopaedische weten past in dit werk, want hoe beter men de dingen kent en begrijpt - des te meer eer geeft men aan God, die ‘ze alle met wijsheid gernaakt heeft.’

Een epos is een gedicht van diepe vereering, waarin de groote daden van een held bezongen worden, om die vereering over te dragen op anderen. Die held behoeft geen oorlogsman te zijn als Achilles of Aeneas, en geen zwerver als Odysseus. Wanneer de vereering maar groot en echt genoeg is - en zoo was de vereering der Hugenoten voor God! Daarom zijn *Les Sepmaines* van du Bartas wel degelijk een epos - zelfs het eenige epos der 16de-eeuwsche Fransche Renaissance.

* * *

Vanuit het Zuiden stuwt de Renaissance naar het Noorden op. De zuurdeesem blijft in het deeg werken, ‘tot het geheel doorzuurd is.’

Aan de Noordgrens van Frankrijk lagen de Nederlanden, die onder de krachtige leiding der Bourgondische Heeren tot een eenheid begonnen te worden, al was de geweldige uit-

breiding van Karels rijk hun zelfstandige beteekenis ernstig komen bedreigen. Vooral in de Zuidelijke gewesten bloeide een Europeesche handel, waarvan Antwerpen het middelpunt was. Uitheemsche kleeding en de klank van vreemde talen trokken er nauwelijks meer de aandacht. En dit voortdurend contact met vreemdelingen kon niet anders dan invloed hebben. Vooral de Italianen brachten uit hun Renaissance-steden vanzelf iets van de nieuwe cultuur.

Maar veel dichterbij lag Frankrijk, en de Fransch-sprekende gewesten vormden een gemakkelijke brug naar Vlaanderen, Brabant en het Noorden. In de Middeleeuwen was de Fransche invloed al groot geweest, maar de heerschappij der Bourgondiërs had nog méér de oogen naar het Zuiden doen slaan. Met graagte en ijver onderwierpen de aanzienlijken zich aan de suprematie van 'la doulce France', en volgden waar zij hun den weg wees. Ook nu trok de nieuwe mode van Parijs al spoedig de aandacht - men las de verzen van Ronsard, de Deffence van du Bellay - de 'Institution' van Calvijn. Dit laatste is van groot belang, want literaire en religieuze invloeden zijn alleen theoretisch van elkaar te onderscheiden. In werkelijkheid is door den levendigen omgang met de Hugenoten de Fransche invloed, ook op literair gebied, versterkt en verdiept.

We zijn in den onrustigen, woeligen tijd vlak na den afstand van Karel V - een tijd der 'Umwertung aller Werte'. Het Humanisme heeft hier breeden aanhang gevonden, maar zooals gewoonlijk heeft ook nu bij de minder grooten vooral het negatieve doorgewerkt. Het kinderlijke is weggenomen - en in de plaats daarvan is een onzekerheid gekomen, een wantrouwen in alle waarheden. Er is zelfs een twijfel aan het recht der maatschappelijke ordeningen, al wordt die twijfel dadelijk beïnvloed door factoren van zelfhandhaving of eigenbelang.

Al heel spoedig echter is de Hervorming dien invloed komen

kruisen. Het religieuze leven dreigde onder te gaan in vormendienst en uiterlijkheid. Maar de Middeleeuwsche mensch kon zich zijn bestaan niet denken zonder God. Het leven was onafscheidelijk met Hem verbonden. Daarom kon door de misbruiken in de Kerk de vraag naar Hem niet worden weggenomen. Slechts het vertrouwen in de Kerk werd geschokt, zoodat men zelf trachtte te zoeken langs mystieke, kettersche wegen. Of men leefde voort in een uiterlijke onverschilligheid, maar heel dicht daaronder klopte toch het vragende hart. Aan dat hart brengt de Hervorming het antwoord! En ze dient zich, anders dan het Humanisme, niet aan als studie, maar als religie - wat practisch voor velen wordt: niet negatief, maar positief.

Het is moeilijk in deze warreling van gedachten den weg te vinden. Onder de ontwikkelden brengt de studie soms tot skepsis, vaker tot de Stoa. In allerlei variaties trachten Humanisme en Reformatie zich met elkander te verbinden, zooals dat ook Humanisme en Contra-Reformatie doen. De beginnende kettervervolgingen houden wel het regelmatig doorwerken der Hervorming tegen, maar aan den anderen kant zijn zij oorzaak van een bezieling, die meer dan iets anders overtuigt. ‘Het bloed der martelaren is het zaad der Kerk.’

Nog voor dus de eigenlijke Renaissance zich hier een weg baant, heeft zich al een belangrijk kenmerk der nieuwe Italiaansche cultuur gerealiseerd. Ik bedoel de bewustwording van het individu. Het Humanisme eischt persoonlijke studie en zelfstandig nadenken - de Hervorming de persoonlijke keuze en een persoonlijk geloof.

Intusschen begint zich steeds meer het verzet tegen de absolute monarchie van Filips II te ontwikkelen. Spanjaarden bekleeden de meeste vertrouwensposten en bekommeren zich weinig om nationale rechten of privilegies. Daardoor gaat een gevoel van saamhoorigheid de Nederlanders binden - een

nationaliteitsgevoel komt op, dat steun vindt in het besef van eigenwaarde, waarmee de individu zichzelf bewust wordt.

In deze onrustige, geprikkelde dagen klinkt de stem van Anna Bijns. Volkomen beslist heeft ze haar keus gedaan - tegen de Hervorming. Maar dit doet niets af aan de beteekenis van haar keus, omdat ze die deed *als individu*. En het is haar *persoonlijke* overtuiging, die ze met felle woorden in haar 'Refereinen' uitspreekt. Zij geeft zichzelf volkomen, zooals op heel ander gebied Louise Labé dat in Frankrijk had gedaan.

Maar het persoonlijke van Anna Bijns uitte zich nog in de oude vormen, en bovendien werkte de felheid van haar aanval een meer literairen invloed tegen. Alle nadruk viel als vanzelf op den inhoud van haar verzen, die slechts werden gezien als een religieus manifest, waarbij men te kiezen had: voor of tegen.

Ongemerkt was men intusschen steeds meer vertrouwd geraakt met de nieuwere Fransche poëzie. De grootste roem was aanvankelijk wel voor Marot, wiens Psalmberijming (door Theodore de Bèze voltooid) door de Hugenoten als de hunne was aangenomen en daarom gemakkelijk van hand tot hand ging. Van de Psalmberijming kwam men vanzelf op zijn Epitres en zijn vertalingen naar Petrarca, wiens naam door het Humanisme reeds een bekenden klank gewonnen had en met vele andere Renaissance-namen door de Rederijkers werd aangewend als uiterlijk en klinkend ornament. Maar ook de Pléiadepoëzie drong door - langzamer dan men misschien zou verwachten, omdat de gemoederen tot de verfijnde genieting daarvan weinig waren gestemd - maar toch onweerstaanbaar. Voor zoover ze gericht was naar de Oudheid, sloot ze dadelijk aan bij de Humanistische ontwikkeling - en in het nationale van taal en gevoel werd ze begrepen door het groeiend

verzet tegen de Spaansche en daardoor anti-nationale politiek van Philips.

Rijk en bewonderd leeft in het machtige Antwerpen van die dagen Jonker Jan van der Noot zijn jeugd. Uit de bewegingen van de voorbijgangers spreekt een onbewuste en toch nauw bedwongen spanning - felle flikkeringen gaan door hun oogen. Het broeit en gist overal. En overal wordt in 't verborgen reeds de strijd gestreden tusschen het oude en het onbedwingbare nieuwe. Jonker Jan bedwelmt zich aan die nerveuze spanning, die de bekoring heeft van het onbekende, dat er uit volgen zal. Wanneer hij door de straten loopt, klopt het bloed aan zijn slapen. Vrij en onafhankelijk als weinigen, weet hij van geen vrees voor de toekomst. Zijn oogen glanzen haar tegen. Want in die toekomst zal alles nieuw wezen, nieuw en schoon, zooals hij het gezien heeft in zijn poëtendroom. En daarom wil hij van haar eerst heraut zijn, en later de held.

Uit deze stemming groeit zijn eerste bundel ‘Het Bosken’. En het wordt tevens de eerste Renaissance-poëzie der Nederlanden. Het kon haast niet anders. Jonker Jans sprankelende, onrustige geest moest zich wel instinctief afkeeren van alle oude vormen, die tot gemeengoed waren geworden en daarbij hun glans hadden ingeboet. Het nieuwe zou ook hier een overwinning brengen van schoonheid. Maar de gang naar dit nieuwe voerde daarom ver van de Rederijkerspoëzie, waar naieve gratie en dans steeds meer werden verdrongen door de lompe praal van overmatige en vaak onverwerkte geleerdheid.

Jonker Jan had echter door zijn zorgvuldige opvoeding de Fransche en Italiaansche letterkunde leeren kennen. En vooral naar de eerste richtte hij zich nu in zijn behoefte aan nieuwe vormen, al werd ook Petrarca dadelijk een van zijn bewonderde voorbeelden. Ondanks zijn Ronsardiaanschen titel bevat ‘Het Bosken’ echter ook heel veel van Marot. Het gaat in zekeren

zin vàn Marot naar de Pléiade - voller en bewuster klinkt telkens het Renaissance-ideaal. En dat ideaal is voor Jonker Jan het ideaal van de Pléiade, dat hij uitspreekt met hùn woorden in dezelfde triomfante overtuiging, dat de dichters zijn 'les ministres des dieux' (Ronsard). Het brengt hem 'in den roes zijner eigen oden en sonnetten'[1] Hij voelt zich de Ronsard van Brabant, de vernieuwer en herschepper der dichtkunst. Na hem zal de macht van het oude gebroken zijn. En onvermoeid vertaalt, bewerkt en dicht hij, naar het voorbeeld van zijn geliefden Ronsard, die hem in de veelheid en verscheidenheid was voorgegaan: epigrammen en Psalmen[2] naar Marot; sonnetten naar Petrarca, Marot en de Pléiade; Pindarische oden naar het voorbeeld van Ronsard.

'Wat dat *Bosken* in onze 16de-eeuwsche poëzie beteekent? Daar vindt men opeens, na de vormlooze leegheid der Rederijkers en hun verbasterde taal, verzen in zuiver Brabantsch, die door den inhoud gedragen worden, en hun vollen klank geven; de goedzakkige trochaeën vervangen door vaststappende jamben, "gemeene verzen" met rust na den tweeden voet, alexandrijnen met rust na den derden; heel een rijkdom van frissche beelden die op de jonge maat leven, en op de aandoeningen welke die maat bezielen; sonnetten van eigenaardige mooiheidszin en emotie, liederen vol gedans van afwisselende bewegingen; een nieuwen geest zich uitend in nieuwe rythmen.'[3]

Maar toen 'Het Bosken' verscheen (waarschijnlijk in den loop van 1567[4]), was in het leven van den dichter de groote

1) Aug Vermeylen - Leven en werken van Jonker Jan van der Noot, pag. 21.
2) Met behulp van Datheens vertaling, waaruit soms heele strofen zijn overgenomen. Vermeylen, t.a.p., pag. 42 en 162.
3) Id., pag. 35.
4) Id., pag. 33.

ommekeer reeds gekomen. In Antwerpen was veel gebeurd en veel veranderd: de Beeldenstorm, de slag bij Austruweel, de mislukte opstand der Calvinisten. Jonker Jan, die ook in de religie het nieuwe zocht, had deel uitgemaakt van het Consistorie en was een van de leiders geweest in de drie dagen van den opstand. Als zoovele anderen had hij daarna moeten uitwijken. Troepen van de Landvoogdes waren op weg naar Antwerpen - fluisterend gingen geruchten rond over de komst van Alva.

In Londen ontweek Jan van der Noot zelf den storm, maar al zijn goederen werden verbeurd verklaard. De slag trof diep. Uit de weelde van zijn kunstleven verviel hij plotseling tot de grove zorgen om het dagelijksch bestaan. De blijde, onbezorgde glans trok weg uit zijn oogen - een harde, bittere lijn groefde zich om zijn mond. In deze stemming schreef hij ‘Het Theatre oft Toon-neel, waer in ter eender de ongelucken ende elenden die den werelts gesinden ende boosen menschen toecomen: ende op dander syde tgheluck, goet ende ruste die de gheloovighe ghenieten, vertoont worden.’ Het boekje bevat zes vertalingen uit Petrarca's visioenen (Canzone III In Morte di Madonna Laura), elf sonnetten naar den ‘Songe de Joachim du Bellay’ over den val van Rome's grootheid, en vier prachtige oorspronkelijke sonnetten naar de Apokalupsis. Daarop volgt dan een uitvoerige commentaar, waarin de bittere haat tegen Rome toomeloos losbarst. De sonnetten over het verval van Rome en die naar de Apokalupsis bevatten daartoe aanleiding te over. Er slaat een vlam uit de woorden. De dichter is mateloos in zijn haat, zooals hij het vroeger geweest was in zijn levenslust.

Nog in hetzelfde jaar (1568) bezorgt hij een Fransche vertaling, in 1569 een Engelsche - en, wanneer hij later in het Kleefsche verblijf houdt, tenslotte ook nog een Duitsche (1572).

Vooral de Engelsche uitgave is belangrijk, doordat de

Apokaluptische sonnetten en die van du Bellay er in ‘blank verse’ zijn vertaald. In de Engelsche literatuur trekken zij bijzonder de aandacht door hun statige pracht, die zoowel voor de ontwikkeling van het sonnet als voor die van het ‘blank verse’ van invloed is geweest. Welke dichter heeft deze vertaling zoo hevig doen leven? Niet van der Noot zelf, zooals hij geneigd is ons te doen gelooven. Eerder mogen we denken aan Edmund Spenser, in wien van der Noot dan den grooten aanleg moet hebben begrepen, al was Spenser in 1569 niet ouder dan 17 jaar. In ieder geval heeft Jan van der Noot door deze vertaling een stoot gegeven aan de doorwerking der Renaissance in Engeland.[1)]

In de Duitsche vertaling van 1572 is uit den Commentaar iedere aanval op Rome geschrapt en het Calvinisme verbannen. Is er iets in de ziel van den dichter opgebrand, zoodat nu een ander man overblijft - zonder overtuiging en zonder vertrouwen - die probeeren wil voor zich te redden wat nog te redden valt? Het is niet onmogelijk, maar van der Noots spreuk: ‘Tempera te tempori’ zou ons eer in een andere richting de verklaring doen zoeken. Dan is er geen sprake van moedelooze overgave - dan volgt eenvoudig en logisch alles uit de groote onzelfstandigheid van zijn karakter. Hij was een dichter, maar aan dat dichterschap ontbrak de achtergrond van een diepe persoonlijke overtuiging. Zijn ontvankelijk en kinderlijk-ontvlambaar gemoed werd gemakkelijk meegesleept; hij was - *zooals zijn omgeving was*. In het gistende Antwerpen werd ook hij bedwelmd door het nieuwe, in de Londensche ballingenkolonie kookte hijvan den gemeenschappelijken haat - nu, in het rustiger en niet-Calvinistische Duitschland, past hij zich zonder moeite aan bij een sfeer van voorzichtige gematigd-

1) Vermeylen, t.a.p., pag. 54 vlgg.

heid. En in dit alles is geen spoor van bewuste onwaarheid - het is niet meer dan een karakterzwakte, die door de ongunstige omstandigheden verergert tot een ongeneeslijke ziekte. Zwervend door Europa, na 1579 weer in Antwerpen, richt hij zich naar personen en omstandigheden. Waarheid en leugen verwarren zich steeds meer, tot er nauwelijks meer scheiding tusschen beide is. Na den val van Antwerpen in 1585 verwringt hij zijn rol in de gebeurtenissen van 1566 en 1567, tot hij het tragisch masker draagt van een verongelijkt, koningsgetrouw onderdaan. Van de uitbundige verwachtingen, die Jonker Jan achttien jaren vroeger koesterde, is niets meer over.

Op losse vellen gedrukt en naar behoefte telkens tot een bundel gerangschikt en gebonden, vormen de verzen uit dien tijd de oogenschijnlijk zoo talrijke drukken der ‘Poeticsche Werken’, waarin bedelende broodschrijverij afwisselt met prachtige verzen.

Want ondanks alles bleef in Jan van der Noot de dichter leven. Nog altijd wilde hij de Ronsard van Brabant zijn, en diep in hem bloeide de schoone verbeelding voor een machtig epos, dat hem nooit losliet - al werd het ook nooit voltooid. Hij wilde er de poëtische beschrijving geven van een allegorischen, Dantesken tocht vol moeilijkheden, tot eindelijk de vereeniging met Olympia, de geliefde en het ideaal, verworven is. In 1579 doet hij in Antwerpen een berijmden opzet verschijnen, waarin boeiende regels telkens weer onze aandacht vragen: ‘Het Cort Begrijp der XII Boecken Olympiados.’ Maar al veel eerder, tijdens zijn verblijf in Duitschland omstreeks 1572, was er in Keulen een belangrijk uitvoeriger ‘begrijp’ verschenen, door Dr. Hermannus Grenerus uitgegeven onder den titel ‘Das Buch Extasis’. Ook hier bleef de dichter zijn gewoonte trouw om zijn weg te markeeren met vertalingen en uitgaven van zijn werk. Door deze vertaling en die van ‘het

Theatre' heeft in een tijd, dat de Duitsche poëzie aarzelend naar nieuwe wegen zocht, de invloed van Jan van der Noot ook Duitschland bereikt, al valt er geen 'rechtstreeksche werking' te ontwaren.[1)]

En zijn invloed op onze Hollandsche poëzie? Nergens is deze direct aan te wijzen - in den 'Nederduytschen Helicon' van 1610 komt zijn naam nog een paar maal voor, maar enkel als een naam tusschen andere namen - en dan wordt zelfs deze ten Noorden van den Moerdijk op den duur vergeten. In Londen kende hij Lucas de Heere, en Vermeylen acht het niet onwaarschijnlijk, dat de Heere, die 'vaag gedroomd heeft van wat van der Noot tegelijkertijd volbracht', uit dien omgang geleerd heeft.[2)] Ook met Coornhert is van der Noot in aanraking geweest, toen in 1571 beiden in het Kleefsche een wijkplaats hadden gezocht.[3)] Coornhert teekende er platen voor de 'Olympiade', maar overigens was hij de man niet om spoedig meegenomen te worden door Jonker Jans geestdriftige kunstvereering. Rustig en onbewogen bleef hij evenals vroeger zijn gang gaan.

Is er dan verder géén invloed geweest? Indirect waarschijnlijk wel - al zou van der Noots gebrek aan karakter bijna een ontkennend antwoord kunnen rechtvaardigen. Want daardoor werd hij apostaat van de zaak der vrijheid - en hij werd dat, eer in de Noordelijke gewesten de betrekkelijke rust was ingetreden, die voor iedere kunstontwikkeling noodig is. Symbool voor het begin van die rust is de stichting der Leidsche Hoogeschool. En van den aanvang af werd deze in haar ontwikkeling bestuurd door mannen, die gaarne als leiders werden aanvaard, omdat ze zelfs hun leven hadden veil gehad - libertatis ergo.

1) Vermeylen, t.a.p., pag. 79 v.v.
2) T.a.p., pag. 130.
3) Id., pag. 133.

Naar hen zag het Noorden, ook voor zijn literairen opbloei! Voor onze ontluikende nationale literatuur is deze persoonswaardeering van meer beteekenis dan er gewoonlijk aan wordt toegekend. Ze doet ons begrijpen, waarom Jan van der Noot als een meteoor verscheen en - verdween.

* * *

In het Noorden wordt Leiden een brandpunt der Renaissance, vooral door toedoen van Janus Douza en Jan van Hout, op wie we straks reeds doelden.

In het begin van 1566 vinden we Jan van der Does in Parijs, waar hij als zooveel andere jonge edelen uit Vlaanderen, Brabant en Holland zijn opvoeding komt voltooien. Hij is nog heel jong, en heel zelfbewust. Er is iets uitdagends in de manier, warrop hij door de straten rijdt. Met het opslaan van zijn oogen tart hij het heele leven. Het zijn groote oogen *à fleur de tête*, waarin een lachend zelfvertrouwen praalt, dat niet vrij is van een geringschattende minzaamheid voor de wereld rondom. Nog sterker leeft die geringschatting in de gevoelige neusvleugels en den haast onmerkbaar opgetrokken mond. Vastgesloten is deze, maar de te dikke lippen geven er iets weeks en zinnelijks aan. Om de jongensachtige kin kruivelt het aarzelend begin van een baard.[1)]

Even zorgeloos en hevig als Jan van der Noot leeft hij zijn jeugd, maar in het harde leven zal hij tot een heel ander man worden gelouterd en gestaald, zooals we hem in onze Vaderlandsche Geschiedenis kennen als den verdediger van Leiden.

Nu echter is Jan van der Does pas twintig, en hartstochtelijk leeft hij het bewogen leven van Parijs mee. Alles trilt er in de verwarring van den uitbarstenden Hugenotenoorlog. Maar toch

1) Naar het portret in: Iani Douzae a Noortwyck epigrammatum lib. II, satyrae.... enz. Antwerpen - bij Silvius. 1569.

blijft Parijs de stad, waar de Renaissance overwonnen heeft en waar nog altijd iets leeft van den roes der Pléiade.

Na een paar jaar in Leuven en Douai te hebben gestudeerd, is Jan van der Does daar gekomen. En nu hij op het punt staat weer naar het Noorden te vertrekken, voelt hij eerst goed, wat die anderhalf jaar in Parijs voor hem zijn geweest. Hij is doortrokken van Humanisme en Renaissance - hij heeft omgang gehad met enkelen uit den kring der Pléiade zelf! Als een kostbaar aandenken neemt hij zijn 'Album Amicorum' mee naar Holland terug. Dorat, de geleerde Grieksche leermeester der Pléiade, en Baïf schreven er ieder een Grieksch vers in. Is het dan een wonder, dat het enthousiasme in zijn oogen staat als een zon?

Wanneer hij weer in Holland terug is, sluit Jan van der Does zich aan bij het Verbond der Edelen, maar zonder daaraan veel meer te geven dan zijn naam. Liever houdt hij zich bezig met poëzie, waarvoor een groote liefde in hem is wakker geworden. Maar in Parijs was hij omgegaan met Dorat - niet met Ronsard of du Bellay. En Dorat was de geleerde Humanist, die ondanks alle waardeering voor het werk van zijn leerlingen, toch daarboven meende te staan - omdat hij *Latijn* schreef. Douza volgt hem in die voorkeur en ontwikkelt zich tot een van de bevallige neo-latinisten, waaraan Leiden zoo rijk is geweest. Hun Humanisme is niet meer strijdend als dat van Erasmus, waarin de Renaissance zich baan brak - het is het Humanisme nà de Renaissance, spelend en dichterlijk: Renaissance-poëzie in het Latijn, dus zonder het nationale element, maar verder gewone Renaissance-poëzie. Het blijkt wel daaruit, dat Dorat stukken van Ronsard in het Latijn vertaalde, evenals Douza het enkele verzen van Petrarca en Desportes deed.

Toch is het waarschijnlijk Douza geweest, die door zijn vriendschap met Jan van Hout een nationale Renaissance in

Leiden heeft mogelijk gemaakt. Die vriendschap ontstond tijdens het beleg in 1574, toen beiden, met Burgemeester van der Werff als derde in hun Driemanschap, de verantwoordelijkheid hadden te dragen voor een verhongerende stad en - steun vonden in elkanders trouw en kracht. Zoo'n vriendschap wortelt te diep om ooit te kunnen verminderen. Van Hout is er zich van bewust, als hij in het ‘Album Amicorum’ van zijn vriend schrijft:

Vruntschap gemaect in schijn bedect,
Vergaet soubijt,
Als comt de noot,
En schielic laect. Mer die verwect
Wert in een tijt
Van angste groot,
Als elc een waect en noot deurbrect,
Geen leet, noch spijt,
Noch storm, noch stoot
Haer wortel naect, mer onbevlect
Blijft, hoe langh tlijt,
Jae, naer de doot.

Een dichter als Douza kon echter geen vriend hebben, die een vijand der Muzen was. Hij zou het niet hebben kunnen verdragen in de oogen van een vriend doffe onverschilligheid te lezen voor wat hem zelf zoo hevig bezielde. Telkens moest hij kunnen vertellen van alles wat hij gezien en ondervonden had - van zijn studietijd in Parijs - zijn kennismaking met Dorat en Baïf - zijn verrukking om sommige verzen van de Pléiade. En dan moest hij plotseling naar een boek kunnen grijpen om daaruit te gaan voorlezen, bladzijden achtereen - van het eene vers ademloos overgaand naar een ander, dat ineens in zijn

gedachten sprong - en altijd begrepen worden, in 't Latijn zoo goed als in 't Fransch.

Zoo'n begrijpend vriend wàs Jan van Hout. Wanneer we zijn portret zien, begrijpen we, dat hij met volle overgave kon luisteren - en dat Douza, wanneer hij opkeek, telkens in die kleine, scherpe oogen zag. Want van Hout erkende graag Douza's meerderheid in ontwikkeling en beschaving, maar voor hem beteekende die erkenning tevens een besluit: te leeren van en daardoor langzamerhand op te klimmen tot zijn vriend.

Is werkelijk op deze manier de dichter door Douza wakker geroepen in Jan van Hout? In ieder geval gaat deze, voor zoover wij weten, eerst na het ontstaan van zijn vriendschap met Douza, verzen schrijven - en van den aanvang af richt hij zich bewust naar de Fransche Renaissance. Niet alleen in zijn ‘Album Amicorum’ had Douza zijn vrienden Dorat, Baïf en van Hout bij elkander gebracht.

Jan van Hout is minder hoofsch, minder zwierig dan zijn vriend. Hij is een stoere, harde werker met vaste lijnen om den soms nijdig neergebeten mond. Geboren uit een weversfamilie, heeft hij zich zijn vermogen en zijn persoonlijk aanzien moeizaam verworven. Toch blijft hij zich een zoon der gewone burgerij voelen. In hem leeft niets van de minachting, waarmee de edelman Douza op de neringdoende en kleine burgers neerzag. Als stadssecretaris houdt hij zich ernstig bezig met hun behoeften en belangen, zooals blijkt uit zijn ‘Deductie of Remonstrantie, van wegen de Burgermeesteren ende Regierders der Stadt Leiden.... jegens de gepretendeerde perceptie van Thienden op wortelen, cool, ajuin.... enz.’[1)] Dezelfde sociale belangstelling spreekt ook uit het rapport over de beste middelen

1) Dr. J. Prinsen J.Lzn. - De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan van Hout, pag. 94.

om in de verzorging der armen te voorzien, dat hij in 1577 op verzoek van ‘burgermeesteren ende gerechte’ samenstelde.[1)]

Door het grootendeels verloren gaan van zijn ongedrukt gebleven literaire nalatenschap is het moeilijk ons een zuiver denkbeeld te vormen van Jan van Houts kunst. Wat we echter van hem over hebben, toont ons weer dezelfde persoonlijkheid. Zijn verzen zoeken niet in de eerste plaats naar bevalligheid en zingend rythme, zooals in het Zuiden die van Jan van der Noot dat deden. Krachtig, zuiver en zelden aarzelend banen zij zich een weg. Krachtig en zuiver is ook de gedachte, die zij uitdrukken, zooals we reeds gezien hebben bij het vers in Douza's ‘Vrundtbouc’. Een andere proeve daarvan geeft het opschrift voor het Leidsch stadhuis:

> Indien Godts goetheit U brengt voort
> Geluk en spoet, niet trots 't gemoet,
> Maer neêr wilt dragen;
> En sent hij, siet, weerom aen boort
> Angstig verdriet, weest daerom niet
> Te seer verslagen.
> U heyl, sulcks hil, en toebehoort,[2)]
> Danct God, swych stil, so was sijn wil,
> Begeer, behaegen.

We denken bij Van Hout niet in de eerste plaats, zooals bij Van der Noot, aan Ronsard. Veeleer is hij voor Noord-Nederland geweest wat Du Bellay voor Frankrijk was: de theoreticus, de schrijver van het program der Renaissance en de onvermoeide propagandist voor de nieuwe kunst. Onder zijn papieren is gevonden een betoog ‘Tot het gezelschap ende de vergaderinge der gener, die hem in de nieuwe universiteyt der Stad Leyden

1) Prinsen, t.a.p. pag., 71 vlgg.
2) Uw heil hield zulks in en zulks behoort tot uw heil.

ouffenende zyn in de Latynsche of Nederduytsche poëziën ende allen anderen liefhebberen der Nederlandsche sprake' (1576). We vinden er de kenmerken der Renaissance in terug: '1e. de verachting voor het publiek, het profanum vulgus, zijn onmondigheid in het begrijpen van kunst; 2e. grenzenlooze eerbied voor de kunst van Griekenland en Rome; 3e. liefde voor, begeerte naar eigen kunst in eigen taal, drie punten, die ook in de Deffence van Du Bellay den hoofdtoon aangeven.'[1] Van Hout eindigt met zijn program: te schrijven in 'Alexandrins, zoe die bide Francoyzen werden genomt, ende bestaen van zes voeten of twaelf sillaben, hebbende haren val, rustinge, steunsel of ademverhalinge naer de derde voet, twelc de zeste sillabe es, de welcke ic onder den anderen verdeelt of geschakeert hebbe mit masculins, opte laetste sillabe rijmende, ende mit feminins, rijmende opte naestlaetste of voor naestlaetste'. Dat beteekent een volkomen breuk met de rederijkerij.

Het zal misschien wel altijd een geheim blijven, wat dit mysterieuze 'gezelschap' is geweest. Misschien heeft Van Hout, zooals Prinsen vermoedt, getracht een Leidsche Pléiade te vormen door een kring van jongeren om zich heen te verzamelen en hen voor te gaan met zijn nieuw gewonnen inzicht. Het is evenmin onmogelijk, dat hij probeeren wilde de uitsluitende heerschappij van het Latijn te breken - want die heerschappij nam nog steeds toe door de komst van buitenlandsche hoogleeraren en studenten. 'In de *Latynsche of* Nederduytsche poëziën' zou dan al een concessie geweest zijn aan den onweerstaanbaren drang van het Latijn, waardoor dan ook de opzet is mislukt. Later hooren we tenminste nooit meer van een Leidsch 'gezelschap'. De Neo-latinisten heerschen oppermachtig in de Leidsche literaire wereld.

1) Prinsen, t.a.p., pag. 166. Een uitvoerige beschouwing over het Betoog vindt men op pag. 164-169 en 155-156.

Maar Jan van Hout was er de man niet naar zoo spoedig zijn plannen op te geven. Als man uit het volk heeft hij het nationale element in de Renaissance diep gevoeld. Het laat hem niet meer los en daarom kan hij niet anders dan er voor strijden.

Door de nieuwe Hoogeschool is Leiden een centrum geworden van fijne, humanistische beschaving. Tusschen de professoren en enkele begaafde studenten bestaat een levendige omgang met onderlinge maaltijden, voorlezing van verzen en een geestig tournooi van geleerde Latijnsche grappen. Douza, Lipsius en later diens opvolger Scaliger zijn de leiders van dien Humanistenkring, waarin ook Van Hout een geliefde gast is en goed mee kan doen.

Hij maakt ervan gebruik om te trachten zijn vrienden, Douza vooral, over te halen tot het schrijven van Hollandsche verzen. Met zijn rustigen, zekeren blik overziet hij de heele wereldliteratuur van zijn dagen, en het valt hem op, hoe de Italianen en Franschen hun taal even schoon hebben weten te maken als het Latijn en Grieksch.

> De naersticheyt ziet van dItalianen,
> Die eeuwen drie, hier hebben in gewaect
> En haerluy muederstael zoe groot gemaect
> Dat zy by hulp van dees die naerstich screven
> dezelve tael zoe hooch hebben verheven
> tot dat haer hooft den hemel const deurstrijcken,
> zoe dat zy nu dies derren wel gelycken
> tlatyn en griex die deen den ander brueder zyn
> En van de rest der ander tungen mueder zyn.

Zoo ging het ook met 't Fransch:

> Naer dees tgezicht wilt keren op ten franssen,
> En ziet hue zij, haer tael in weynich jaren
> verbeterden en consten zeer vermaren.

Waarom zou dan hetzelfde onmogelijk zijn met onze taal? Wanneer ze maar evenzeer wordt liefgehad en met zorg beoefend als het Fransch en 't Italiaansch,

> Dan zult gyt zien eer dan gys had gelooft,
> In heerlicheyt um hooch my dragen thooft.[1)]

zooals Van Hout de landstaal van zichzelf laat voorspellen.

Vanuit Amsterdam steunt Spieghel hem krachtig in dien strijd om de taal. Wanneer in 1584 het 'Ruygh Bewerp vande Redenkaveling' opgedragen wordt aan de Leidsche burgemeesters en aan de Curatoren der Universiteit, met het verzoek de lessen aan de Academie in de eigen taal te doen houden - dan weet Spieghel althans bij Van Hout steun te zullen vinden. Ook hij tracht Douza te winnen voor de nationale poëzie, en hij noodigt hem uit een Hollandsche voorrede te schrijven voor zijn uitgave van Melis Stoke's Rijmkroniek. Maar alle moeite is vergeefsch. Douza schrijft wel de voorrede, maar met lichten zelfspot wijst hij er glimlachend het verzoek om voortaan Hollandsch te schrijven, van de hand. Dat laat hij over aan Spieghel zelf, aan Roemer Visscher en aan Jan van Hout. Voor hem, Douza,

> ....die te samen nau drie woirden weet by een Te knopen in ons dicht....[2)]

is er een ander ideaal om naar te streven!

We voelen het uit den toon van dit stuk: Douza beseft weinig van den ernst en den aandrang, waarmee het verzoek werd

1) Rijmbrief van Jan van Hout aan zijn vriend Kuenraet de Rechtere, uitgegeven door Dr. M. Rudelsheim, Taal en Letteren XIII, pag. 533.
2) Voorreden J. Johans vander Does Heer tot Noortwijc opte jegenwoerdighe Hollandsche Rijm-cronijc aan Henric Laurensz. Spieghel Coopman T' Amstelredamme zijnen ghoeden vrundt. (1591).

gedaan. Hij kan zich niet indenken, dat iemand zich werkelijk bekommerd maakt over de toekomst der eigen taal. Daarvoor is hij te veel edelman, en - ondanks zijn trouw aan de zaak der vrijheid - te veel kosmopoliet. Geestelijk voelt hij zich in de eerste plaats burger van de groote respublica literaria, waartoe ieder kan behooren, van welke nationaliteit dan ook, die maar voldoet aan den eisch schrijver, dichter en geleerde te zijn in het Latijn.

Daar ziet Douza het ideaal, dat hij in zijn antwoord aan Spieghel ook noemt:

> My zy genouch, dat noyt de Leydsch' Academye
> Tot oneer heeft gestreckt myn Roomsche Poesye.
> Dat een schoon Myrten-crans naest Everardi soon
> Ic van Diones hand verkregen heb ten loon.

Everardi soon - dat is de jong-gestorven, maar door de heele wereld beroemde Hagenaar Janus Secundus, de verpersoonlijking en de glorie van het neo-latinisme. Zoozeer heeft hij zich ingewerkt in de gedichten der klassieken, dat hij als het ware hun ziel ingezogen heeft. Zijn gedichten zijn daarom geen eigenlijke navolging meer, maar bijna een herleving van die ziel.[1)] Roma renata! Veel heviger dan wij hebben de latiniseerende Humanisten van het einde der 16de eeuw dit spontane leven gevoeld. Vandaar hun groote, warme bewondering. Maar ondanks zijn elegieën, oden, dichterlijke brieven, lijkzangen, punt- en mengeldichten is Janus Secundus toch vooral de dichter der *Basia* (Het Boek der Kussen). En het zijn de Basia, die de wereld hebben veroverd, omdat dáárin vooral het herleefd Latijn de uiting is van een levend mensch.

1) Over Janus Secundus zie men o.m.: J.H. Scheltema - Het Boek der Kusjes van Janus Secundus, met uitvoerig bijschrift.

Weinigen hebben weerstand kunnen bieden aan de soms spelende, soms hijgende woorden van hevige en zuivere zinnelijkheid, die zich schikken tot altijd bevallige verzen.

> Lieber, heiliger, groser Küsser,
> Der du mir's in lechzend athmender
> Glückseeligkeit fast vorgethan hast!
> Wem soll ich's klagen? klagt' ich dir's nicht!

klaagt zelfs Goethe[1] nog ‘an den Geist des Johannes Sekundus’, dien hij in de Basia heeft leeren liefhebben. Hoeveel grooter moest niet de bewondering van Janus Douza zijn, die bovendien diep onder den indruk was van Secundus' benijde meesterschap over het Latijn.

> Och! cost ick treden na u voet-stappen van veer,
> En volghen op het spoor, och! mocht ick hebben d'eer
> Te wesen van u Bend, met kuskens overgoten!

roept hij uit in een vers ‘Lof van Iohannes Secundus.’[2]

Maar hij deed meer dan bewonderen alleen - meer ook dan, evenals Jan van Hout, een verdienstelijke vertaling geven van de Basia. Hij trad werkelijk na de ‘voet-stappen van veer’ en schreef zelf ook een *Liber Basiorum*, waarvan Carmen I *Genium Secundi invocat* en het tweede lied is *In laudem eiusdem*. Bovendien vinden we in zijn dichtbundels tal van oden, brieven en puntdichten, zooals de neo-latinisten ze zoo graag schrijven en

1) Goethes Werke. Weimar 1888. 2ter Band, Seite 316. Overgedrukt bij Scheltema, t.a.p., pag. 12.
2) Opgenomen in: ‘Apollo of Ghesangh der Musen, wiens lieflijcke stemmen merendeels in vrolijcke en eerlijcke gheselschappen werden ghesonghen.’ 'tAmsterdam, bij Dirck Pietersz. Boeck-vercooper op 't Water, inde witte Pars. 1615.

waarin ook weer Janus Secundus met virtuositeit was voorgegaan.

We vinden er ook de zinnelijkheid terug, die de mond ons reeds verraden had. Maar Douza slaagt er niet in die te uiten met de bedwelmende vervoering van Ronsard of in den zuiveren toon van Janus Secundus. Grof en zonder veel geest speelt hij wat met een gewaagde gedachte of met een prikkelend woord.

Toch zouden we onrecht doen door op dien kant te veel den nadruk te leggen. Douza is een hartstochtelijk, fel-levend man - die wel eens te ver kan gaan. Maar diezelfde hartstocht drijft hem ook bij zijn werk: de verdediging van Leiden, zijn gezantschap naar Engeland, zijn Raadsheerschap in den Hoogen Raad, zijn dichterlijken en historischen arbeid. Scaliger heeft geen ongelijk, wanneer hij in zijn lijkzang op Douza, na het opsommen van diens verdiensten, voortgaat:

> Iure igitur querimur, te iure dolemus ademptum,
> Omnis et in partem turba doloris adest,
> Et miscet gemitu, et verba querentia fundit
> Pro tamen erepto non valitura viro.

* * *

Ook buiten de eigen stad hadden de Leidsche Renaissancisten hun vrienden. Marnix schrijft in Douza's Album Amicorum een distichon bij een uitvoerige teekening - Spieghel zagen we reeds van zijn vriendenrecht gebruik maken. Maar ook Roemer Visscher is in den kring geen onbekende, en Coornhert blijkt een intiem vriend van Jan van Hout door het gebed in diens Vrundtbouc: ‘Gheef dan, o Christe, dat u ware doechde in bestendige vrundtscappe te zamen in u vereenicht houwe, u Johan van Hout ende ooc u D.V. Coornhert’. Alle namen, waaraan we gewoon zijn den eersten bloei onzer Renaissance te verbinden, klinken hier in Leiden samen.

Coornhert en Spieghel zijn Renaissance-kunstenaar zonder de pralende zwier van het Zuiden. Innerlijk zijn beiden nog Humanist in den Erasmiaanschen zin van zoekers naar de waarheid en bestrijders van alle bekrompenheid. Zij willen een oplossing voor de vragen, waarvan hun ziel vol is, en hun studie blijft steeds daarop gericht. Beider hoofdwerk is dan ook in de eerste plaats een belijdenis - de ontvouwing van moeilijkgewonnen levensinzicht.

Spieghel is bovendien de onverschrokken aanvoerder van de Amsterdamsche kamer 'Het Eglantierken' in den strijd om de eigen taal. Het bleek ons reeds uit zijn verzoek aan Douza, en uit de opdracht van het 'Ruygh bewerp vande Redenkavelingh' met den stouten eisch de colleges aan de Leidsche Academie in het Hollandsch te doen geven. Dit boekje behoorde tot een reeks, een 'anleydinghe der jonckheyd, van den nederen trappe des welspellens tot de hooghte van de welsprekentheyd',[1] die was ingezet met de beroemde 'Twespraeck vande Nederduitsche Letterkunst'. Spieghel zelf was de schrijver van die reeks.

In dien strijd hebben Jan van Hout en hij elkaar gesteund. Voor den eerste schijnt de nadruk steeds meer gevallen te zijn op het nationale element in de Renaissance, zoodat zijn letterkundige ijver allerminst het *taal*kundige uitsloot.[2] Vandaar waarschijnlijk zijn groote belangstelling voor het werk van de Amsterdamsche kamer,[3] al bleef hij zelf altijd meer op het terrein der poëzie. Onwillekeurig vermoeden we nader verband tusschen zijn werk in Leiden en dat van Spieghel in Amsterdam.

1) Coornhert in zijn Voorreden op de Twe-spraeck.
2) Prinsen, t.a.p., pag. 175.
3) 'Het Kort Begrip des Redenkavelings' wordt aan hem opgedragen, om hem 'tot een kunstwecker te verzoecken by den E. Raad ende Hoghe Schole tot Leyden.... daar ghy óóck ten dele in gehouden zyt, *als die hebt helpen porren dit onbeslepen werck int licht te brengen*.'

Warme vriendschap zal zelden nalaten invloed te oefenen. Maar daarmee blijft onbeantwoord de vraag naar het: hoe en in hoever.

In ieder geval zien we Jan van Hout tegenover de Leidsche rederijkers een positie innemen, die wel eenigszins te vergelijken is met Spieghels leiderschap in Amsterdam. Het verschil ligt voornamelijk in de kamers zelf. In Leiden stond de deftige en geleerde Latinistenkring, die zich om de Universiteit verzameld had, naast of tegenover de oude rederijkerskamer. Vanzelf kwam deze daardoor in geringer aanzien dan de zustervereeniging in Amsterdam, waar men een dergelijke tegenstelling niet kende en vele aanzienlijke mannen met trots lid waren van 'In Liefde bloeyende'. Spieghel was er de *primus inter pares*, terwijl van Hout in Leiden veel meer stond tegenover zijn minderen in stand en ontwikkeling.

In de opdracht voor zijn vertaling van Buchanan's Franciscanus valt van Hout hevig uit tegen de rederijkers in hun verval: 'zulcke, die byden anderen in gruughen ende taveernen vergaderen, ende geen minute tijts versaemt en zouden connen wezen, zonder de eenoorde cruyck, daer zy alle haer vunstige const uyt zuygen, aen den bec te hebben; zulcke, die hare penssen met dranc verladen, zad gemaeckt ende als een varckensblaze opgejaecht hebben, zo dat haer tlyf van vadsicheyt gespannen staet, dan mit acht regelen, die zy als exters van deene tac op dander huppelende, tsamen rapen, een rondeelken weten uyt te ruspen, een meesterstuc gewracht willen hebben....'[1] Hoe kan in deze sfeer, waar dichten en drinken tot synoniemen zijn geworden, ooit kunst ontbloeien! Misschien is van Hout vroeger zelf lid van de kamer geweest en heeft hij toen de verwording scherp gevoeld. De hevigheid van zijn aanval doet denken aan de pijn van teleurgestelde

1) Aangehaald door Prinsen, t.a.p., pag. 107.

genegenheid. En ondanks dien aanval heeft hij zich toch nooit heelemaal van de kamer afgewend. Het is niet onmogelijk, dat ook het mislukken van zijn pogingen om de Leidsche humanisten voor het Nederlandsch te winnen, hem nader tot de rederijkers heeft gebracht. Langzamerhand moest hij wel gaan inzien, dat er voor een nationale poëzie niets te verwachten viel van de geleerde, vaak buitenlandsche, hoogleeraar-Latinisten - en evenmin van Douza, al schreef deze ook wel eens een Hollandsch vers, dat echter altijd uitzondering bleef. Dan stond er nog maar één weg open: hervorming der rederijkerskamers.

Of zou het zijn Renaissancistische liefde voor pralende feesten geweest zijn, die hem op den voorgrond deed komen bij de inwijding der Academie, bij het landjuweel van 1588, Maurits' ontvangst in 1594, het groote rederijkersfeest in 1596[1)]?

Beide factoren zullen waarschijnlijk wel hebben meegewerkt. De feesten gaven hem de gelegenheid zijn schoonheidsliefde uit te vieren en daardoor tevens het ideaal der Renaissance onder de Rederijkers te brengen. Vol ijver zien wij hem telkens aan 't werk. Hij dicht opschriften en toespraken, programma's en feestgidsen - voor het groote feest van 1596 zelfs een heel tooneelstuk.[2)] Onder het overgebleven werk van Jan van Hout, neemt dit een belangrijke plaats in, al is de dramatische waarde ervan niet groot, omdat alle actie en conflict ontbreekt. De tooneelvorm is trouwens niet veel meer dan de draad, waaraan een reeks monologen en gesprekken geregen zijn. En daarin treft ons het volle, werkelijke leven! In Bouwen Aertvelt leeft voor altijd de boer uit het begin van den tachtigjarigen oorlog, die telkens weer het slachtoffer van plunderingen wordt - Steven Golvervliet vertegenwoordigt den zeeman bij de op-

1) Prinsen, t.a.p., pag. 109-119.
2) Uitgegeven door Prinsen, Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterk. XXIII, pag. 201 vlg.

komst van den bloei onzer scheepvaart. De lange monologen, waarin zij hun lotgevallen vertellen, vervelen ons geen oogenblik en zijn integendeel bijna het allerbeste uit dit stuk. Want het klopt en leeft er in elk woord - er waait een geur doorheen van aarde en zee.

Ondanks meer dergelijke typeeringen, is toch veel in dit stuk nog oud en stempelt het tot rederijkerswerk. Maar deze teekening naar het leven is volkomen nieuw! 'Van Hout is het, die voor het eerst voorzichtig en conscientieus begon te teekenen in wel bewuste studie naar de werkelijkheid om zich heen, die correctheid van lijn zoekt en tevens iets van dat leven, dat hij met het innigste van zijn ziel meevoelde, trachtte te doen trillen in zijn kunst.' Hij is 'de tot heden gemiste schakel tusschen de middeleeuwen en Breero.'[1)]

De opvoering van een dergelijk stuk moest door het verschil met wat de andere kamers vertoonden, diepen en blijvenden indruk maken. Ook de feestrijmen, die van Hout vaak zelfs in jamben dichtte, hadden een voor de rederijkers ongewonen, eigen klank. Zonder al te opzettelijken nadruk wijzen ze door hun persoonlijk karakter in de nieuwe richting.

Werkelijk schijnt er een invloed ten goede uitgegaan te zijn van Jan van Houts bemoeienissen. Althans in hun feestverslag van 1596 vermelden de leden van de 'Witte Accoleyen daer Liefd' es 't fondament' met trots, dat 'geen geschillen, gevechten, noch ongelucken oft in 't minste eenige ongemakken en zyn gebeurt, 't welck den genen die dese vrije conste zoeken te dempen, zal veroorzaken (so wy hopen) geen fameuse libellen of faemrovende geschriften daertegen meer uyt te geven of te stroyen.'[2)]

1) Prinsen, t.a.p., pag. 197.
2) 'Den Lusthof van Rethorica, waerinne verhael gedaen wordt, vande beschrijvingen ende t'samen-comsten der Hollantscher Cameren vande Reden-ryckers, binnen Leyden geschiedt, den 26 Mey des Jaers 1596, ende de volgende dagen, met het gene aldaer gedaan ende verhandelt is. Gedruct tot Leyden. By Fransoys van Ravelengien CIↃ.IↃ.XCVI.' We vinden er ook: 'Ende om dat dese eerlicke, heerlicke ende landtnutte, als ook vermakelicke oude vrye Conste der Reden-rijcken, mochte werden gehouden in eenen goeden welstant ende reputatie, hebben wy die vander Camere der Witte Acoleyen, daer Liefd' is 't Fondament, een Chaerte uytgesonden aen alle de Hollandsche Cameren.... enz.'

Gaan we te ver, wanneer we in die laatste woorden iets van blijdschap meenen te proeven om een hervonden ideaal? Er is weer een toekomst, omdat er opnieuw een richting is met nieuwe mogelijkheden. Dat het in Leiden bij mogelijkheden bleef, doet niets af aan de waarde van deze herleving - de nieuwe kunst had behalve dichters ook een begrijpend publiek noodig. Evenals in Amsterdam was er contact gekomen tusschen de Renaissance en de kamers: de zuurdeesem was in het deeg verborgen. En dan wordt dit verder vanzelf doorzuurd.

* * *

Nergens zien we deze langzame doorwerking duidelijker dan bij Carel van Mander en zijn kring. De krachtige Renaissancestroom vloeit hier breed uit over de massa der min-geleerde letterlievenden.

Voor een groot deel hebben we hier te doen met Vlamingen. Zuid-Nederland was voor de zaak van den opstand verloren gegaan - de scheiding tusschen Noord en Zuid werd in 1585 met den val van Antwerpen een feit. Maar Antwerpen was jarenlang een Geuzenstad geweest, en velen duchtten daarvoor de Spaansche wraak. Anderen wilden na de vrijheid niet opnieuw het juk voelen, en hadden hun welvaart daarvoor over. Nu Antwerpen opnieuw een diensthuis geworden was, richtten zij moedig hun schreden naar het beloofde land, waar de vijand overwonnen was. Het wordt een ware Exodus. Onze Hollandsche steden worden overstroomd met Vlamingen en Brabanders,

die de rijen van vroeger-uitgewekenen komen versterken. Vol moed en ijver gaan zij aan 't werk: openen scholen en winkels, vestigen zich als schilder of boekdrukker - geven aan heel het leven in onze steden de opgewekte, nijvere drukte, die het Zuiden met hen verloren had.

Toch bleven zij zich tegenover de gesloten, weinig-tegemoet-komende Hollanders ballingen voelen. Daardoor hadden zij behoefte aan een eigen vereenigingsleven, waarin door den nationalen band iets van het verloren vaderland behouden bleef. Het vereenigingsleven van toen werd grootendeels in de rederijkerskamers geleefd. Overal worden deze dan ook opgericht. In Amsterdam stichten de Brabanders ‘Het wit Lavendel’, waarvan later Vondel lid worden zou - Haarlem heeft zijn Vlaamsche kamer in ‘De witte Angieren’ - Leiden sinds 1590 in ‘D'oraigne Lelie’.

Over het algemeen stonden de Vlaamsche rederijkers dichter bij de Renaissance dan hun kunstbroeders in het Noorden. De meesten van hen kenden Fransch, en verscheidene van hun schilderleden hadden Italië gezien. Er was bij hen een fijner gevoel voor artisticiteit en zwierige bevalligheid. Er ontbrak vaak slechts een leider om dit alles, dat tenslotte nog uiterlijk was, te verinnerlijken. Die leider is Carel van Mander geweest.

Hij is een echte vertegenwoordiger van den Vlaamschen ongestudeerden kunstenaar aan het eind der 16de eeuw. Schilder en dichter beide, maar in eigen oog toch vooral schilder, verbindt hij de zonnige opgewektheid van den schilder met de ernstiger bezinning van den dichter. Hij gaat op in zijn kunst, waaraan hij zijn heele leven gewijd heeft, maar waardoor ook een glans over dat leven ligt. Er gaat een stralende kracht van hem uit. Zijn lach brengt verheuging, en reeds de warme klank van zijn stem doet meer goed dan woorden. Niemand kan met hem in aanraking komen zonder zijn vriend te worden.

In 1583 vestigt van Mander zich, na allerlei avonturen in het onveilige Zuiden, in Haarlem, waar hij al spoedig met Hendrik Goltzius en Cornelis Cornelisz. van Haarlem aan het hoofd van een schildersacademie staat. Dadelijk wordt hij er het middelpunt van zijn kring, zooals hij dat vroeger in zijn geboorteplaats Meulebeke geweest was. Hij had er tallooze zinnespelen gedicht, die onder zijn leiding werden opgevoerd en waarbij hij bovendien zelf nog een rol vervulde. Want hij bruist over van levenskracht en energie, die vanzelf zijn meerderheid aanvaarden doet.

Carel van Mander is echter ook een vroom en innig Christen, volgens de Doopsgezinde leer,[1)] die met versmading van alle wereldsche uiterlijkheid stil en ingetogen naar God leert zoeken. We hebben moeite te begrijpen, hoe bij een hartstochtelijke natuur als van Mander deze verachting van al het decoratieve en zinnelijk-schoone, dat de wereld biedt, samen kon gaan met zijn schildersverrukking voor lijn en kleur. In de prachtige biografie van Dr. Jacobsen wordt dan ook telkens gewezen op de scheur, die door zijn wezen loopt. Hij weet niet, hoe hij de wereld van het zienlijke verbinden moet met de dingen, die men niet ziet. Met heel zijn ziel gelooft hij, dat alleen de laatste eeuwig zijn - maar hij kan zijn jubeling niet bedwingen om de felle kleurigheid van de wereld der zinnen. Soms doet hij wanhopige pogingen om beide werelden in één omarming te omvatten, maar telkens blijkt het een machteloos gebaar. Want steeds ziet hij de wereld als een macht *tegenover* God, niet als een schepping *van* God, waardoor alle schoonheid Hem onderworpen wordt. Daarmee zijn de tegenstellingen niet weggenomen, want in den mensch heeft de wereld zich van God afgekeerd. Maar daarmee wordt de verzoening mogelijk: wanneer de mensch God hervindt, brengt hij de wereld mede tot God

1) Dr. R. Jacobsen - ‘Carel van Mander, dichter en prozaschrijver’, pag. 59 en vlg. M.i. is hierna geen twijfel meer mogelijk.

terug. Slechts in hem was zij van God vervreemd - nu hij zichzelf van God weet, ziet hij ook haar onder denzelfden zegen.

Er moest echter nog veel gestreden worden, eer uit de tweeheid een synthese groeien kon. Carel van Mander heeft haar niet gekend, en in de onzekerheid werd voor hem de hartstochtelijkheid van zijn natuur een uitkomst. Hij was òf Christen òf kunstenaar, naardat hij gedreven werd. Vandaag mediteerde hij in de beslotenheid van zijn binnenkamer, om morgen jubelend en uitbundig feest te vieren. Maar in beide was hij even waar.

Langzaam ontwikkelt deze hevig-oprechte en innemende persoonlijkheid zich van Rederijker tot Renaissancist. ‘De Gulden Harpe’, uiting van zijn vroomheid, is nog volkomen rederijkerspoëzie, al klinkt soms even een woord of regel op met den persoonlijken klank van den dichter. Dan volgt de overgang met de vertaling van de ‘XII Boecken Ilyadas’ en met den ‘Schilder-consten Grondt’. Van Mander wil er iets nieuws, waarvan hij gehoord heeft: dat hij misschien ook wel oppervlakkig kent - maar toch nog niet in zijn wezen begrijpt. Hij heeft nog ‘gheen recht verstandt van de Fransche dichtmate, dan evenwel gheen behaghen in onse ghemeen oude mancke wijse.’[1)] Daarom kiest hij een tusschenweg en telt zijn syllaben, waardoor zijn vers toch al vaster en regelmatiger wordt. In 1597 heeft hij dan eindelijk de jambe veroverd in zijn vertaling van Vergilius' Bucolica en Georgica. Daarna ontwikkelt hij zich snel tot den vollen bloei, die zijn hoogtepunt vindt in ‘Het schilder-boeck’, waarin voor het eerst in onze taal de schilders naar hun leven en werk worden geteekend als individueele persoonlijkheden. Het is een triomf der Renaissance: de verheerlijking van kunst en kunstenaars door ernstige studie van henzelf.

1) ‘Voor-reden, op den grondt der edel vry Schilder-const.’

In 1597 de eerste jamben! We herinneren ons daarbij, dat in Mei 1596 het Leidsche rederijkersfeest was gevierd, waar van Mander en zijn vrienden niet hadden ontbroken.[1] Het is onzeker, of Jan van Hout en hij elkander al vroeger gekend hebben, maar bij deze gelegenheid zullen zij zeker met elkaar in aanraking gekomen zijn.[2] Het nieuwe in Van Houts tooneelstuk, de forsche teekening naar de realiteit, moet den schilder toen wel getroffen hebben. Zou hij misschien ook van de gelegenheid gebruik gemaakt hebben om zich te laten voorlichten omtrent 'het recht verstandt van de Fransche dichtmate?' Hij wist in Jan van Hout den leermeester bij uitnemendheid te zullen vinden. Want in dezelfde voorrede, waarin hij de bekentenis doet de Fransche maat nog niet goed te verstaan, schrijft hij ook: 'Ick bekenne wel, dat men Gallischer wijse op Alexandrijnsche mate wel wat goets soude doen: dan daer hoeft groot opmerck, en langhen tijt toe, om vol schoone stoffe, en vloeyende te wesen: en bevinde ooc seer goet, en wel luydende, datmen sijn tweedde syllabe altijts hardt oft langh neme, en d'eerste cort ghelijck sulcx in onse sprake eerst in 't gebruyck is ghecomen door den grooten Dichter d' Heer Jan van Hout, Pensionaris der stadt Leyden, die uyt Petrarcha, Ronsard, en ander, sulcx van in zijn jeught waerghenomen, en gevolght heeft.'[3] Hij kende blijkbaar van Houts werk en had er bewondering voor. De vraag zou dus niet meer dan natuurlijk geweest zijn. En wanneer ze gedaan werd, heeft ze bijna zeker de beide mannen in enkele oogenblikken van een oppervlakkige kennis tot de intimiteit gebracht, die niet ver meer van vriendschap af ligt. Indirect zou van Houts invloed dan veel verder hebben doorgewerkt dan zijn onmiddellijke omgeving.

1) Prinsen, t.a.p., pag. 116.
2) Dezelfde opmerking maakt Prinsen, a.w., pag. 116, noot 2.
3) Men zie Jacobsen, t.a.p., pag. 71, noot 2.

Want van Manders winst was ook winst voor zijn kring. In zijn moeizaam opklimmen naar de hoogten van het nieuwe ideaal nam hij al zijn vrienden mee. Het bleef zelfs niet bij de Haarlemsche kamer. Een man als van Mander heeft overal vrienden, al is hij er maar ééns geweest. En zijn vriendschap wordt daardoor allerminst een waardelooze of zelfs een tijdelijke gift - hij weet voor die allen werkelijk een vriend te zijn, die luisteren kan en meeleven, en wiens naam nooit zonder een glimlach wordt genoemd. Zoo zijn de leden van de Vlaamsche kamer in Leiden bijna allen zijn vrienden - zoo heeft hij een kring van bewonderaars in Amsterdam, die nog toeneemt, wanneer hij daar in 1604 zelf komt wonen.

Niet allen volgen hem even gemakkelijk, omdat de meesten de dichterziel missen, die intuïtief het wezen der dingen begrijpt. Ze blijven moeizaam rijmen - wel volgens de nieuwe methode, maar toch nog altijd als rederijkers die meenen, dat kunst voornamelijk methode is. Hun Renaissance is vaak niet meer dan hier en daar een modern ornament op een Middeleeuwsch bouwwerk.

Voor een deel geldt dit ook bij van Mander. Hij bleef altijd rederijker genoeg om niet volkomen duidelijk te beseffen, dat het nieuwe van binnen uit komen moet. De jambe, zelfs de alexandrijn, maakt nog geen modern vers. Daarvoor is noodig innerlijke vrijheid van geest. Van Manders vrienden echter voelden zich aan alle kanten gebonden - misschien wel juist *door* den nieuwen vorm. En van Mander zelf kan zich ook lang niet altijd hoog genoeg verheffen, om vrij en statig op zijn verzen te kunnen drijven als op krachtige vleugels. Gewoonlijk nemen die vleugels zelf te veel zijn aandacht in beslag. Maar met dat al blijft hij een dichter, al worstelt zijn vers nog om gestalte.

Met de ‘Uytleggingh op den Metamorphosis Pub. Ovidii Nasonis. Alles streckende tot voordering des vromen en eer-

lycken Borgherlycken wandels. Seer dienstich den Schilders, Dichters en Const-beminders. Oock yeghelyck tot leeringh by een ghebracht en geraemt Door Carel van Mander Schilder', maakt hij zich tot den verdediger van Ovidius en den popularisator der Renaissance - zooals hij dat vroeger met zijn vertalingen reeds was geweest. In zekeren zin doet hij hetzelfde werk in de 'Uytbeeldinghe der Figueren', 'een praktische handleiding voornamelijk voor schilders, om "zinnekens" of emblemata te kunnen componeeren.'[1] Al zijn kennis en inzicht geeft hij steeds uit tot nut van zijn broeders, die hem dankbaar vereeren door de letters van zijn naam om te zetten: Elc man rader.

Het best leeren we van Manders kring kennen uit 'Den Nederduytschen Helicon', de bloemlezing van eigen werk, die in 1610 - vier jaar na van Manders dood - verscheen, maar nog door hem was opgezet. Jacobsen karakteriseert de richting in dien kring als 'hervormde Rederijkerij, "gericht" tegen de loshoofden, die de kamers van Rhetorica tot drinkgezelschappen maakten en de eerzame broeders in opspraak brachten; tegen de "Rederijkers-kannekijkers."'[2] Iets dergelijks dus, als we in de Leidsche Hollandsche kamer meenden waar te nemen, toen we den trots van de kameristen over de orde bij hun feest vergeleken met van Houts uitval. Duidelijk zien we hier, wat we toen bij gebrek aan gegevens slechts konden vermoeden: de moeizame poging om het nieuwe te begrijpen en te verwerken. Telkens vinden we vertalingen van Marot en de Pléiade: Ronsard, du Bellay, Desportes. En er worstelt iets - er juicht iets om een stouten stap vooruit - er is heel de zelfbewuste ijver van een zwoegende dichterbent.

Even treffen ons de namen van Douza en Heinsius onder de

1) Jacobsen, t.a.p., pag. 204.
2) Id., pag. 215.

medewerkers aan den ‘Helicon’. Een Latinist als Daniël Heinsius behoefde bij van Mander niets meer te leeren. Zijn bijdrage - één enkel vers - zal dan ook wel een hoffelijkheid geweest zijn van den reeds beroemden Leidschen hoogleeraar tegenover zijn landgenooten in het algemeen of tegenover zijn vriend Carel van Mander in 't bijzonder. Dit vers is het antwoord op een rijmbrief van Douza en zonder dezen dus moeilijk te begrijpen. Douza's gedicht was dus minder een eigenlijke bijdrage dan een noodzakelijke tegenhanger van Heinsius' vers - waarschijnlijk geschiedde de opname geheel buiten den schrijver om, die reeds in 1604 gestorven was.[1)]

Verder echter is ‘Den Nederduytschen Helicon’ een prachtig beeld van langzame wording en groei. De zuurdeesem der Renaissance!

1) Voor zoover ik weet, werd deze opmerking nooit gemaakt. Douza bleef nog altijd tot de Heliconisten behooren. Maar waarom ontbreekt dan van Hout, die toch zeker dichter bij hen stond?

Hoofdstuk II.
‘De Gentsche nachtegael.’

TOEN Jan van Hout in 1609 stierf, scheen zijn streven om de nationale poëzie in Leiden ingang te doen vinden, volkomen mislukt. De Academiekring was humanistischer dan ooit. In bevallig Latijn en Grieksch schreven de geleerden bij iedere gelegenheid hun sierlijke verzen - voor de eigen taal echter hielden zij, indien zij al geen vreemdelingen waren, nauwelijks tijd en nog minder belangstelling over.

Toch zou het in datzelfde Leiden zijn, dat het vooroordeel tegen de landstaal ten volle gebroken werd! De eer van deze overwinning komt toe aan Daniel Heinsius en Petrus Scriverius.

De laatste is een waardig opvolger van Jan van Hout in den strijd voor het nationale. Hij is een verfijnd en bovendien zeer vermogend aristocraat, zoodat hij er toe komt zijn leven uitsluitend aan wetenschap en letteren te wijden. Zonder aarzelen kiest hij na zijn studie Leiden als blijvende woonplaats - ‘niet alleen bekoort door de aangenaamheid van de stad, die van natuur gevormt schynt tot een woonplaats voor de Zang-godinnen, maar aldermeest om door een gedurige verkering met de geleerden van haar hooge School zyn kennis te vergroten.’[1)]

1) Gedichten van Petrus Scriverius, benevens een Uytvoerige Beschryving van het Leeven des Dichters (uitgegeven door Simon Doekes in 1738), pag. 12.

Al spoedig maakt zijn wetenschappelijk werk hem tot den gelijke en vriend van die geleerden. Tallooze uitgaven worden door hem bezorgd: Scaliger, Janus Secundus, Seneca, Martialis, Apuleius. Met een bijzondere liefde echter wijdt hij zijn tijd aan de oude geschiedenis van Nederland: ‘Beschrijving van Oud-Batavien’ en ‘Principes Hollandiae et Westfrisiae’. Want hevig brandt in hem de nationale trots, die overal aan het opkomen is, om straks haar klassieke uiting te vinden in Vondels pralende poëzie.

Die trots omvat vanzelf ook de taal. Fransch, Latijn of Grieksch hebben we niet noodig - onze eigen taal is een onuitputtelijke mijn, die enkel op ontginnen wacht! In geen andere taal is zóó mateloos de mogelijkheid tot schoonheid verborgen.

Met den inzet van heel zijn persoon tracht Scriverius haar op te heffen uit het verval. Als de ridder van een verbannen prinses roept hij haar getrouwen op tot den strijd:

> O Nederlandt, komt aen: maeckt, die nu is verschoven
> En vluchtich, aengenaem in s' Princen lecker hoven.[1)]

Toch is Scriverius zelf geen dichter en hij zal zich daarvan wel bewust zijn geweest. Iemand met zoo fijnen smaak kon zich moeilijk vergissen, zelfs waar het ging om eigen verzen. Nooit heeft hij getracht door bundeling van zijn werk naam te maken als Hollandsch dichter - waarschijnlijk zou hij zich zelfs tegen een dergelijke uitgave hebben verzet. Wat er van hem in het licht kwam, was voor het overgroote deel slechts inleiding of lofdicht bij het werk van anderen - en hij wilde het ook niet beschouwd zien als iets anders.

In zekeren zin is Simon Doekes' uitgave, in 1738, van

1) Voor-reden bij de uitgave van Heinsius' Nederduytsche Poemata, 1e druk (1616), pag. 20.

Scriverius' verzamelde gedichten daarom een onrecht. De lange opeenvolging van lofdichten en bijschriften mist alle bekoring. Ze brengt als vanzelf tot een meedoogenloos oordeel: 'Wat hij (Scriverius) zelf aan poëzie in die bewonderde taal voortbracht, is juist niet bewonderenswaardig.... Nergens is hier iets te bekennen, dat op poëzie lijkt.'[1)]

Maar als zelfstandige verzen had Scriverius ze ook nooit bedoeld! Hij wilde niet meer geven dan een soort voorrede - een *berijmde* voorrede weliswaar, maar de mode van zijn tijd eischte nu eenmaal dien poëtischen mantel. De berijming gaf aan de lofdichten allerminst de pretentie van zelfstandig werk.

Eerst wanneer we hiervan doordrongen zijn, kunnen we bij lezing van Scriverius' belangrijkste stuk, de Voor-reden bij Heinsius' Nederduytsche Poemata, de volle beteekenis daarvan begrijpen. Dan zien we hem als een krachtigen strijder voor zijn ideaal: de taal. Telkens weer dwingt zijn forsche stem ons tot aandacht. Soms zelfs heft zijn blijdschap hem tot een hoogte, waar hij ongemerkt even dichter wordt. Dan verinnigt plotseling zijn toon en er trilt een nauw bedwongen ontroering door zijn stem:

> Tael ongelooflick soet, princes van alle taelen,
> Geboren om de croon van anders hooft te haelen:
> Vol sins, vol defticheyts, vol luysters, lanck en ruijm,
> En die wel missen kont het over-zeesche schuijm.
> Tael rijck en onvermengt: tael om ten toon te dragen:
> Godin, die niet behoeft een woordt te loopen vragen,
> En halen tot uw hulp. tael van geluckich slach,
> Die gansch Europa door de taelen trotsen mach.[2)]

1) Dr. G. Kalff, Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde IV, pag. 45.
2) Voor-reden, pag. 11.

Hoe voelen we hierin de oprechtheid van Scriverius! Is het dan een wonder, dat hij zich door zijn verrukking laat meesleepen in een matelooze overschatting van Heinsius? Onder de tallooze Latinisten heeft hij in zijn vriend iemand gevonden, die waarlijk dichter is en in zijn vrije oogenblikken ook Nederlandsche verzen schrijft. ‘Door een soete dieverije’ heeft hij hem deze afhandig gemaakt en in het licht gegeven. Hij hoopt van zijn daad een omkeer in de literaire wereld. Want nooit was er vroeger geschreven, zooals Heinsius - ‘de Gentsche nachtegael’ - het nu doet!

> Als hy zijn snaren roert, Homerus moet het geven:
> En de Thebaensche swaen, al siet men hem hooch sweven
> In 't blaeuw gesterde velt....[1)]

We moeten voorzichtig zijn met het ophalen van onze schouders over deze regels. Want ze spruiten uit de gezonde overdrijving van een vurig enthousiasme, dat meent eindelijk het ideaal nabij te zien. Nieuwe horizonnen gaan open - al het oude zinkt daarnaast weg tot een betrekkelijke onbelangrijkheid, omdat er maar één zon kan zijn.

Het is de overdrijving, die iedere nieuwe richting noodig heeft om een vooroordeel te breken. En het is die overdrijving, geuit in de toch reeds rhetorische taal van Scriverius' tijd. Maar zij wordt niet onwaar, omdat de liefde volkomen oprecht is.

In dezelfde Voor-reden geeft Scriverius ook een overzicht van den literairen toestand omstreeks 1616. Het werk van de Rederijkers,

> Een volck dat veeltijdt is ontbloot van alle reden,
> Onmatich, onbesuyst, wanschapen, onbesneden,[2)]

1) Voor-reden, pag. 13.
2) Id., pag. 14.

verdient nauwelijks aandacht. Alleen in Amsterdam gaat nieuw leven open. Hoofts roem is in het schoonste van zijn opkomst, zijn tooneelstukken worden een evenement. Scriverius getuigt er van in de beroemde verzen:

V neem ick alleen uyt, ô constich Amsterdam!
Op uw toonelen heeft die konst, die was verloren,
Haer adem weer geschept. by u is zy herboren.
Het Hooft dat steeckt ghy op. ick sie uyt uw maras
Yet rijsen in de locht: ick sie een nieu Parnas.
Den wech hebt ghy gesien. en datter aen mach faelen,
Dat sult ghy metter tijdt van Helicon gaen haelen.
Van 't Helicon, dat hier een ander Heynst doet op,
En met een groot gemoet den ouden geeft die schop.[1)]

Men ziet het: tenslotte moet Amsterdam zich dus toch richten naar het voorbeeld van Leiden. Heinsius gaat boven Hooft.

Bij eenig nadenken kan dit ons ook niet verwonderen. Scriverius blijft, ondanks zijn liefde voor de taal, een rasecht Leidsch academicus. Hij is een veelweter, zooals zijn vrienden het ook zijn. Griekenland en Rome hebben voor hem geen geheimen meer. Daardoor ontkomt hij niet heelemaal aan den trotschen, Leidschen waan, als zou deze klassieke wijsheid onmisbaar zijn bij de beoefening der kunst: ‘Doch gelijck de Poësy geen verstant en kan beminnen, dan dat hemelsch ende vol viers is; niet en behoorde by de handt genomen te werden, dan van yemandt die by nae in alle wetenschap ervaren, ende inde Roomsche ende Griecsche teenemaal thuys is:[2)] soo

1) Voor-reden, pag. 15.
2) Niet alsof bovendien geen poëtische aanleg noodig zou zijn. Die aanleg alleen blijkt een enkele maal zelfs voldoende, zooals bij Breero. Op hem doelt Scriverius reeds in de berijmde Voor-reden (pag. 21) en in de uitgave van zijn gedichten (pag. 125) vinden we er ook een ‘op de Afbeelding van Gerbrand Adriaans Brederode’:

Dat niet door leer alleen de Aâr der Poëzyen
Ontspringt in ons: maar door natuur ook word geteeldt:
In Gerbrand Bred'ro blykt, die door zyn Rymeryen
Zyn geestige Natuur, tot eeuwig' lof, verbeeldt.

hebben wy reden om de onse geluckich te achten, als die gene die door de wetenschap van andere haer over al bekent gemaect hebben, om haer eygen dencken.'[1] Geleerdheid is dus een factor van beteekenis bij de waardeering van dichters, en wie is op het oogenblik zelfs in de verte zoo geleerd als Daniel Heinsius?

Bovendien is Amsterdam nog niet het nationale brandpunt, dat het spoedig worden zal. Het heeft zich eerst laat en aarzelend bij den opstand aangesloten zonder daarvoor te lijden zooals Leiden en Haarlem. De wereldhandel, dien de val van Antwerpen naar het Noorden gedreven had, is er nog in zijn opkomst.

Veel meer zijn de oogen gericht naar Leiden, dat staat in een glans van roem. De naam wekt herinneringen op aan de prachtige volharding bij het beleg. De Academie schittert in een aureool van internationale geleerdheid. Naarmate de in Leiden gevormde predikanten in aantal toenemen, groeit het ontzag voor de beteekenis der theologische faculteit - en het begin van de godsdiensttwisten heeft die belangstelling nog verscherpt.

De allergrootste en allerberoemdste aan die Universiteit is echter Heinsius! Scriverius had de beteekenis, die de autoriteit van dien naam voor de nationale poëzie zou hebben, niet overschat. Langzaam werden de Hollanders zich hun nationaliteit bewust, vol trots op het van Spanje bevochten Bestand. De

1) Voor-reden, pag. 7.

handel bloeide - in huizen en kleeding was de toenemende welvaart merkbaar. En nu kwam juist in dien tijd Heinsius' naam steun geven aan de beginnende populariteit der Amsterdamsche dichters. Meer nog: hij gaf de eerste nationale epiek en de eerste nationaal-Calvinistische poëzie.

Wel verre van Scriverius om zijn enthousiasme te berispen, zijn we hem dankbaar voor dit geloof in Heinsius, dat hem tot de uitgave van diens verzen bracht.

* * *

Wie tot in bijzonderheden Daniel Heinsius' professorale loopbaan volgen wil, vindt daartoe gelegenheid te over in de verschillende biographische woordenboeken en vooral in het uitvoerig artikel van A. Angillis.[1] Hier is het ons slechts te doen om den dichter en zijn Hollandsche verzen.

Reeds in zijn vroegste jeugd ondervond Daniel de ellenden van den oorlog. Wanneer hij nauwelijks drie jaren oud is, verlaten zijn ouders Gent en nemen hem mee in hun ballingschap. Het gevoel balling te zijn heeft diepen indruk op hem gemaakt en brandde een nooit verflauwenden haat tegen Spanje in zijn hart.

We kennen nog een andere bijzonderheid uit zijn jeugd, die voor ons van groot belang is. Al heel vroeg, toen hij even negen jaar was, maakte hij Grieksche verzen - en wanneer hij gestraft moest worden, bestond zijn pensum altijd in het samenstellen van klassicistische ‘poëzie’[2].

De gevolgen van deze methode laten zich gemakkelijk begrijpen. Niets zou beter in staat geweest zijn den ongewonen aanleg van een kind volkomen te bederven. De kleine Daniel kreeg een steeds grooter vaardigheid in de techniek en schreef

1) Dietsche Warande VI (1864), pag. 7 v.v.
2) Foppens - Bibliotheca Belgica I, pag. 226.

zonder veel moeite regel op regel in het Latijn of Grieksch. In zijn klankgevoelig oor bleven wendingen en woordverbindingen hangen, die hem bij de lectuur der klassieken getroffen hadden. Hij verwerkte ze weer, half onbewust misschien, in zijn eigen verzen en werd natuurlijk om dit ‘echt-klassieke’ hoogelijk geprezen. Het ideaal was immers een vers, dat in niets meer te onderscheiden was van het klassieke model!

Zoo groeide in Heinsius de overtuiging, dat er geen hoogere poëzie was dan deze navolging der Ouden. Erger nog - poëzie werd voor hem in de eerste plaats techniek: de kunst om vloeiend en bevallig te spreken over welk onderwerp dan ook. Dit werkt door in zijn Hollandsche verzen, die hij schreef, zooals hij geleerd had Latijnsche te schrijven: zoo vloeiend en sierlijk mogelijk, technisch volmaakt, maar zonder veel te letten op oorspronkelijkheid in gedachte en uitdrukking.

- Het is voor ons niet gemakkelijk ons te verplaatsen in de psyche van een 17de-eeuwer, en Heinsius is van het sterke ras uit dien tijd een bijna volmaakt voorbeeld. Stevig staat zijn stoere, grove kop op den hals geplant. Het gezicht toont sporen van veel strijd - overal staan de zenuwen gespannen. De lippen zijn strak gesloten - de oogen uitdagend, maar verbergen daarmee een zekere moeheid niet.[1)]

We vermoeden uit zijn portret dadelijk Heinsius' hartstochtelijke natuur, waardoor hij innerlijk verteerd wordt. Het Zuidelijk bloed brandt in hem. Zijn leven wordt een onafgebroken strijd, niet alleen tegen zijn vijanden, maar evenzeer tegen zichzelf.

Eerzucht drijft hem om overal en in alles de eerste te zijn. Hij voelt de kracht daartoe in zich, en de hartstocht overwint zijn natuurlijke luiheid.[2)] Inderdaad wordt hij de groote polyhistor van zijn tijd - door heel Europa worden zijn werken

1) Portret bij Foppens, t.a.p.
2) Angillis, t.a.p., pag. 8.

met bewondering gelezen. Maar dan komt in 1631 de benoeming van Salmasius tot hoogleeraar alles bederven. Heinsius voelde die benoeming als een grievende beleediging. Want de beroemde Salmasius verkreeg daarbij de eer om in alle openbare akten bòven de andere hoogleeraren en dadelijk na den magistraat te worden gesteld. Tegenover deze miskenning had de verworven roem voor Heinsius nauwelijks beteekenis meer, en met woede zag hij Salmasius komen. Deze van zijn kant was niet minder jaloersch op het aanzien, dat Heinsius genoot. Een verbitterde vijandschap is het gevolg, die zóó hoog loopt, dat tenslotte de Curatoren beiden moeten dwingen tot onderteekening van een akte, waarbij zij beloofden ‘d'een den anderen voortaen niet te sullen aentasten of qualick bejegenen door openbare geschriften ofte boucken, directelick nochte indirectelic in eeniger manieren’ (1644).[1)]

Angillis beproeft alle schuld op Salmasius te werpen. We hebben echter ook bij Heinsius den trots te aanvaarden, die geen tegenspraak dulden kon. Een woord van hem had men eenvoudig aan te nemen als een orakel. Die trots blijkt ook uit den twist met den Franschen schrijver Balsac, al was er hier nog een andere reden voor Heinsius' toorn.

Balsac was aanvankelijk een van zijn groote bewonderaars. Aan Huygens doet hij het verzoek hem alles te willen toezenden, wat er van Heinsius in het licht komt. Zoo krijgt hij in 1632 diens Latijnsche treurspel ‘Herodes Infanticida’ in handen. Opgetogen wijdt hij er over uit in een brief aan Huygens. Eén enkele aanmerking heeft hij slechts, waarop hij door bemiddeling van zijn vriend Heinsius' antwoord vraagt. ‘I'ay seulement à vous proposer un petit scrupule, et ne sçay pas bien pourquoy Tisiphone est introduite avec Mariamne, qui parle du Styx, du Cocyte, et de l'Acheron; ny s'il se peut former un

1) Angillis, t.a.p., pag. 37.

corps naturel de deux pieces si differentes, que sont à mon advis la Religion Iuifve et la Payenne.'[1)]

De opmerking was volkomen juist. Voor den fijnen smaak van een Franschman moesten de klassieke namen in een Bijbelsch drama stuitend zijn. Heinsius zelf kon dit echter onmogelijk voelen. De mythologische namen waren hem langzamerhand zoo vertrouwd geworden, en hij had ze zoo vaak gebruikt - dat ze voor hem los waren geraakt van de 'religion Payenne'. Venus, Bacchus en Vulcanus waren voor hem niet veel meer dan synoniemen van: liefde, wijn en vuur, zooals hijzelf getuigt.[2)]

In dien geest antwoordde hij dan ook aan Balsac, die zich echter niet liet overtuigen. In een verhandeling aan Huygens ging deze laatste zijn bezwaren breeder uiteen zetten. De toon van dit stuk is bijna wee van nadrukkelijke bescheidenheid. Balsac wil enkel maar van Heinsius leeren - zijn bezwaren worden slechts opgeworpen om straks door een machtwoord van Heinsius weer te worden vernietigd. Maar al die beleefdheid verkapt nauwelijks Balsacs hevigen aanval. 'De tout ce discours ie conclus, que premierement nous devons nous souvenir qui nous sommes, et en second lieu quel est le sujet sur lequel nous travaillons: affin de ne faillir pas deux fois, et de ne pas pecher en mesme temps contre nostre devoir, et contre la bien-séance. Tous les ornemens étrangers ne nous sont pas absolument deffendus; Il n'y a que les marques des religions étrangeres qui ne nous sont pas permises. Il est loisible de prendre des étofes en Levant, mais non pas de s'y faire circoncire. Nous pouvons user du Styx comme Prudence,

1) Brief van 2 Februari 1633, opgenomen achter Balsacs 'Discours sur une tragédie de Monsieur Heinsius, intitulée Herodes Infanticida. A Monsieur Huggens de Zuylichem, Conseiller et Secretaire de Monseigneur le Prince d'Aurange,' (pag. 141).
2) Voor-reden des Auteurs bij den 'Lof-sanck van Bacchus'.

mais non pas comme Arioste; Et si nos compositions sont Chrestiennes, elles le doivent estre aussi bien en la forme qu'en la matière.'[1] Daarna eindigt het stuk weer in den toon van kruiperige beleefdheid: 'De cecy et du reste de nos autres doutes, Monsieur Heinsius nous éclaircira, quand il voudra prendre quelque relâche, et se délasser de ses occupations ordinaires. Il ne faut qu'un rayon de son esprit, pour dissiper tous les nuages qui se sont élevez du nostre, et un moment de son attention, pour nous satisfaire sur toutes les propositions, que nous avons faites.'[2]

Heinsius voelde zich hevig gekrenkt. De tegenspraak prikkelde hem, maar niet minder de onwaardige camouflage van den aanval in den vorm van een vraag. In een uitvoerig betoog aan Huygens verweerde hij zich tegen dien aanval, zonder een poging te doen zijn toorn te verbergen. Nog altijd door bemiddeling van Huygens, die onrustig het onweer zag opkomen, kreeg Balsac het lijvige epistel toegestuurd.

Er klinkt al dadelijk een minachtende verontwaardiging uit het begin, maar duidelijker zijn nog de allerlaatste zinnen: 'De fama minus sum sollicitus quam de amicis. Quos qui prior (quod a nobis neque factum, et jam, postquam provocati sumus, fieri non potest) tangit aut offendit, amicorum consortio indignus est.'[3] Daartusschenin overstroomt Heinsius zijn tegenstander met zijn groote geleerdheid, met heel een vloed van namen en feiten - om te bewijzen, dat het gebruik van heidensche namen als symbolen volkomen geoorloofd is. Kerkvaders, Pausen, zelfs de Septuagint-vertalers hebben immers hetzelfde gedaan!

1) Discours, pag. 39.
2) Id., pag. 121.
3) Danielis Heinsii epistola qua dissertationi D. Balsaci ad Heroden Infanticidam, respondetur: multaque diversae eruditionis hac occasione excutiuntur.

Later schreef de predikant Johannes Crojus nog een ‘Response à la lettre et au discours de Balsac....’, waarin hij deze zelfde opvattingen verdedigt, maar populairder en op een voor Balsac zeer onaangenamen toon. Ter zelfder tijd echter was hij bezig ‘om Heins op eene ongenadige en verfoeilijke wijze te havenen’[1] in een groot werk tegen diens ‘Exercitationes Sacrae.’

Ook de Remonstranten, die Heinsius zich tot vijanden had gemaakt door partij te kiezen voor Gomarus, deden al hun best afbreuk te doen aan zijn goeden naam. In zijn ‘Historie der Reformatie’[2] geeft Brandt het resumé van een boekje tegen een Latijnsche homilie van Heinsius: ‘Eindelijk oordeelde de Remonstrant, nae 't overweegen van dese Homilie, dat d' eersucht haer hadt gebaerdt, d' onwetenheit geformeert, de lastering vermeerdert, de Poeet gepolijst, d' Orateur uitgesproken, en de geldtsucht aen de Staeten Generael opgedraegen.’

We verwonderen ons niet meer over de gespannen zenuwen in Heinsius' gezicht. We zijn hier midden in den hartstochtelijken, naijverigen strijd der 17de-eeuwsche geleerden - een enerveerende strijd, die nooit ophoudt en alle krachten vergt voor kwesties zonder veel wezenlijk belang. Heinsius is er aan ten onder gegaan. Reeds lang vond hij geen tijd meer tot het schrijven van verzen - hij was doodmoe en verlangde naar rust, die hem echter niet werd gegund. Tenslotte verloor hij zijn geheugen. ‘En zoo werd in hem zijne spreuk bewaarheid: Quantum est quod nescimus.’[3]

Aan deze eindelijke uitputting is echter ook de innerlijke strijd niet vreemd: de strijd tusschen rede en zinnelijkheid,

1) Angillis, t.a.p., pag. 35.
2) Deel IV, pag. 83-85.
3) Angillis, t.a.p., pag. 40

dien we bij de ontwikkelden der 17de eeuw vrij algemeen terugvinden en waarop Koopmans met zoo'n nadruk gewezen heeft.

We hebben te weinig gegevens om bij Heinsius dien moeilijken strijd tot in bijzonderheden te kunnen volgen. Maar uit zijn verzen en brieven slagen we er in, ons daarvan een algemeen beeld te vormen, al is het in de poëzie soms moeilijk het werkelijk gevoel te herkennen tusschen de vele mode-tranen. Want het liefdesgedicht was tot een vorm geworden, waarin men gaarne ter oefening en ontspanning schreef en waarin men klaagde - omdat het er nu eenmaal bij behoorde. Er was een vast model - vandaar ook de groote gelijkvormigheid.

Toen Heinsius in Leiden studeerde, was hij er al spoedig de gevierde jongere vriend van Douza en Scaliger geworden. Hij was jong en begaafd - hij schreef verzen met de gratieuze gemakkelijkheid van een ervaren hofpoëet. Ineens gaat dan zijn hart open voor een vrouw - 'Thaumantis', zooals hij haar in zijn verzen noemt. Maar zijn liefde wordt hevig teleurgesteld; Thaumantis blijkt bereid den Franschen gezant Buzanval naar zijn vaderland te volgen. Bij het vertrek geeft Heinsius haar bijna uitdagend de woorden mee:

De deucht wort niet verkleynt. zy staet als eenen wandt
Diep in der aerdt gegrondt, altijdt in eenen standt,
Vast, sterck en onbeweecht: en sonder aen te hooren
Het oordeel van het volck, of sich daer in te stooren,
Blijft altijdt dat zy is, en let niet wat men secht,
En is in niemandts macht, is boven vrouwen recht.
Met desen pandt sal ick, waer my de winden drijven,
En mijn fortuyne leyt, altijdt te vreden blijven.
En of my schoon de zee smijt yewers aen een endt

Van eenen dorren kant, daer ick ben onbekent,
Schipbreuckich, sonder vrient, en sonder gelt of panden,
Gelijck het die wel gaet die doolt in vreemde landen,
Soo sult ghy noch verstaen, dat die ghy doet dit spijt,
Van Princen wordt gekent, van Koningen gevrijt.[1)]

Vooral de laatste woorden zijn van beteekenis. De innerlijke waarde is bewust geworden door de onverschilligheid van Thaumantis. Verlangen naar vergelding drijft hier de eerzucht.

Misschien was ‘Thaumantis’ niet Heinsius' eerste liefde. Het doet er ook weinig toe. Maar ik geloof, dat we dan in een heel analoog geval het begin zullen moeten zoeken voor den grooten strijd tusschen rede en zinnelijkheid in Heinsius' leven.

Door teleurstelling heeft hij de studie leeren zien als het betere, het zekere, het rustgevende. Boven de wisselvalligheid van dit leven voert ze uit naar de blijde onaantastbaarheid der oude filosofen. Ginds op de hoogten wenkt een Stoïsch-getint Christendom, dat wijst naar den dood als den ingang tot de eenige en eeuwige rust.

Hartstochtelijk wil Heinsius deze hoogten beklimmen. Maar even hartstochtelijk verzet zich zijn natuur tegen die wereldversterving. Hij is krachtig en jong. Prikkelend vaart het bloed door zijn aderen. Telkens weer wordt hij het slachtoffer van zijn zinnen. Dan brandt plotseling de liefde laaiend in hem op, zonder dat verzet nog kan baten. Hugo de Groot, van wien de godsdiensttwisten hem later zouden vervreemden, is de boezemvriend, die telkens de bekentenis ontvangt van zijn liefden. Alleen het antwoord op die brieven is ons bewaard gebleven,

1) Nederduytsche Poemata, pag. 44. Hoewel het Latijnsche gedicht ‘Dulcis Puella’, waarvan dit de vertaling is, eerst in de 4e uitgave der Poemata (van 1613; pag. 220) voorkomt, moet het reeds veel eerder geschreven zijn of althans de omwerking zijn van een vroeger gedicht. Buzanval namelijk stierf reeds in 1607.

maar uit den toon daarvan kunnen we licht den aard van Heinsius' confessie vermoeden.[1)]

In zijn brief van 12 April 1608 schrijft de Groot over een meisje van Esch. Het zou zeker heelemaal niet dwaas zijn werk van haar te maken. Ze is heel mooi - maar misschien is een flinke bruidsschat van meer beteekenis?

Heinsius had zich intusschen blijkbaar hersteld, zoodat hij met ‘ja’ kon antwoorden. Want over het meisje van Esch wordt in de Groots brief van den 27sten Mei niet meer gesproken. Integendeel! Een aansporing om naar Zeeland te komen voor de bruiloft van Borelius, wordt gevolgd door de opmerking: Misschien vind je er wei wat voor jou! Zeeland is de bakermat van rijke meisjes, en van een bruiloft komt immers een bruiloft!

In Juli 1608 komt Heinsius naar Veere, om er het huwelijk van de Groot met Maria van Reigersberch te vieren. Heeft hij bij die gelegenheid misschien de ‘Lucia’ ontmoet, die eigenlijk Margaretha heet? In elk geval is Grotius' brief van 8 Augustus de resonantie van een hartstochtelijke bekentenis uit Leiden. De Groot belooft allen steun, en zijn heele nieuw-verworven schoonfamilie wordt voor den vriend aan 't werk gezet. Soms doemen dreigend medeminnaars op, maar de Groot twijfelt geen oogenblik aan Heinsius' overwinning. Alleen - deze werkt zelf niet mee. De vlam is blijkbaar weer neergeslagen. In December schrijft Hugo: ‘Lucia is nu in Middelburg. Mijn zwager Blonquius en zijn vrouw zijn op je hand. Schrijf haar Hollandsche verzen, als je tenminste nog niet van 't huwelijk hebt afgezien.’ 26 December is het antwoord, blijkbaar op een klacht van Heinsius: ‘Ja, ze behandelt je wel nonchalant. Vettius heeft er ernstig met haar moeder over gesproken. Maar je werkt jezelf ook tegen. Het is nu vacantie - waarom

1) Zie Burmanni Syll. Epist. II, pag. 383-439.

kom je dan ook niet hier? Putant enim minus esse patrocinii in occupationibus contra amicam quam contra uxorem.'

Tot den zomer van 1609 blijft Lucia's naam in de Groots brieven voorkomen - dan verdwijnt ze plotseling voorgoed.

In een briefvan 21 Februari 1611[1)] aan Hugo de Groot blijkt Heinsius al veel bezadigder. Hij heeft een leerlinge, Lucretia, en hij houdt van haar - maar enkel nog zooals Socrates van Alcibiades hield. Hij kent echter zijn eigen zwakheid: het zal daarbij niet blijven. En trouwen? Hij zal er wel eens toe komen, maar 't is zoo gevaarlijk voor een man van wetenschap. Nu neemt hij zijn boeken mee naar bed - dan zal echter de vrouw zich in hun plaats dringen en al te veel zijn aandacht in beslag nemen. Wat hem echter niet belet om 'de kleine Lucretia' (Lucretiola) in zijn armen te sluiten.

We zien dus telkens hetzelfde. Heinsius verliest zich in zijn hartstocht, maar op den duur overwint toch de rede. Er is naar onze moderne begrippen in deze houding weinig verheffends. Onze eerste neiging is een gevoel van afkeer voor den man, die in zijn liefde vooral zinnelijk was - die telkens zijn hart verloor en toch nooit spontaan dat hart volgde.

Dan leggen we echter den maatstaf van onze eeuw aan bij een geheel anderen tijd. Wij zijn gewend de vrouw te beschouwen als de gelijke van den man - het huwelijk als de volkomen eenheid, geestelijk en lichamelijk, van beiden. In de 17de eeuw kon van die gelijkheid als regel nog geen sprake zijn. Dat de enkele ontwikkelde vrouwen als de meisjes Visscher en Anna Maria van Schuurman zoo nadrukkelijk werden gevierd, wijst reeds op een uitzondering. Vooral voor een geleerde als Heinsius was het verschil in geestelijke beschaving met een vrouw bijzonder groot. Voor haar moest hij zijn Latijn vertalen, of met

1) Epistolae celeberrimorum virorum. Ex scriniis literariis Jani Brantii. Amsterdam 1715, pag. 79.

opzet in 't Hollandsch schrijven, zooals de Groot hem telkens aanraadt.

Bij een gezonde natuur als Heinsius kan het niet anders, of de volle nadruk valt dan op het lichaam. Zijn liefde is zoo brandend van zinnelijkheid, omdat de vlam niet hoog en rein kan opslaan in de onmetelijke ruimten der ziel. Daarom verteert ze - daarom is ze zoo direct en zoo uitsluitend op de lijfelijke vereeniging gericht - daarom ook slaat ze betrekkelijk zoo gemakkelijk weer neer, wanneer de begeerde vrouw niet meer in de nabijheid is.

Maar dan wordt de liefde haast een daemon, die hoonend van den mensch bezit neemt. Dan wordt de strijd tegen hartstocht er werkelijk een van het lichaam tegen de ziel, waarin de ziel niet *mag* ondergaan, omdat die nederlaag menschonteerend is. Het huwelijk op zichzelf is niet verkeerd, maar het gevaar voor de nederlaag dreigt er! Zoo gemakkelijk wordt de geest er afgetrokken van alle hooge en reine gedachtenvluchten, om op te gaan in de futiele kleinigheden van een vrouw, wier slaaf het lichaam geworden is. Daarom moet bij het huwelijk een groote, koele beredeneerdheid aanwezig zijn. Bij de beslissing mag de geest niet door het lichaam worden overheerscht. Zelfs is de vraag niet ongerijmd, of een man van wetenschap niet beter doet heelemaal van het huwelijk af te zien. Heinsius heeft die vraag gesteld, maar er door zijn huwelijk ontkennend op geantwoord. Wanneer men maar zichzelf beheerscht en uiterst voorzichtig is in de keuze van zijn vrouw!

Zoo berust dus deze koele beredeneerdheid op dieper en edeler grondslagen, dan men zoo oppervlakkig vermoeden zou. Maar het gevaar is groot, dat die beredeneerdheid tot berekening wordt en men zich laat leiden door de nog minder edele begeerte naar geld of aanzien. Een fijnvoelend aristocraat als Hugo de Groot is zich bewust, hoe gemakkelijk de grens over-

schreden wordt. Na het verwijt van zijn aanstaanden zwager, dat mannen als Heinsius en hijzelf alleen maar in hun verzen kunnen liefhebben, schrijft hij aan zijn vriend: ‘Ik wilde, dat hij dit niet gezegd had, want het laat me niet los. Zoo mag het toch ook niet worden!’

In 1617, op 37-jarigen leeftijd, huwde Heinsius tenslotte met Ermgard Rutgers, de eenige zuster van den beroemden Janus Rutgersius, waardoor hij ‘in verwantschap kwam met de voornaamste familiën van Dort.’[1] Op Nieuwjaarsdag van het vorige jaar had hij de periode van zijn minne-poëzie besloten door het volgende vers, waarin al het bovenstaande tot uitdrukking komt. Het is gericht ‘Aen den Heer Ambassadeur Iacob van Diick, als hy hem tot zijn nieu jaer desen Lofsanck[2] voor las.’

De vruchten van de ieucht, de soetheyt van het minnen,
Een rechte toovery, van ons en onse sinnen,
  Is nu met ons geweest. Ick late Venus gaen,
  En met het blinde kint zijn blinde wercken staen.
Den hemel eyst het zijn. die selve sal verdwijnen,
Wanneer den Heer en Vorst als rechter sal verschijnen,
  Beschreven in dit liet. Waer sal de minnaer zijn,
  Die niet en heeft gesmaeckt dan Venus soete pijn,
Als hy den grooten schoot van Abraham siet blincken,
Gewoon alleen den schoot van Circe te bedincken?
  Het vlees verleyt de siel. het vlees en is van haer
  Niet dan een roffiaen, niet dan een koppelaer.
Dat leyt haer aen het goet, aen giften ende gaven,
En doetse naer de pracht en hooge staten draven.

1) Angillis, t.a.p., pag. 17.
2) Lof-sanck van Iesus Christus, den eenigen ende eewigen Sone Godes.

Iae dickwils is een oog dat vriendelick toelacht,
Veel stercker als zy self, en altemael haer kracht.
Neemt dan, vermaerden Helt, wiens sinnen en gedachten,
Gebonden aan het rijck,[1] een meerder rijck betrachten,
Den lof van onsen Heer en Koninck altegaer:
Het eynde van mijn ieucht, den inganck van dit jaar.

We zijn geneigd aan te nemen, dat hij zijn laat, weloverwogen en aanzienlijk huwelijk dan ook gaarne beschouwd zal hebben als den prijs voor die overwinning op 'het vlees'.

* * *

Heinsius verwachtte van zijn Hollandsche verzen noch roem noch voordeel. In zijn minzieke jeugd waren ze eenvoudig een noodzaak, omdat de meisjes geen Latijn verstonden.

Ghy liefelick geslacht, dat Venus heeft gegeven
Te voeren in de handt den sleutel van ons leven,
Die met u oogen saeyt dat goddelicke saet,
Dat in ons herten veldt altijdt gewortelt staet,
Ionckvrouwen 't is om u. ick sweere by de banden
Van onsen kleynen God, ick sweere by zijn handen,...
... Het is om u geweest, alleen om dese saeck,
Dat ick Cupido wil gaen leeren onse spraeck.[2]

Hoe weinig waarde hij er oorspronkelijk zelf aan hechtte, blijkt uit een brief van de Groot: 'Rogo te per quicquid amas et taces, ac per istos Belgicos versus, quos nuper crudelissime cremasti....'[3] Dit sloot echter een zeker gevoel niet uit voor

1) Zweden, dat van Dijck als gezant vertegenwoordigt.
2) 'Aen de Ionckvrouwen van Hollandt', Nederduytsche Poemata, pag. 54.
3) Syll. Epist. II., pag. 409.

den klank van zijn Hollandsche verzen, waarvan hij de bevalligheid leerde waardeeren. Hij ging er het Hollandsch anders door zien - niet meer als een soort barbarisme, maar als een taal, waarvoor hij zelfs wel een lans wilde breken - tot in den kring van geleerde Latinisten toe. In de derde uitgave van zijn Latijnsche 'Poemata' (1610) treft ons plotseling de volgende mededeeling: 'Amice Lector, Schedas meas dum excutio, quaedam Theocriti in vernaculum a me sermonem conversa inveni, quae suo loco posuisse poteram; nisi tanti esse non putassem. Nunc tamen unum hoc dare volui; partim ut linguae nostrae elegantiam aestimare discant eruditi, partim gracculorum quorundam causa, qui quotidie ineptire non desinunt; rerum imperiti et linguarum. Caetera lubenter prememus. Multa enim ijs relinquimus, qui e sola hac poesi laudem sperant. Cum nos vix iam ulli vacemus. Alia enim nos vocant.'[1)] Daarop volgt de vertaling van 'Adonis doot,' die met de andere vertalingen, waarop hier gedoeld wordt, ook voorkomt in den door Scriverius uitgegeven bundel.

Een dun boekje 'De Spiegel van de doorluchtige, eerlicke... vrouwen, genomen wt diveersche Griexsche ende Latijnsche war-historyschrijvers,' dat om den minder vasten gang der verzen en den weinig-zeggenden inhoud tot Heinsius' vroegste werk moet worden gerekend, kan nauwelijks onze belangstelling wekken. Behalve de voorrede nam Scriverius het (als onwaardig werk?) niet op in de Nederduytsche Poemata. Eerst in de uitgaven na verloop van het 5-jarig privilegie wordt het ingelascht.

Veel belangrijker is een verzameling van 24 'Emblemata Amatoria - Afbeeldingen van Minne', waarvan Scriverius ons het volgende weet mede te deelen: 'Dees hadde een seker liefhebber soo uyt den hooch-geleerden Mr. Hadriaen de

1) Pag. 374.

longe, als andere schrijvers, by een vergadert, ende in koper doen snijden: om deur den druck gemeen te maecken. Dan alsoo dit maer stomme beelden waeren, soo is de soet-vloeyende tong van onse Poëet daer toe geleent. die al spelende de selfde over veel jaeren Nederlandts heeft doen spreken.'[1] Ze vormen een bijna huiverende belijdenis van de macht der liefde. Tegenover haar zijn de mannen machteloos als vliegen voor de aantrekkingskracht van een brandende kaars (Emblema 8).[2]. Als een paard, dat den molen doet draaien, zijn ze gebonden aan hun pijn (Emblema 23):

> Daer ick gae is mijn liefd', ick moeter doch wel aen,
> Ick most my selven eerst, woud' ick mijn brandt ontgaen.

In 1613 verschijnt er bij Iacob Marcusz. te Leiden een nieuwe druk, waarbij nog 24 andere emblemata zijn gevoegd, nu ook naar de plaat een vinding van Heinsius: 'Het Ambacht van Cupido.'[3] Nog meer geven deze dus zijn eigen opvatting van de liefde. Koopmans heeft ze treffend juist gekarakteriseerd: 'Naast deze algemene zin van Liefdes mogendheid over het ganse Heelal, wordt ons tevens maar al te duidelik haar heerschappij over de wil en de daden van de enkeling vertoond. Ook hier is lieven een last; de minnaar een spinnende koning; de marteling een oneindige bezoeking; de tegenspoed een

1) 'Aen den Leser', pag. 23 van de Voor-redens bij de Nederd. Poemata van 1616.
2) In Scriverius' uitgave van 1616 zijn door een fout van den drukker het 'Ambacht van Cupido' en de 'Emblemata Amatoria' niet gescheiden. Daar vindt men dus de aangehaalde zinnebeelden onder 32 en 47.
3) Zeer onwaarschijnlijk is, dat het 'Ambacht van Cupido' reeds in 1595 zou zijn uitgegeven, zooals Jonckbloet ergens vermeld vond. In de uitgave van 1613 vermeldt een faux-titre duidelijk: 'Het Ambacht van Cupido. Emblemata *Nova* Amatoria. *Nouveaux* Emblemes d'Amour.'

voortdurende prikkeling; de doding van de begeerte, helaas! een nieuwe voeding van haar nimmer verflauwende kracht. In deze Zinnebeelden wordt alle oude Wijsheid weer nieuw. Tantalus en Prometheus worden er ontzettende waarheden door. Hier juicht niet de mens, verblijd over de verkregen Godsgave, die de bloemrijke aarde hem in staat is te verschaffen; hier uit de vertwijfelde sterveling een smartkreet, huiverend terugwijkend voor de blinde plaag, die hem drijft om de genezing van z'n kwaal in de marteling zelven te zoeken.'[1)]

Door zijn emblemata heeft Heinsius mede den stoot gegeven tot een in de 17de eeuw met voorkeur beoefend genre. Deze zijn dan ook van veel meer beteekenis dan zijn eigenlijke minneliederen, waarvan een groot aantal in de Nederduytsche Poemata voorkomen en die alle de Circeïsche toovermacht van de vrouw over den man doen uitkomen.

Verschillende van die gedichten hadden reeds vroeger in verzamelbundels of liedboeken een plaats gevonden. Zelfs heeft Scriverius niet alles opgenomen, wat er van Heinsius verschenen was. Het blijft daarom mogelijk, dat er hier of daar nog een vers van hem te ontdekken valt. Zelf heb ik er een tweetal gevonden, waarvoor ik verwijs naar mijn lijst van Heinsius' poëtische werken in het Nederlandsch. Bij ongeteekende verzen zullen we echter altijd blijven twijfelen. Heinsius schrijft niet persoonlijk genoeg, dan dat we in toon en rythme onfeilbaar zijn geluid zouden kunnen herkennen. 'Vloeiend en bevallig' is het voornaamste, dat ons van zijn gedichten bijblijft. Maar een vloeiend en bevallig vers is al spoedig geen zeldzaamheid meer, en een leerling van Heinsius zou weinig anders schrijven dan hij. Welk verschil bestaat er eigenlijk tusschen een strofe van Heinsius:

1) De Beweging 1909, III, pag. 283.

Gisteren des avonts laet,
Eer de Son te bedde gaet,
Eer zy gaet, end' ons berooft
Van haer schoon vergulden hooft,
Eer de swarte nacht begint
Is gestorven Venus kint:
Venus kindt dat soete dier
Is gevallen in zijn vier.[1)]

en een andere van zijn neef en bewonderaar Jacob van Zevecote:

Want zy ver te boven gaet
Al der Nimphen soet gelaet,
Die in 't lustig Nederlant
Wonen aan den Schelden kant;
Oock soo wert zy binnen Gent
Voor de soetste meyt bekent,
Voor de schoonste maegt verhaelt,
Die de vlaemsche son bestraelt.[2)]

Die enkele, misschien dus nog onbekende, gedichten doen er trouwens weinig toe. Heinsius' beteekenis als Nederlandsch dichter ligt in de Nederduytsche Poemata, die het gezag droegen van zijn naam. Maar ook in die Nederduytsche Poemata behooren, behalve de emblemata, de minneliederen niet tot het belangrijkste.

* * *

In Heinsius' leven trof ons telkens weer de hartstocht - een hartstocht der zinnen, een hartstocht van eerzucht, van haat tegen zijn persoonlijke vijanden. Niet minder hevig

1) Nederduytsche Poemata, pag. 53.
2) Gedichten van Jacob van Zevecote, uitgave Blommaert, pag. 25.

brandde in hem de haat tegen de gemeenschappelijke vijanden, de Spanjaarden! Nooit vergaf hij hun zijn ballingschap. In zijn haat is iets van woeste dierlijkheid, die verscheuren wil. Er moet bloed vloeien, en hoonlachend nog het lijk worden verminkt! De matroos, die zijn vijand het hart uit de borst rukt om daarin te bijten, wordt de belichaming van dien teugelloozen haat.[1)]

De Hollanders zijn geboren tot vrijheid en daarom is het dwaasheid hen te willen onderwerpen!

> Marane neemt ons wech ons landen daer wy leven,
> Wy sullen sonder vrees ons in de zee begeven:
> Daer nu de schepen gaen, daer sullen wy tot spijt
> Van uwen trotsen moet sijn even wel bevrijt.
> Al daer den hemel streckt en daer de wolcken drijven,
> Ist even waer men woont, als kinders ende wijven
> Sijn buyten slaverny, sijn verre van u handt.
> Al daer ghy niet en sijt, daer is ons vaderlandt.[2)]

Leiden is van dien trotschen vrijheidszin het bewijs - Ostende heeft hem opnieuw getoond! In 1639, wanneer Heinsius al lang geen verzen meer schrijft, brengt de vreugderoes om de overwinning bij Duins hem opnieuw tot een gedicht. Er klinkt een heel andere toon in - de grimmige haat is er met de overwinning tot wreeden spot geworden. Het is de spot van het oude Geuzenlied, die opnieuw hoonend was uitgebarsten in de liederen van Revius. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de lezing daarvan Heinsius beïnvloed heeft bij zijn laatste vers.

* * *

Al deze verzen zijn doortrokken van de sfeer der klassieken en den invloed der Fransche Renaissance. Veel sterker nog

1) Nederduytsche Poemata, pag. 5 en 11.
2) Id., pag. 6.

komt deze laatste tot uitdrukking in den ‘Hymnus oft Lofsanck van Bacchus.’

Toen Heinsius namelijk in 1614 Ronsards ‘Hynne de Bacchus’ gelezen had, schijnt in hem de vage, maar op den duur onweerstaanbare drang te zijn opgekomen ‘etwas Aehnliches hervor zu bringen.’ Bij lezing van Ronsards gedicht verwonderen wij ons daar niet over. Het is krachtig en vol beweging - in onstuimige, zwierige vaart volgen de regels elkaar. Wat ons echter het meest opvalt, is de prachtige plastiek, waardoor alles kleurig en fel-levend voor ons komt te staan. Heinsius had zich ‘daer over seer verwondert’ en vervolgens - ‘hebbe eens willen sien, of oock onse spraeck soo onbequaem is als vele lieden meynen, die niet achten dan dat buyten is, en met groote moeyte geleert wort.’ Onder het werk zijn hem twee dingen opgevallen. Het eerste werd al spoedig opgemerkt door den conscientieuzen geleerde: ‘doch in het schrijven hebbe bevonden, dat Ronsardus veel gheseyt, maer noch meer nagelaten hadde.’ Zijn voorstelling van de Bacchus-legenden is onvolledig en daarom niet heelemaal juist. Maar dadelijk daarop staat de dichter verbaasd over de gemakkelijkheid, waarmee de taal zich door hem laat formeeren: ‘ende boven al verwondert de bequaemheyt van de tale.’[1)]

Uit deze twee opmerkingen begrijpen we ineens den aard van het stuk. De geleerde wil bij zijn bewerking naar Ronsard aanvullen, zoodat er aan de volledigheid niets meer ontbreekt. Al zijn groote kennis moet er in worden verwerkt.

Maar - de eerste aandrift tot het gedicht wortelde in de ‘verwondering’ van den *dichter* om de pracht van Ronsards taal en in zijn verlangen zelf klanken te gaan schikken tot

1) Al deze aanhalingen uit de ‘Voor-reden des Auteurs aen de Heer P. Schriverius’ bij den Lof-sanck van Bacchus.

eenzelfden rijkdom. De bedenkingen van den geleerde zijn het gevolg van een nadere overweging en blijven daarom secundair.

Soms botsen beide elementen even, maar gewoonlijk blijkt de vaart der verzen krachtig genoeg om de geleerde vertoogen als zware en statige vlotten op zijn stroom mee te voeren. Hoewel minder meesleepend dan Ronsard, maakt Heinsius naast hem toch allerminst een dwaas figuur. Opmerkelijk is de groote plaats, die hij aan de liefde onder Bacchus' invloed toekent en waarin zijn sensueele aanleg weer boven komt. Het middelpunt van zijn hymne wordt dan ook het verhaal van Bacchus en Ariadne, dat Ronsard slechts terloops aanroert. De woorden worden hier ineens warmer, het rythme bewogener. Er is hier werkelijk zang, die een hoogtepunt vindt in den telkens herhaalden juichroep: o Evan Evöe!

O Evan Evöe, behouder van het leven,
Doen hebt ghy haer terstondt aen beide sy gegeven
Een lieffelicken kus: een bedde toe bereyt
Van u gespickelt vel, en in het sandt geleyt.
Men sach terstondt in duyn schoon wijngaerden voortkomen,
Het sandt gaf schielick uyt ontallicke veel blomen,
De zee lach stil en stom, de winden bleven in,
Doch Zephyrus alleen was jonstich uwe min,
En blies uyt zijnen mondt veel witte violetten,
Veel roosen soet van reuck: self Venus quam besetten
De plaetse daer ghy laecht met myrten, die zij vlocht
Met wijngaertrancken t' saem, en by den ander brocht.
Daer laecht ghy gans den dach. Mimallones die liepen
Al rasend' om end' om, en al de Satyrs riepen
O Evan Evöe: maar Evan lach gerust,
En bluste met het spel der minne zijnen lust.[1)]

1) Lof-sanck van Bacchus, reg. 373 v.v.

* * *

Nauw verwant met dezen Hymnus is Heinsius' beroemdste en schoonste gedicht, de ‘Lof-sanck van Iesus Christus, den eenigen ende eewigen Sone Godes’, dat omstreeks het einde van 1615 is ontstaan. Ook hier vinden we de vereeniging van geleerdheid en poëzie, die aanleiding heeft gegeven tot den naam ‘geleerdenpoëzie’, maar ook hier is het gedicht in staat zijn wetenschap te dragen.

In compositie is er volkomen overeenkomst: eerst de aanhef, dan het levensverhaal en tenslotte een met vele namen verheerlijkende aanroep. Ook maat- en rijmschema komen geheel overeen. En toch heeft er een belangrijke overgang plaats gehad, die eigenlijk vanzelf uit het onderwerp volgt. De ‘Lof-sanck van Bacchus’ werd gedicht naar het voorbeeld van Ronsard - die van Jezus Christus naar dat van diens leerling, den Hugenoot du Bartas.

Het is de toon van de ‘Sepmaines’, die ons al dadelijk tegenklinkt uit den aanhef:

> Het woort was voor den tijt by God, uyt God geresen,
> De selve God, met God den Vader, in het wesen:
> Maer niet te min de Soon: die van den Vader erft
> Zijn macht, zijn heerlickheyt, en zijnen naem verwerft.
> En doen den hemel wiert met wolcken afgeschoten,
> Den afgront van de zee met watren overgoten,
> De sterren in de locht geboren en geplant,
> Hy was des Vaders hulp, des Vaders rechterhant.

Zelfs zweeft hem hier het begin van den eersten dag der eerste ‘Sepmaine’ voor den geest en werkt hij dit blijkbaar uit het geheugen na.

Deze gelijkheid in toon was ook Heinsius' tijdgenooten opgevallen. Wanneer Zacharias Heyns in 1628 het ‘Vervolgh

vande weken van Bartas' uitgeeft, waarin hij een voltooiïng wil geven van diens tweede 'weke', - schrijft hij aan Heinsius:

> Salustius verrast door d'oude bleecke Percken,
> Eer hy noch had voleynd sijn Goddelijcke Wercken,
> 'tVermaeck van mynen geest: door sijnen geest geport
> Mijn pen (hoe wel te slap) ten dienst gevoordert wort
> Om storten op 't papier de daghen noch verbleven
> En die by syne vier gedruct in 't licht te geven.
> Den vijfden dagh voleynd, den sesten wel began:
> Maer u schoon suyver dich, ô! uytverkoren man,
> Wtmuntende poët, eer van 't beroemde leyden,
> Den voortgangh heeft belet, my doend' uyt schrijven scheyden
> Want mijn voornemen was te singhen Christi loff
> Doch siend' u gheestich werck van eenderhande stoff
> Dorst ick mijn swacke breyn soo veel niet toe betrouwen
> Des ruym ick u de baen en laet u d' eer behouwen.
> Gond my alleenelijck ick voor den sesten dagh
> U treffelijck gesangh by 'tonse stellen magh:
> Latend' het schijnsel van u heylige ghedichten
> Mijn nevelige rijm verschoonen en verlichten.[1)]

Evenals bij du Bartas vinden we in Heinsius' Lof-sanck een encyclopaedische geleerdheid, die bijeengedrongen wordt in korte, kernachtige, vaak paradoxale uitdrukkingswijzen - evenals bij hem de onbeschroomde juxta-positie van het heidensche en het Christelijke. Heinsius gaat hierin misschien nog wat verder. Het sterkste voorbeeld is wel het verhaal van de wonderen na Jezus' sterven:

> Den ouden Atlas quam te schudden en te drillen,
> Te wijcken van zijn pack, als of hy hadde willen

1) Pag. 121.

Ontrecken zynen hals, den hemel laten gaen.
Natura stont bevreest, verslagen en belaen.
Gaf eenen grooten sucht, daer mede dat de monden
Ontsloten van der aerdt, haer diepten open stonden.
Het aertrijck brack in twee tot aan Cocytus poel,
En Pluto wiert met kracht geruckt uyt zynen stoel.
De dolle Cerberus, geseten aen de deuren
Van yser ende stael, sach al de poorten scheuren:
En voelende den dach, liep drymael achter uyt:
En gaf met elcke keel een ysselick geluyt.[1)]

Hier is Vergilius aan het woord en niet een Christelijk dichter uit de 17de eeuw. Ondanks de vloeiende en kleurige beschrijving hebben we moeite in dit stuk al die mythologie te aanvaarden. Het is dezelfde kwestie, waarover we den twist met Balsac zagen ontstaan. Zelfs de liberale Scriverius voelde, dat hier een verklarend woord op zijn plaats zou zijn. De storm zou anders al te hevig kunnen losbarsten. Hooghartig en met een zekere minachting legt hij dan ook aan de ongeleerde vitters het zwijgen op: ‘Den auteur heeft desen Lofsanck soo geschreven, dat hy by wijle heeft willen gebruycken eenige poëtische woorden, in plaetse van andere, die gemeender sijn. Gelijck, als hy de zee *Tethys*, het water *Achelous* heeft genaemt. Het welcke niemant en kan berispen dan die de oude Leeraers, die hy als wesende de geleerste ende godtsalichste naervolgers van de propheten ende apostelen, oock daer in heeft willen volgen, niet gezien nochte gelesen en heeft.’[2)]

Misschien mede om deze vermenging van Paganisme en Christendom is het oordeel van de meeste literatuurhistorici over den ‘Lof-sanck van Iesus Christus’ niet gunstig. Alleen

1) Lof-sanck, reg. 505 v.v.
2) Uytleggingen op den Lof-sanck, pag. 65.

Koopmans spreekt vol waardeering over ‘dit vloeiend en vurig geschreven dichtstuk, hier en daar epies getint, even levendig als compact.’[1] Volkomen sluit ik mij bij dezen laatste aan. Er is ongetwijfeld toegewijde aandacht noodig om door te dringen tot het wezen van dit gedicht - we moeten ons allereerst de moeite getroosten het met behulp van de uitleggingen grondig te leeren verstaan. Maar wanneer we het daarna nog eens gaan lezen, treft ons de eenvoudige en logische opzet. Na een mystieke beschouwing over de Goddelijkheid van het Woord, dat Vleesch werd, wordt kort en sober het verhaal gedaan van den zondeval, de belofte aan Eva, de redding van Noach, het verbond met Abraham.

> Tot dat de grooten raet, soo dickwils aengeroert,
> Beteyckent en voorseyt, is eenmael uytgevoert.[2]

Nu volgt de boodschap van Gabriël, die als in een droom aan Maria verschijnt.

> Zijn haer was noch bedaut, van door de locht te rijden,
> En van de natte drift der wolcken te doorsnijden:
> Zijn wanghen wit als snee, ghelijck den hemel laet
> Onsteecken van de Son, of van den dageraet.[3]

Een groote plaats neemt dan de geboorte in. Wanneer Maria

> Wort moeder van het kint dat meester is van al,[4]

1) T.a.p., pag. 199.
2) reg. 127 v.v.
3) reg. 153 v.v.
4) reg. 204.

is er voor Christus geen plaats in de herberg - en geen plaats in de wereld, waar de heidensche goden van alles bezit hebben genomen. Zelfs in Israël overheerscht de vormendienst. De sterren schamen er zich over -

> Den hemel staet beschaemt, zijn wonderbare geesten
> Sien liggen haren heer en prince by de beesten,
> Geworpen in de stal. de sterren dies te meer
> Aenbieden haren dienst, en kennen haren heer.[1)]

De herders komen en aanbidden het kind. Er volgt dan een uitvoerig beeld van de Heilige Familie, waarvan Maria het middelpunt is. Bijna onkenbaar vermomd, komt weer Heinsius' zinnelijkheid naar voren dringen, om langdurig te verwijlen bij het wonder van Maria's maagdelijkheid. Dit gedeelte is positief onkiesch, maar spoedig vergeten we onze ontstemming bij de verzen over Jezus' leven en lijden, waarvan de beteekenis ons tenslotte wordt duidelijk gemaakt in een verheerlijkenden aanroep, die Jezus met telkens nieuwe namen eert:

> O dooder van de doot, vernielder van de sonden,
> Voor wie den hemel beeft, de wolcken staen gebonden,
> De sterren houden stil. voor wiens verborgen licht
> De groote Seraphins bedecken haer gesicht.
> O koninck weest gegroet, van eeuwicheyt geboren,
> Van eeuwicheyt gekroont, van eeuwicheyt gekoren,
> Melchisedech gelijck. O priester sonder tijt,
> O eeuwige propheet, O eeuwige Levijt.[2)]

1) Reg. 253 v.v.
2) Reg. 589 v.v.

In een grootsche apotheose eindigt het gedicht:

Maer op dat ons gemoet mach teenemael geraecken
Tot desen hoogen staet, ghy geeft ons hier te smaecken
  Dijn vlees, dijn eygen bloet: set ons aen dynen dis,
  Bereyt ons hier de spijs van dijn geheugenis.
Daer worden wy gevoet, niet met het broot van heden,
Maer met den waren kost van aller eewigheden:
  Gaen boven tot in v: wy worden met het hert
  Deelagtig van dijn vreugt, gevoelen dijne smert.
Wy springen uyt het vlees, en worden gans ontbonden,
Gaen loopen met den geest tot binnen in dijn wonden:
  Wy mesten ons gemoet, en lesschen onsen dorst
  In dijn gebroken lijf, in dijn bebloede borst.
Daer vinden wy de vreugt die namaels sal verschijnen,
En suygen uyt de melck die niet en sal verdwijnen:
  Het voetsel van de siel, dat niet en sal vergaen,
  Verborgen in dijn vlees, o grooten pelikaen!
Die om dijn eygen volck te laven en te spijsen,
Dijn lichaem hebt gescheurt, en weder doen verrijsen:
  Herboren door de doot. wy suygen uyt de wijn,
  De wijn van hemelrijck, tot dat wy droncke sijn.
Versmooren in uw doot ons sinnen en gedachten,
Die alle tegenspoet en swarigheyt verachten:
  Sijn meester van ons self, en breken uyt den ban:
  Vertreden Behemoth, staen op Leviathan.
Verlosser weest gegroet, gesalfde weest gepresen,
Die sijt, die waert te voor, en eewelick sult wesen:
  O Alpha sijt gelooft, het allereerste goet
  Dat onse siel verheugt, O mega sijt gegroet.[1)]

1) Reg. 705 v.v.

Zie, dit is sterk en juichend als bazuingeschal. Daar zit kracht in en brandende overtuiging! Zelfs de sterkste uitdrukkingen blijken nauwelijks sterk genoeg om de volle beteekenis van den zin te dragen. Zeker, Vondels reien en liederen zijn veel zachter van toon, roeren veel inniger aan het mysterie van Jezus' lijden. Vondel denkt aan rozen en wierook en - wordt Katholiek. Heinsius daarentegen ziet Christus allereerst als den strijdbaren Verlosser met het tweesnijdend zwaard, voor wien zelfs bij Zijn sterven het medelijden van een mensch onteerend wezen zou. Zijn gedicht is volkomen rechtzinnig naar de leer van Calvijn. Het is geschreven in den stoeren toon van het nuchtere, maar geestdriftige Calvinisme, en in dien toon is het een volkomen gaaf gedicht.

Er is aan den Lof-sanck hetzelfde onrecht gedaan als aan de ‘Sepmaines’ van du Bartas. Door een liberale nakomelingschap is de overtuiging, die er de vaart aan gaf, gewantrouwd en geloochend. Dan blijft alleen nog een nietszeggende hoeveelheid geleerdheid over. Maar wanneer we voelen, hoe al die geleerdheid wordt aangewend om den lof aller eeuwen te condenseeren tot dezen éénen grooten Lof-sanck - dan wordt alles ineens anders.

Dan begrijpen we de beteekenis, die dit gedicht hebben moest in de oogen van Heinsius' tijdgenooten - hoe hij daardoor voor het werd *de* groote dichter, omdat hij was de dichter der ‘verheven stoffe’, terwijl Hooft zich bepaalde tot drama's en het profane minnelied.

* * *

Vanzelf brengt dit ons tot Heinsius' beteekenis voor de ontwikkeling onzer literatuur.

We zagen reeds, hoe de autoriteit van zijn naam voldoende bleek om een bres te slaan in den toch reeds ondermijn-

den muur van klassiek vooroordeel. Ook liet de volmaakte techniek van zijn vloeiend vers niet na invloed te oefenen.[1)]

Maar veel grooter is de innerlijke beteekenis van Heinsius' poëzie. In hem wordt de natie zichzelf bewust - voor 't eerst komen haar strijd en haar geloof er tot uiting. Men zou dit misschien kunnen bestrijden door op de Geuzenliedjes te wijzen. Maar tusschen deze en Heinsius' verzen bestaat hetzelfde verschil, als tusschen den toestand van de Zeven Provinciën in 1579 en in 1609. De Geuzenliedjes zijn de kreet van een moment, de onbeholpen roep van een wordende en worstelende gemeenschap. In Heinsius' dagen is alles geconsolideerd - Spanje heeft zich gedwongen gezien met de Staten-Generaal te onderhandelen als met een souvereinen staat. Zoo heeft ook de poëzie haar klassieken vorm gevonden, en in dien klassieken

1) Prof. Verwey maakt in 'Vondels Vers' (pag. 21 v.v. en 153 v.v.) enkele belangrijke opmerkingen over het vers in onze 17de eeuw Zooals dat in alle Germaansche landen gebeurd is, hadden ook ònze Vroeg-Renaissancisten het *alterneerende* Fransche vers opgevat en overgenomen als een *jambisch* vers. Bij den alexandrijn en het tien- of elflettergrepig vers werd bovendien steeds nadrukkelijker één val uitgesloten, die in het Fransch mogelijk is: *twee* onbetoonde syllaben tusschen het laatste en voorlaatste accent. Van der Noot volgde nog dit 'werkelijk-fransche' vers - bij Hooft vinden we het een enkele maal in zijn jeugdgedichten. Spieghel heeft het nooit gebruikt, maar daarentegen houdt hij zich niet aan de caesuur. De beide laatsten vertegenwoordigen in onze 17de eeuw het vrijere vers, dat door Hooft later in zijn bekende correspondentie tegen Huygens verdedigd werd. Maar in Vondel overwint tenslotte het gebonden vers: 'de germaansche vorm van het fransche vers, een vers zonder mogelijkheid van anapaestische slag tegen het einde en met onverbonden zesde en zevende lettergreep' - dus met strenge caesuur. Heinsius' vers is bij dit alles zonder eenigen twijfel van groote beteekenis geweest. Gevormd onder invloed van de klassieken, was het pijnlijk-metrisch en lette het angstvallig op de caesuur. Achter zich had het de autoriteit van Heinsius' naam - van de 'Nederduytsche Poemata' verscheen druk op druk. Omstreeks 1620 was Heinsius niet minder in eere dan Hooft, maar hun vers vormde twee uitersten. In Vondel leed Hoofts opvatting de nederlaag - de vooronderstelling is dan ook niet te stout, dat Vondels vers mede door de strenge regelmaat van Heinsius is bepaald.

vorm is Heinsius de eerste dichter van onzen nationalen roem. Het lied op Heemskerck vooral kondigt de trotsche vaderlandsche liederen aan van Hooft, Revius en Vondel, die onze Gouden Eeuw vullen met hun pralend geluid.[1)]

Van niet minder beteekenis is de 'Lof-sanck van Iesus Christus', waarmee du Bartas zijn triomfanten intocht houdt in onze literatuur. In een land als het onze, waar godsdienst en dogma zulk een voorname plaats innamen, kon zijn invloed moeilijk uitblijven. Van Hout en Spieghel kenden hem reeds, Van Mander bestudeerde aandachtig zijn werken - in 1609 had een Zuid-Nederlandsch edelman, Theoderick van Liefvelt, een vertaling gegeven van de eerste Week. De opkomende godsdiensttwisten deden du Bartas' invloed nog toenemen, omdat zijn rechtzinnigheid bij de Contra-Remonstranten onverdacht was en de lezing zijner werken daarom 'utile dulci'.

We kunnen dien invloed bijna niet overschatten. Ongeveer tegelijkertijd verschenen twee vertalingen, waarvan de laatste bovendien een voltooiïng trachtte te geven van de tweede week.[2)] Vondel eerde hem met zijn vurige bewondering, vertaalde enkele stukken en stond in zijn eerste werk sterk onder invloed. Nog directer richtte Philibert van Borsselen zich naar de 'Sepmaines'. Maar niet overal is zijn doorwerking even gemakkelijk aan te toonen. Ieder kent hem, leest hem, bewondert hem.[3)] Heel onze Protestantsch-religieuze poëzie onderwerpt zich bijna ongemerkt aan zijn krachtige leiding. Aan hem wordt het ideaal ontleend van een religieus epos, dat we na Heinsius zullen terugvinden bij Revius, Vollenhove en

1) Zie over de antieke wereld in deze poëzie, Koopmans, t.a.p., pag. 190 v.v.
2) Die van Zacharias Heyns. De andere was van R.W. van den Boetselaer.
3) Zie A. Beekman - Influence de Du Bartas sur la littérature néerlandaise.

de Decker. Telkens zullen we ons verbazen over het intellectualisme van deze poëzie - tot we evenals bij du Bartas ons eindelijk gewonnen moeten geven, omdat de bezieling zoo volkomen echt is. Adoratio facit versum.

Heinsius' roem is het van dit religieuze epos de pionier geweest te zijn. Bij hem is de gedachte aan du Bartas nog volkomen direct. Evenals deze wil hij uitdrukking geven aan de vereering van zijn geloofsgenooten. Maar dan mag er aan zijn confessie ook niets ontbreken! Alle theologie en dogmatiek van de Contra-Remonstranten moet door hem heengaan en in hem - verklaard worden tot adoratie. Dat dit mogelijk was, is een onomstootelijk bewijs van Heinsius' dichterschap.

De Calvinisten begrepen tenvolle de beteekenis van deze belijdende aanbidding. Hun overtuiging kreeg er plotseling gestalte door en werd boven de dorre twistpunten uitgeheven tot de volheid van het gebed. Heinsius' naam zong op hun lippen. Een machtig geleerde, een overtuigd Contra-Remonstrant, een groot en geloovig dichter, had zich aan hun kant geschaard! Het nationaal Calvinisme had zijn eersten dichter gevonden! Revius zou volgen in eenzelfden, maar nog zuiverder, toon. Vollenhove's ooren zouden vol zijn van Vondels klank, al beleed hij de rechtzinnige leer. Maar al spoedig gaan dan mystieke stroomingen invloed oefenen - Luykens innige teerheid komt in de plaats van Heinsius' kracht.

In Heinsius en Revius, de poëtische woordvoerders van het Contra-Remonstrantisme, vinden we het begin van onze nationaal-religieuze poëzie!

* * *

Heinsius' literaire invloed bleef niet tot Holland beperkt. We noemden reeds de bewondering en navolging van zijn neef Jacob van Zevecote. Door hem vond Heinsius' poëzie in Zuid-

Nederland een zwakke echo. Koopmans[1] acht hem als dichter grooter dan Heinsius, maar ik kan deze bewondering moeilijk deelen. Zevecote heeft dezelfde vloeiende gemakkelijkheid; ook wel een aangename charme, die Heinsius mist. Maar nergens komt hij tot de kracht van diens Lof-sanck. De beide tooneelspelen op het beleg van Leiden blijven ver beneden deze hoogte. Trouwens, Zevecote zelf voelde zijn onmacht en in een afscheid aan zijn bewonderd voorbeeld gaf hij het dichten op:

> Uw' goddelick verstant heeft eerst my doen beginnen,
> En aen Apollos dienst toeeygenen mijn sinnen;
> Ghy waert den eersten helt, daer ick om sne mijn pen,
> Ghy sult den lesten sijn als ick nu moede ben.[2]

Ook in Duitschland weerklonken Heinsius' verzen. Martin Opitz,[3] die de stichter zou worden der eerste Silezische school, bewonderde en vertaalde ze. Zelfs bracht hij in den winter van 1620 op zijn doorreis naar Denemarken een bezoek aan Heinsius en bleef daarna met hem in correspondentie.[4]

Het staat intusschen niet heelemaal vast, in hoever Opitz zich onder Heinsius' invloed ontwikkeld heeft. Beckhern bestrijdt overschatting van dien invloed en komt tot de volgende conclusie: ‘Ronsard ist stets der glänzende Leitstern, dem Opitz unverwandten Blicks zum Tempel des Ruhmes zu folgen bemüht ist; nur wenn sich kreuzende Pfade den richtigen Weg zweifelhaft werden lassen, wenn Abgründe den Wanderer hemmen, oder ragende Klippen den Stern zeitweise verschwinden lassen, dann sieht sich der Ratlose ängstlich nach den Fuss-spuren desjenigen um, der diese Reise schon vor ihm

1) T.a.p., pag. 288.
2) Gedichten, pag. 68.
3) Een mooie karakteristiek van hem en zijn tijd geeft Friedrich Gundolf: Martin Opitz.
4) J.B. Muth - Ueber das Verhältniss von Martin Opitz zu Dan. Heinsius, pag. 9.

gemacht hat und angelangt ist, Heinsius.'[1] De juiste beteekenis van deze beeldspraak wordt ons niet heelemaal duidelijk. Het boekje overtuigt ons wel van Ronsards invloed op Opitz, maar de gedachte laat ons niet los, dat Heinsius min of meer bewust in een hoek gedrongen wordt. Over 'Den Bloemhof van de Nederlantsche Jeught', waaruit Opitz heel wat vertaalde, wordt met geen woord gerept.

Het moge echter aan een Duitsch literatuurhistoricus worden overgelaten, om deze kwestie definitief op te lossen. Voor ons is het genoeg te weten van Opitz' grenzenlooze bewondering voor Heinsius:

> Bisz jhr auch Heinsius, jhr Phoenix unsrer Zeiten,
> Ihr Sohn der Ewigkeit, beguntet auszzubreiten
> Die Flügel der Vernunfft. Das kleine Vatterland
> Trotzt jetzt die grosse Welt mit ewerem Verstandt.[2]

* * *

Leiden heeft in Daniel Heinsius de voltooiïng gebracht van het werk, dat Douza en vooral Jan van Hout begonnen waren. Maar dit hoogtepunt is tevens het einde van Leidens poëtischen roem. De Universiteit bleef vanzelf een centrum van wetenschap, maar het nationale zwaartepunt was intusschen naar Amsterdam verplaatst. Daar bloeiden handel en scheepvaart - daar was de Nederduytsche Academie opgericht. Hooft was er beroemd, Vondel in opkomst.

Door hen kwam Heinsius' poëzie te staan 'im Schatten der Titanen', maar ook voor hen had hij baanbrekend werk gedaan. Inderdaad is hij, om met Scriverius te psreken: 'een groot Poëet, een wonderbaer verstant.'[3]

1) R. Beckhern - M. Opitz, P. Ronsard und D. Heinsius, pag. 9.
2) Martin Opitz, Teutsche Poemata - ed. G. Witkowski, pag. 24.
3) Lof-sanck van I.C., P. Scriverius aen den Auteur.

Hoofdstuk III.
De dichter Revius.

NIET met pralende woorden, maar met een eenvoudig onderschrift, dat we niet hadden verwacht na de rhetoriek van het gedicht, wijdt Revius zijn treurzang aan de nagedachtenis van Heinsius: 'Viro incomparabili, et amicorum maximo moerens posui. Jacobus Revius.'[1] Maar juist daarom voelen we er zoo hevig de ingehouden ontroering in van den man, die moet zeggen: ik heb mijn liefsten vriend verloren.

Die vriendschap had veel beteekend in Revius' leven. Met eerbied zag hij op tegen Heinsius' geweldige kennis, die hem zoo vaak ten dienste had gestaan. Maar in hun correspondentie over allerlei theologische vragen was ook Heinsius van zijn kant prijs gaan stellen op het oordeel van zijn vriend. Geregeld zonden zij elkaar hun publicatie's toe, en zij waren bewonderaars van elkanders verzen.

Wanneer is deze vriendschap tusschen de beide dichters van het Contra-Remonstrantisme ontstaan? Zoo gaarne zouden we het geheim van dien groei in alle bijzonderheden kennen - maar we kunnen niet meer doen dan een vermoeden uitspreken. Dr. Posthumus Meyes acht het onwaarschijnlijk, dat hun vriendschap stamt uit den tijd van Revius' studie in Leiden,

1) Het treurdicht is opgenomen achter: Antonii Thysii Oratio funebris in obitum D. Danielis Heinsii. (Lugduni Batavorum, 1655)

‘daar Revius in zijne autobiographie in *Dav. Ill.* p. 726 daarover geheel zwijgt, terwijl hij, ware het aldus geweest, hunne eerste ontmoeting allicht met een enkel woord zoude hebben vermeld.’[1] Deze redeneering zou echter tot de consequentie moeten voeren, dat de vriendschap *nooit* was ontstaan, want in de bewuste autobiographie wordt Heinsius' naam nèrgens genoemd. Dat is inderdaad opmerkelijk, vooral omdat Gomarus, Jacchaeus en Trelcatius er wel worden vermeld - maar het rechtvaardigt Dr. Posthumus Meyes' conclusie nog niet. Uit brieven blijkt, dat in 1628 de vriendschap reeds bestond. Maar sinds zijn vertrek in 1607 naar Franeker was Revius, voor zoover wij weten, niet - en zeker niet voor langen tijd - in Leiden geweest. Ik geloof daarom, dat de grondslagen van zijn vriendschap met Heinsius wel degelijk tijdens zijn Leidsche studiejaren zijn gelegd. Maar misschien was aanvankelijk de omgang betrekkelijk oppervlakkig en heeft deze zich eerst later - door hun correspondentie - tot werkelijke vriendschap verdiept. Daardoor zou het voor Revius vanzelf onmogelijk zijn geweest het begin van die vriendschap als een feit aan te geven. Maar aan den anderen kant beschouwde hij omstreeks 1650, bij het schrijven van zijn autobiographie, Heinsius zoozeer als vriend, dat hij er niet toe kon komen hem te rangschikken onder zijn leermeesters.

Het zou trouwens niet vreemd zijn, wanneer Heinsius zich tot den jongen student aangetrokken heeft gevoeld. Want hij vond veel in hem, dat herinnerde aan den balling, die hij zelf bij zijn komst in Leiden was geweest.

Nog jonger dan hij was Revius door de oorlogsellende gegrepen - zelfs vóór zijn geboorte. In de woelige dagen van 1586 was zijn vader, Ryck Reefsen, een der burgemeesters van Deventer. Er lag een Engelsch garnizoen in de stad onder

1) ‘Jacobus Revius, zijn leven en werken,’ pag. 44, noot 3.

bevel van Standley, die echter allerminst te vertrouwen was en in het geheim onderhandelde met den Spaanschen commandant van Zutphen. De magistraat vermoedde het verraad, maar stond er machteloos tegenover. Als een zware mantel lag de onrust over de stad. Temidden van die onzekerheid werd in November 1586 Jacobus Revius geboren. Maar voor vreugde was het nu geen tijd - er moest gehandeld worden en snel! Met twee anderen werd Burgemeester Reefsen naar de Staten gezonden om hen te waarschuwen voor Standley's onbetrouwbaarheid. Het was echter reeds te laat. Toen Standley het gevaar bemerkte, verhaastte hij de uitvoering van zijn plannen en leverde den 11den Januari 1587 de stad over. Ryck Reefsen was nog niet van zijn reis terug, en toen hij onderweg bericht kreeg van Deventers val, zag hij van verder terugkeeren af. Als balling vestigde hij zich in Amsterdam, waar zijn vrouw, Cornelia Heynck, zich met haar kindje bij hem kwam voegen.[1)]

Ook na de herovering van Deventer in 1591 keerde oudburgemeester Reefsen niet terug, zoodat Jacob zijn jeugd in Amsterdam doorbracht. In 1604 wordt hij ingeschreven als student in de theologie te Leiden, terwijl zijn moeder hem kort daarop als ‘alumnus’ van de stad Deventer weet te doen aannemen. Dit laatste wijst op moeilijke financieele omstandigheden, die waarschijnlijk zullen zijn ingetreden na den dood van Revius' vader.

In de nu volgende drie jaren van zijn Leidsche studie stelden wij het ontstaan van zijn vriendschap met Heinsius, die slechts zes jaar ouder was dan hij.

Over Revius' uiterlijke leven kunnen wij verder kort zijn. In een lijvige studie heeft Dr. Posthumus Meyes de vruchten van zijn naarstig onderzoek bijeengebracht: ‘Jacobus Revius, zijn leven en werken.’ Er valt daaraan weinig meer toe te voegen -

1) Zie hierover uitvoerig Posth. Meyes, t.a.p., pag., 11-15.

dankbaar aanvaarden we al deze wetenswaardigheden over een vurig en geleerd Contra-Remonstrant. Van Leiden volgen we hem naar Franeker, waar hij zijn studie gaat voortzetten en onder de beide Drusii, vader en zoon, den grondslag legt voor zijn groote kennis van het Hebreeuwsch.

Een tweejarige reis door Frankrijk, van 1610 tot 1612, voltooit de voortreffelijke opleiding tot het ‘dienaarschap der Kerke, dat het doel van al deze studiën was’, zooals hij zelf zich in zijn autobiographie uitdrukt.[1] Korten tijd is Revius nu werkzaam in de gemeenten van Zeddam en Winterswijk-Aalten, maar reeds in 1614 wordt hij in Deventer zelf beroepen. Bijna dertig jaar lang vervult hij daar de taak, waartoe hij zich van God geroepen weet. Hij is er de herder van Diens kudde, en hij weet wat dien herder te doen staat. Hoeden houdt ook in: beschermen - beschermen tegen de loerende wolven, en beschermen tegen eigen afdwaling.

Dit diepe gevoel van verantwoordelijkheid maakt hem tot den strengen, onverzettelijken verdediger van de leer van Calvijn. Wanneer in Deventer door toedoen van een zijner collega's, Matthisius, de Remonstrantsche beginselen beginnen door te dringen, staat hij vooraan in den strijd, die eerst eindigt met Matthisius' ontslag.[2] Het is 't begin van een eindeloozen, afmattenden oorlog in woord en geschrift - binnen Deventer en in de provincie Overijssel - die tenslotte voert tot de overwinning der Dordtsche Synode.

De schoonste vrucht van die Synode is wel de Statenvertaling. Ook Revius heeft aan dit geweldig werk, als revisor van het Oude Testament, zijn groote kennis en werkkracht gewijd.

In 1642 aanvaardt hij de benoeming tot regent van het

1) Daventria Illustrata, pag. 727.
2) Posth. Meyes, t.a.p., pag. 26-28.

Staten-College te Leiden. Dit College was in 1591 gesticht tot huisvesting van bursalen in de theologie, en het was een zware taak het te moeten besturen. De vaak oproerige bursalen hadden een strenge leiding noodig, terwijl de Regent bovendien toezicht moest uitoefenen over hun studie. Maar Revius maakte zich die taak nog zwaarder. Hij voelde zich onbegrensd verantwoordelijk voor zijn leerlingen, zoodat hij streed tegen alles, wat hen aan de Academie zou kunnen aftrekken van de zuivere Gereformeerde religie. Al spoedig werd het Cartesianisme de groote en geduchte vijand. Revius bestreed het met bijna wanhopige hardnekkigheid. Curatoren werkten hem tegen - verboden hem het Cartesianisme als onderwerp te gebruiken voor zijn disputeercolleges - verhinderden zelfs de uitgave van een zijner strijdschriften. Maar dit alles kon hem niet weerhouden: het gevaar was te dringend, vooral zoolang de subregent Heereboord het Cartesianisme tot binnen de muren van het College propageerde. ‘Was hem intusschen wat zijne Disputationes betreft in zake Cartesius het zwijgen opgelegd, met te meer kracht zien wij hem vooral sinds 1650 op die colleges tegen de afwijkende gevoelens van Roomschen, Socinianen en Remonstranten optreden.’[1)]

Tot het laatste toe bleef hij de trouwe strijder voor God - de dood vond hem midden in zijn werk. Moe en gelukkig gaf hij zich den 15den November 1658 aan hem over - hij wist het immers:

Als ick ontwaeck door Christi laetste stem
Aenschouwende het nieu Jerusalem
Het welck hy geeft, die in sijn vreese leeft
Dan en suldy my
Van mijns Heeren sy

1) Posth. Meyes, t.a.p., pag. 114.

Die my in sijn rijck sal leyden
O slaep, o soete slaep niet scheyden.[1)]

* * *

Dit is het leven van den predikant en godgeleerde Jacobus Revius, zooals Dr. Posthumus Meyes ons dat tot in bijzonderheden doet kennen. Bovendien leidt hij ons in Revius' werkkamer binnen om diens vele theologische en historische werken grondig met ons te beschouwen.[2)]

Maar Revius was meer dan alleen predikant en geleerde: hij was bovendien een dichter. En aan den dichter schenkt Dr. Posthumus Meyes in zijn theologisch proefschrift uit den aard der zaak niet dan terloops zijn aandacht.

Toch is juist de dichter de mensch naar zijn diepste wezen, zooals anderen hem niet kennen en zooals hij zichzelf ternauwernood kent. De dichter in ons is hetzelfde als onze ziel.

Daarom is het niet mogelijk uit te gaan van den predikant om den dichter te leeren verstaan - maar wie begint met te zoeken naar het wezen van Revius' dichterschap, die ziet daarna ineens, hoe tenslotte de predikant geen ander is dan de dichter - hoe hij zelfs in zijn schijnbaar meedoogenlooze ketterjagerij dichter blijft.

* * *

1) Overijsselsche Sangen en Dichten, pag. 25.
2) Revius' belangrijkste *theologische* werken zijn: een Grieksche vertaling van de Nederlandsche Geloofsbelijdenis (1623) - een uitgave van Laurentius Valla's 'De collatione Novi Testamenti' (1630) - en van Suarez' 'Disputationes metaphysicae' (1644); verder tallooze strijdschriften vooral gericht tegen Remonstranten en Cartesianen. Op *historisch* gebied maakte hij naam door uitgaven van: de 'Epistres Françoises à Jos. I. de la Scala' (1624) - van Blesdikius' 'De vita Davidis Georgii' (1642) - en van Gnapheus' 'Martyrium J. Pistorii' (1649); bovendien door twee oorspronkelijke werken, de 'Historia pontificum Romanorum' (1632) en de beroemde geschiedenis van Deventer: 'Daventria Illustrata' (1651).

Gedragen door een vrouw vol onrust om de vijanden, die met de stad ook het leven van haar ongeboren kind bedreigden - geboren onder den angst voor het verraad - gezoogd door een moeder, in zorg om de afwezigheid van haar man, hevig schrikkend door het toch nog onverwachte verraad - - kon Revius moeilijk anders worden dan de zoon van zijn fellen tijd: hartstochtelijk in zijn liefde, teugelloos in zijn haat.

In het rustige Amsterdam, waar hij opgroeide, waren de Vlaamsche ballingen hun haat tegen de veroveraars van Antwerpen nog niet vergeten. Hun verhalen waren eentonig van eenzelfde bitterheid. En vader Revius vergat nooit de pijn om Deventers verlies, toen hij juist meende Deventer gered te hebben. Spanje en hel hadden denzelfden klank.

Maar God liet nooit de hel overwinnen! Om haar te breken had Hij zelfs Zijn Zoon overgegeven in den dood! Waar zij scheen te zegevieren, was altijd Zijn Held nabij. Daarom zou ook Spanje zeker gebroken worden - door den Prins, den

> Cherub, die Gods sweert draecht op [sijn] wacker' ermen.[1)]

De Prins was door God gezonden, en de vereerende liefde voor hem was daarom liefde voor God! En wie de hand tegen hem durfde opheffen, hoonde daarmee God zelf! Uit deze overtuiging schreef Revius een van zijn felste gedichten: ‘op de sterfplaetse des moordenaers.’ Die moordenaar is Balthazar Gerards.

> Een duyvel is hier de gedaente wt-getogen
> Eens menschelijcken lijfs, dat hy een wijl besat,
> En is weer na den gront der hellen afgevlogen
> Van waer hy quam, al-eer hy Nederlant betrat.
> Wat steecty wierook aen met u bebloedde handen
> Om dees verdoemde Geest te redden wt de pijn

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 261.

O papen? t' is vergeefs. heel Spanjen most men branden,
En daer mee sou dit feyt noch niet gesoenet zijn.[1)]

Terwijl hij bezig was op de Latijnsche school Fransch, Latijn en Grieksch te leeren,[2)] zal Revius ongetwijfeld al wel eens geprobeerd hebben woorden te vinden voor wat zoo hevig in zijn hart leefde. Maar het is niet onmogelijk, dat hij, in den eersten trots op zijn kennis der klassieken en daartoe aangespoord door zijn leermeester, die woorden gezocht heeft in het Latijn.

In Leiden zal hij nog veel sterker den invloed van het neolatinisme hebben ondergaan en met bewondering opgezien hebben tegen mannen als Janus Secundus, Douza en Scaliger. Dat hij hun voorbeeld trachtte te volgen, is wel zeker - want wie later zoo gemakkelijk Latijnsche en zelfs Grieksche verzen schrijft, moet dat in zijn jeugd veel en vaak hebben gedaan. Misschien heeft Heinsius hem daarbij den weg gewezen en hem dieper ingeleid in de studie der klassieken, waarbij ook de Alexandrijnsche literatuur niet werd vergeten. Is het alleen een voorliefde van vele Renaissancisten, dat Revius zoo graag Anacreontische verzen schrijft, terwijl Theocritus Heinsius' lievelingsdichter is?

Is Revius aan den anderen kant ook wel eens de gast geweest van Jan van Hout en heeft deze tegenover al dien klassicistischen invloed het recht van de eigen taal bij hem bepleit? Of was het neo-latinisme zijn hoogtepunt al voorbij en kon het daarom Revius niet meer bedwelmen? In ieder geval staan Heinsius en Revius lijnrecht tegenover elkaar in de waardeering van hun klassicistische en nationale poëzie. Heinsius had zijn Latijnsche en Grieksche verzen uitgegeven, maar zijn andere

1) Naar het handschrift van Revius.
2) Daventria Illustrata, pag. 725.

gedichten die eer nauwelijks waardig gekeurd. Revius daarentegen gaf alleen zijn Hollandsche poëzie uit, al schreef hij het Latijn met nog meer bevalligheid dan zijn vriend. Een enkel voorbeeld moge hiervan het bewijs leveren: de zangerige bruilofts-ode bij het huwelijk van zijn collega Jeremias Plancius met Elizabeth Des Marez[1]:

Ode Nuptialis.

Mater furorum tuque furens Amor,
Exeste sacris. faedera caelitus
  Sancita puro pura gestit
    Mens animi celebrare cantu.

Nam nuptialeis ducitur in thoros
Elisa Planci, quae generis decus
  Aeternet ac laudes avitas
    Proferat in seriem nepotum.

Qualis propinquae ramum oleae hinc et hinc
Novella vitis stringere pertinax
  Commune (cum auctumnus biformem
    Divitijs onerabit annum)

Foenus marito solvet et auferet:
Tradux olivam ferre videbitur
  Termes racemum; sic Minervae
    Implicitas trahet uva baccas.

1) In Nuptias.... D. Jeremiae Plancii et.... Elisabethae Des Marez Epithalamia amicorum. Excusa Daventriae, apud Sebastianum Weremboutium. Ao. CIↃ.IↃCXV. 20 Iunij. (Aanwezig ter K.B. onder nummer: 853 A 108.) - Behalve Revius' ode bevat dit nog een Elegia door Gualterus Silvanus. De bruidegom stierf reeds den 26sten Mei 1617.

Viden' recessu virginis Amstelam
Moestum minores volvere vortices?
  Videsne, ut accessu liquenteis
    Isalidûm recreentur undae?

Undae beatae! tuque beatior
Planci! medullis cui parat intimis
  Non erubescendos amores
    Casta, decens, animosa virgo.

Nec tu queraris, blandula: vir tibi
Intaminati nominis obtigit.
  Florens, disertus, Christianae
    Arbiter ac cynosura vitae.

O par revinctum nexibus aureis!
O aeviternum dulce jugum! jugum,
  Quod tempora arctabunt et anni,
    Nulla dies nisi summa solvet!

Sit sera lux haec. sit, nive torpidâ
Cum utrumque sparsit tempus anilitas.
  Nunc ite, jucunde virentis
    Carpite delicias juventae.

Ite, et jugalis pignora lectuli,
Scitos, pusillos edite Plancios
  Praebete pappantes Elisas
    Fulcra domus columenque clarae.

Quo non Supremi progreditur favor!
Vincens parentum semen avos tulit
  Vos cultiores, mox daturos
    Progeniem speciosiorem.

Ondanks zijn literairen aanleg maakte Revius ernst met zijn studie - anders dan Heinsius, die uit tegenzin in de juristerij al zijn tijd aan de letteren was gaan besteden. Revius echter verloor nooit ‘het doel zijner studiën’ uit het oog. Aan het eind wachtte hem het dienaarschap van de Kerk, waartoe God hem riep. In het besef van die verantwoordelijkheid aanvaardde hij zijn werk als komend van Hem.

Na zes jaar studie in Leiden en Franeker heeft Revius het voorrecht een studiereis te kunnen maken naar de verschillende Hugenootsche Academies. Die reis kan niet anders dan van groote beteekenis voor hem zijn geweest, maar nergens vinden we daarvoor een afdoend bewijs. Indirect blijkt het echter uit de reeds vaak geciteerde autobiographie aan het einde van de ‘Daventria Illustrata’. Revius wijdt er slechts drie bladzijden aan de beschrijving van zijn leven. Van deze drie bevat er één de lijst van zijn werken - en van de twee overblijvende is er één in zijn geheel gewijd aan de Fransche reis, waarvan hij ons de reisroute uitvoerig meedeelt. In 1650 zag hij dus zelf die reis als een van de belangrijkste dingen in zijn leven en iedere bijzonderheid daarvan wist hij zich nog te herinneren. Naast de hoogeschool van Angers vermeldt hij ook de steengroeven, den Burcht en het arsenaal van die stad - hij kan niet nalaten Cahors ‘de vaderstad van Clément Marot’ te noemen - en zelfs het opschrift van het Jezuieten-Gymnasium in Toulouse weet hij nog in zijn geheel mee te deelen.[1)]

Wat Revius zelf zoozeer als centraal zag in zijn leven, mogen wij ongetwijfeld ook als zoodanig beschouwen. Hij was naar Frankrijk gegaan als een begaafde student, behoorlijk ontwikkeld, een beetje trotsch misschien op zijn meer dan gewone kennis van het Hebreeuwsch. Hij kwam terug als een man, die de wereld kende en daarom den cirkel niet vanuit eigen middel-

1) Dav. Ill., pag. 726.

punt trok. Daarvoor had hij zich te klein gevoeld tegenover de helden van het geloof, zooals Seigneur du Plessis-Mornay, gouverneur van Saumur, die zelfs tegenover Hendrik IV pal durfde staan voor het Protestantisme. Die figuur van trouw zal hem wel dikwijls voor oogen hebben gestaan, vooral wanneer hij zich in den strijd voor de Kerk tegenover de Overheid bevond.

Ook met de Fransche poëzie moet hij op die reis nader in aanraking zijn gekomen. In Cahors had hij Clément Marot herdacht - en al noemt hij nergens de namen van Ronsard en du Bartas, toch blijkt, dat hij beider werk grondig gelezen heeft. Het was trouwens haast een onmogelijkheid aan de Hugenootsche Academies te studeeren zonder er du Bartas' invloed te ondergaan. Al Revius' religieuze poëzie is dan ook van diens geest doordrongen, terwijl Ronsard met opzet wordt nagevolgd in het ‘Triumph-liedt op de veroveringe van 'sHertogen-bos.’

Na zijn terugkeer uit Frankrijk, begint voor Revius eerst het eigenlijke leven. Het werd een leven van strijd, zooals we reeds gezien hebben bij ons overzicht van Posthumus Meyes' biographie. Uiterlijk kan die onafgebroken strijd vrijwel analoog schijnen met den strijd in Heinsius' leven - maar in wezen is hij geheel anders.

Heinsius streed om zich vrij te maken van alles wat hem in den weg trad: zijn vijanden, zijn zinnelijkheid. Zijn strijd was er in de eerste plaats een van zelfhandhaving.

Revius echter heeft met het aanvaarden van zijn ambt zichzelf volkomen vergeten. Hij strijdt niet, omdat *hij* aangevallen wordt, maar omdat tekort gedaan wordt aan de Majesteit van God. Dan neemt hij dadelijk het offensief - onstuimig en bijna roekeloos, met de verontwaardiging van den dichter uit den 139sten Psalm: ‘Zou ik niet haten, Heer, die U haten?’

Geen oogenblik verslapt hij in zijn ijver tegen de Remonstranten - hij juicht om de besluiten van de Dordtsche Synode en verdrijft de afgezette predikanten uit de gemeenten, waar ze nog oogluikend werden geduld. Met hart en ziel is hij voorstander en uitvoerder van de kerktucht. Maar daarin is geen spoor van inquisitoriale zelfgenoegzaamheid - enkel een diepe, bevende ernst:

> Volgt, lieve, volget raet; en voegt met onse tranen
> De uwe, nemet aen ons smeken en vermanen,
> Ons wenschen is, tot God te brengen uwe boet,
> T'is nodich dan, t'is tijt dat ghyse eenmael doet,
> En u niet stellet met Gods knechten onversoenlijck,
> Of, met den Heer u te versoenen is niet doenlijck.[1)]

In de laatste woorden dreigt wel even de wraak van God, die in Zijn dienaren gehoond wordt. Maar die wraak geldt alleen de onverzoenlijken. Voor wie zich ellendig en zondig erkennen wil, vindt Revius dadelijk den naam: mijn broeder, weer. Op het vorige gedicht ‘Kercken-tucht’ volgt onmiddellijk ‘Wederopneminge’:

> Mijn broeder leyt verwont, bedroevet boven maten,
> Twee sijnder die terstont haer by hem vinden laten;
> Den Satan, die hem geern voort geven sou de rest,
> En Christus, die om hem te redden doet zijn best.
> Stae ick den vyant by, en slae hem wond' op wonde?
> Of doe ick als mijn Heer, en treck hem wt de sonde?
> Het laetste dunckt my best. Ick neem, ick neem hem aen
> Dien Christus in zijn rijck is willich te ontfaen.[2)]

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 37.
2) Id. id.

Wie zóó partij kiest, kan niet anders dan door het leven gaan als door een strijd, gehaat en gevreesd door velen, vereerd door zijn vrienden - door bijna niemand begrepen. Hij leeft in de eenzaamheid van den profeet, die zoo vervuld is van de nabijheid Gods, dat zijn woorden als vlammen zijn. Maar juist daarom keert de wereld zich van hem af als van een aanmatigenden en onaangenamen vitter, die steeds naar het onvolkomene zoekt.

Veel meer nog dan in zijn wetenschappelijk werk is Revius in zijn verzen die profeet van de bezinning. Want een geleerdenpolemiek blijft altijd een strijd van woord en weerwoord over een begrensd onderwerp en voor een beperkten kring. Maar in zijn verzen kan Revius zich tot allen richten en alles uitzeggen wat brandt in zijn hart. Daar kan hij toornen, vermanen, spotten, bidden - en onafgebroken wijzen naar God.

Om zijn vele verzen van boete is men Revius gaan beschouwen als den somberen dichter van een somber geloof. In onze ooren bleef de telkens weerkeerende, donkere dreun hangen van zonde en dood:

> O spiegel, ghy sijt claer, maer lijckwel breukel glas,
> O aensicht, ghy sijt schoon, maer lijckwel stof en as.[1)]

of:

> De werelt is vervult met droefenis en clagen,
> Vol snode lastering' en vol onwaerdicheyt,
> Vol vuyle ogen-lust, en vol lichtvaerdicheyt,
> Vol onverdienden haet en dodelijcke lagen.[2)]

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 41.
2) Id., pag. 21.

en zijn sonnet van bevend zonde-bewustzijn:

> T'en zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten....[1)]

Toch is deze beschouwing van Revius' poëzie onjuist. Ze is een gevolg van het feit, dat men zijn religieuse verzen nooit in hun verband heeft gezien. Men las ze èèn voor èèn, bladerend in den bundel, en werd dan telkens getroffen door den donkeren toon.

Maar Revius schreef niet een willekeurige verzameling geestelijke gedichten en liederen - hij schreef een epos. Meer nog: hij schreef hèt epos bij uitnemendheid - den gang van de Godsgeschiedenis. Du Bartas' geniale gedachte om God te verheerlijken zooals Homerus zijn helden had bezongen, moest op Revius wel diepen indruk hebben gemaakt. Het was de hoogste vervulling van zijn dichterlijk begeeren, dat hem als motto voor de eerste uitgave van zijn verzen deed kiezen: ‘Ick wil den Heere loven soo lange als ick leve, ende mijnen God lof-singen, dewijle ick hier ben.’[2)]

In Heinsius' ‘Lof-sanck van Iesus Christus’ had hij dat ideaal teruggevonden:

> Ghy hebt een gladde pijl wt uwen tros getogen
> Waer mee, o groot poeet, door Neerlant is gevlogen
> Den ongemeten lof van Christo God en mensch -[3)]

Weinig oorspronkelijk als dichter, had Heinsius daarbij du Bartas zoowel naar den vorm als naar de gedachte nagevolgd. Revius echter greep alleen de gedachte en wist zich een vol-

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 215.
2) Psalm 146:2.
3) Overijss. Sangen en Dichten, opdrachtssonnet aan Heinsius.

komen eigen vorm te scheppen. Inplaats van een schilderij ontwierp hij een mozaiek: hij bouwde zijn epos op uit tallooze korte verzen en liederen.

Misschien is de gedachte aan het epos eerst later bij hem bewust geworden en had hij al vroeger Bijbelsche verzen geschreven.[1] Maar in ieder geval stond het epos hem voor oogen, toen hij zijn verzen rangschikte tot een bundel.

Het eerste boek, dat van de schepping tot aan de geboorte van Christus loopt, begint met ‘Lof Gods’ - zooals het tweede, van Christus' geboorte tot het einde der wereld, begint met den ‘Lof Jesu Christi.’ In die twee boeken wordt heel Gods heilsgeschiedenis bezongen en overdacht: het paradijs, de zondeval, Noach, de tien geboden, de profeten - Christus' geboorte, Zijn lijden en sterven, de opkomst en strijd van Zijn kerk, de ondergang der wereld. In de twee laatste verzen ‘Eeuwich vier’ en ‘Eeuwich leven’ wordt alles opgenomen in de oneindigheid. Gods vijanden worden voor altijd als brandende bergen, maar juichend roept de verloste uit:

> Wt het paradijs gedreven ben ick doemael, maer hoe schoon
> Is den hemel daer ick woon![2]

Die zekerheid groeit door het heele epos heen naar dit glorieuse einde. Midden in de monotoon-sombere verzen van den zondeval klinkt ze voor de eerste maal op in Gods belofte:

1) Zoo had hij reeds in 1616 den 128sten Psalm berijmd voor de bruiloft van zijn broer Hendrick met Armgart toe Pas (pag. 74). Omstreeks denzelfden tijd schreef hij ook ‘Het lof eener deuchtsamer Vrouwe’ naar Spreuken 31, ‘gesongen op de bruyloft Hugonis Galli, ende Gesulae Tackiae’ (pag. 79). ‘Het Hoghe liedt Salomons’ was in 1621 afzonderlijk uitgegeven, wat waarschijnlijk ook wel het geval geweest zal zijn met de ‘Claechlieden Ieremiae’ en het treurspel ‘Haman’.
2) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 249.

Of u dees jonst gebeurde
Onsalich mensch in jammer gants verloren
Dat ick den hemel scheurde
En sant daer af mijn Soon, mijn Een-geboren
Die u elend'
Bracht tot een end'
Door zijn vrywillich sterven,
Sout ghy u lusten
Om met hem eens te rusten
Willen derven?[1)]

En telkens bloeit de blijdschap om deze 'jonst' op - aarzelend nog in het eerste boek, maar stralend in het tweede, omdat daar de belofte is vervuld.

Maar juist daarom zijn de Overijsselsche Sangen zoo vaak boetprediking! God heeft den hemel gescheurd om de menschen te redden, en de menschen willen Zijn hulp niet aanvaarden. Glimlachend keeren ze zich van Christus af naar hun zonden.

Het diepe besef van dit vreeselijke maakt Revius tot profeet. Hij wil de oogen openen, de zonden in al hun afgrijselijkheid doen zien. De rust moet verstoord worden - de wereld moet schrikken van zichzelf om in wanhoop troost te gaan zoeken bij God. Revius bazuint zijn alarm:

Ontwaakt gij die slaapt,

omdat hij er op kan doen volgen:

en Christus zal over u lichten!

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 20.

Door dezen hartstocht wordt Revius bij *al* zijn werk gestuwd en wordt het hem onmogelijk zijn dichterschap anders dan als secundair te beschouwen. Het ambt gaat altijd vóór, omdat dit is: directer spreken, vuriger strijden, krachtiger getuigen.

Soms brengt zijn ijver hem tot hardheid, omdat hij alle consequenties van Gods eisch aanvaarden wil en anderen daartoe tracht te dwingen. Dit wekt dan verzet op tegen een vermeende ‘heerschzucht’, waarbij de kerkeraad echter zijn predikant trouw blijft. Zelfs in Revius' eigen gezin breekt de opstand tegen zijn strengheid uit: zijn zoon Richard geeft zich over aan een bandeloos leven, zoodat hij voor den kerkeraad gedaagd moet worden. Het doet Revius zóózeer verdriet, dat het woord ‘Zonen’ voor hem een klank krijgt van pijn:

> De soonen zijn Gods gaef: t'sijn pylen inde handen
> Eens crygers, om daer mee te vellen zijn vyanden.
> Maer pylen zijnt almee waer door des vaders hert
> Wel menichmael geraect en doorgeschoten wert.[1)]

Maar het blijft bij zoo'n onwillekeurige, indirecte klacht. Nooit geeft Revius zich in zijn verzen over aan de directe uiting van verdriet of wanhoop. De dood van zijn kinderen wordt er nergens beschreid. Want ook van de zielepijn geldt voor hem, wat hij van de lichamelijke had gezegd:

> Wat roepet ghy van smert, o lichaem onverduldich?
> Wat God u oversent te dragen sydy schuldich.[2)]

Iets anders is het echter, wanneer het leed niet van God komt, maar door Zijn vijanden aan Zijn volk wordt aangedaan. Dan is dit leed een hoon voor Hem en de klacht geen opstand

1) Naar het handschrift van Revius.
2) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 23.

meer. Maar Revius is er de man niet naar om als een hulpelooze enkel maar te klagen. Zijn klacht stijgt tot een gebed om verlossing, waarin een vloek wordt uitgeslingerd over de vijanden. Zijn vaderlandsche poëzie is vol van die zware dreiging:

> Oock salmen u, ô Romen, noch verbranden,
> Geluckich oock men roemen sal de handen
> Die wreken 'tquaet dat ghy ons hebt gedaen.
> Geluckich die daer sullen grijpen aen
> d' Afgoden snoot van u altaers onreyne
> Om die tot stof te gruysen aen den steyne.[1)]

* * *

Deze brandende bezieling uit zich in verzen, die ons telkens treffen door hun groote muzikaliteit. Met dit woord raken we aan de kern van Revius' dichterschap, want die muzikaliteit is het geheim van zijn volstrekt eigen geluid in een tijd, dat het verstarde klassieke metrum zich van alle poëzie dreigt meester te maken. Zijn hoofd zat vol met allerlei oude en nieuwe wijzen, zangerige liedjes die hij in Amsterdam of in Frankrijk gehoord had, maar ook met de gedragen melodieën van psalmen. Hij vergat de woorden, maar bleef de wijzen neuriën - totdat hij zelf weer nieuwe woorden vond en die er op te zingen begon. Zijn bundel staat vol met liederen, waarin hij gevoeliger en teerder dichter is dan in de paarswijs gerijmde en vaak zoo strenge, beschouwende verzen. In de woorden stuwt een vreemde, juichende kracht - die van de muziek:

> Wie was het die swaeyde ter halver nacht
> De fackel met haer gouwen haren?

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 316.

Wie wast die opt hoochste des middachs bracht
Een schaduw' voor des lochts beswaren?[1)]

Verschillende wijzen ontleende hij aan liedjes van Hooft en Breeroo, die hem in den zang van het vers waren voorgegaan. Maar meer dan die wijs en daarom den uiterlijken vorm nam hij zelden van hen over: de muziek trok hem aan en niet de woorden. Innerlijk blijft zijn vers dan ook volkomen eigen - alleen de beginregel voegt zich meestal naar het lied, waaraan de wijs is ontleend. Een goed voorbeeld geeft het volgende ‘Gebed des middachs’:

Het vierich stralen vande son
Opt hoochste sien wy rijsen.
O dat de sonne spreken con!
Sijn schepper sou hy prijsen.

Maar hoe verdwijnt Hoofts Dorilea geheel, wanneer het vers zich op eigen vleugels gaat heffen:

Ghy sonne der gerechticheyt
Comt onse siele vanden
Die in een coude flaeute leyt,
En doetse vierich branden.

Den acker vant vervrosen hert
Wilt coesteren en stercken
Op dattet weerom vruchtbaer werd'
In deuchdelijcke wercken.[2)]

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 63.
2) Id., pag. 236.

Den muzikalen Revius vinden we ook terug in zijn beroemde sonnet:

God heeft de werelt door onsichtbare clavieren
Betrocken als een luyt met al sijn toebehoor.
Den hemel is de bocht vol reyen door en door,
Het roosken, son en maen die om ons hene swieren.
Twee grove bassen die staech bulderen en tieren
Sijn d'aerd' en d'oceaen: de quinte die het oor
Verheuget, is de locht: de reste die den choor
Volmaket, is t' geboomt en allerhande dieren.
Dees luyte sloech de Heer met sijn geleerde vingers,
De engels stemden in als treffelicke singers,
De bergen hoorden toe, de vloeden stonden stil:
Den mensch alleen en hoort noch sangeren noch snaren,
Behalven dien 't de Heer belieft te openbaren
Na sijn bescheyden raet en Goddelijcken wil.[1)]

- in zijn vers op het overlijden van den Deventer organist Claude Bernart, en in zijn trots op Swelinck:

Laet Swelincx beeltenis aentrecken uwe ogen,
De oren heeft hy self, noch levende, getogen:
En weett', hoewel hy leefd' en stierf tot Amsterdam,
Van Deventer nochtans dien groten sanger quam.[2)]

We verwonderen er ons dan ook niet over, dat Revius krachtig schijnt te hebben meegewerkt aan de stichting van het Muziek-College, dat in 1623 te Deventer werd opgericht. Hij is tenminste de eerste onderteekenaar van het vriendenboek dier vereeniging, en de wet, die in 1631 werd samengesteld, begint

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 10.
2) Naar het handschrift van Revius.

volkomen in zijn geest: Gloria Dei suprema lex esto. "t Gezang schijnt wel het voornaamste geweest te zijn, waar men zich op toelag,' zegt Hugo Beyerman in zijn artikeltje over dat Muziek-College in den Overijsselschen Almanak[1] - en we kunnen ons gemakkelijk indenken, hoe waar Prof. van Vlotens opmerking zal zijn: dat Revius' 'stichtelijke liederen op wereldsche wijzen zeker meer dan eens zijn aangeheven.'[2]

* * *

Het werkzame predikantenleven in Deventer scheen nauwelijks druk meer bij de vele plichten, die op de schouders van den Regent in Leiden rustten. Muziek en poëzie raakten er volkomen door op den achtergrond. In een brief van 20 Januari 1645 schrijft Revius aan Constantijn Huygens over zijn 'ontwende Muzen' - en een gedicht, gedateerd 10 Juni 1645, aan den dichter Cornelis Pietersz. Biens, begint met dezelfde bekentenis:

U dicht, cloecksinnich Heer, soo reyn, en soo verheven
Heeft mijn verdroogde bron een weynich weer doen leven,
Die al voor lange tijt geworpen heb ter sy
Den last, daer toe den lust van duytsche poësy.
T'comt hier oock niet te pas, alwaer van and're saken
En beter, ick mijn werck verplichtet ben te maken.[3]

Toch schijnt een enkele maal een groote gebeurtenis hem te hebben gegrepen. Den 30sten Mei 1647 zond hij aan Huygens eenige verzen, die zijn verloren gegaan, met de mededeeling, dat 'eerbiedig herdenken van den vader des vaderlands (Frederik Hendrik) en de verheugenis om den glans der op-

1) Jaargang 1837, pag. 261 vlgg.
2) Leven en uitgelezen zangen van Jacobus Revius, pag. 35.
3) Naar het handschrift van Revius.

gaande zon (Willem II)' hem daartoe gedreven hadden.[1)]

Deze correspondentie met Huygens dateerde van 1642, toen Revius hem op raad van Vorstius een exemplaar van zijn 'Overijsselsche Sangen' had toegezonden. Uit de enkele brieven, die we over hebben, blijkt, hoe er nooit meer dan een oppervlakkige kennis heeft bestaan tusschen den voornamen edelman en den Leidschen Regent. Zij zonden elkaar de uitgaven van hun gedichten ten geschenke, en Revius betoont zich voor die van Huygens telkens nederig dankbaar. In een dergelijke betrekking stond hij ook met Jacob Cats, dien hij in 1631 een exemplaar van zijn bundel toezond en om zijn vriendschap vroeg. Hij deed het in de meest bescheiden woorden, want ook Cats was een edelman en met eerbied zag Revius, evenals bij Huygens, tegen die hoogheid op.

In beider werk moest hem de onmiskenbare, rechtzinnige vroomheid aantrekken. Cats boeide hem bovendien door de kleur van zijn verhaal en door de overtuiging, waarmee hij het heele leven tot symbool maakte van de Eenige Werkelijkheid Gods - terwijl hij in Huygens de kracht der puntdichten en de verrassing van zijn paradoxen en woordvormingen bewonderde. Maar hij bleef zichzelf, omdat hij tezeer dichter was voor opzettelijke navolging. Hoogstens kunnen we spreken van een verwantschap, zooals we in den zang van zijn vers verwantschap vonden met Hooft en Breeroo.

Die verwantschap is te verklaren uit de verschillende tendenzen in onze 17de-eeuwsche poëzie. De profane dichters,

1) Dr. Posthumus Meyes (t.a.p., pag. 270) heeft het handschrift van dien brief blijkbaar moeilijk kunnen lezen. Het aangehaalde gedeelte is in werkelijkheid als volgt: 'Ignosces mihi, spero, si T.A. mittere ausim hosce versus, male, ut recte iudicabis, tornatos. Verum pietas in patriae parentem, et alacritas ad cultum solis illius tam splendide exorientis, etiam humi repentia ingenia ad aliquid audendum excitare potest. Tu si in hasce nostras ineptias obiter oculos conijcere dignatus fueris, rari id beneficij loco habebo.'

waarvan Hooft en Breeroo de voornaamste zijn, gaven in hun liederen den zang van de Renaissance. Onze religieuse poëzie echter droeg het stempel van du Bartas, die niet gezongen had, maar als een prediker gedeclameerd - adoreerend, instrueerend, mediteerend, polemiseerend, spelend met paradoxen en eigen woordvormingen. Ieder naar zijn aard richtten zich nu onze religieuse dichters naar één bepaalden kant van du Bartas: Heinsius werd de adoreerende epicus, Cats de epische didacticus, Huygens de paradoxeerende meditator, Vondel in zijn eersten tijd de mediteerende adorator. Revius' vers echter had zich onder directen invloed van de Fransche poëzie ontwikkeld - we vinden bij hem zoowel den zang der Pléiade als de verschillende componenten van du Bartas' epiek. Vandaar zijn eigenaardige positie in onze literatuur, zijn verwantschap met Cats *en* met Hooft, met Huygens *en* met Breeroo. In hem verzoenen zich Ronsard en du Bartas.

Onwaarschijnlijk is daarom ook invloed van Heinsius' vers, al bewonderde Revius in zijn vriend ‘den voornaemsten poëet van onsen tijt.’ Na zijn Fransche reis had hij die scholing niet meer noodig en vóór 1610 was er van Heinsius nog weinig belangrijks in het Nederlandsch verschenen. Bovendien is er zóó'n verschil in toon tusschen beider verzen doordat Heinsius' gladde alexandrijnen alle muziek missen, dat het moeilijk zou worden aan directen invloed te blijven vasthouden. Als bewijs haal ik hier een meditatie van Revius aan, die sterk doet denken aan het begin van den ‘Lofsanck van Iesus Christus’, maar toch onmogelijk van Heinsius had kunnen zijn:

> De Vader inden Soon, de Soon is in den Vader,
> Die beyde sijn maer een, sy heerschen oock te gader,
> De Vader van den Soon is t' eeuwige begin,
> De Soone is daerom in hoocheyt niet te min.

De Soon ter rechterhant zijns Vaders is verheven,
De Vader is daerom de slincker niet gegeven.
O wonder ongehoort, en lijckewel gewis,
Dat een ter rechter, en ter slincker geen en is![1)]

Hoe zingt dat telkens herhaalde ‘Soon’, terwijl de donkere toon van ‘Vader’ aan dien zang zijn statigheid verleent.

Toch is Revius Heinsius' leerling: niet echter naar den vorm, maar naar den geest, Heinsius had de nationaal-religieuze poëzie, steunend op du Bartas, krachtig ingezet en toen gezwegen - Revius heeft het lied van hem overgenomen, het voller, inniger, krachtiger gemaakt. Heinsius had door Nederland den lof van Christus doen weerklinken -

Dien selven soeck ick oock my danckbaer te bewijsen, getuigt Revius in zijn opdrachtssonnet.

Heinsius was geroepen, maar Revius uitverkoren!

* * *

Na in Revius' leven den dichter te hebben gevolgd, moeten we nog een oogenblik stil staan bij de geschiedenis van zijn literaire nalatenschap.

In 1630 verschenen bij Sebastiaen Wermbouts ‘inden Vergulden Bijbel’ te Deventer de reeds herhaaldelijk door mij geciteerde ‘Overijsselsche Sangen en Dichten.’ Voor een deel waren de daarin opgenomen verzen al eerder uitgegeven, zooals we zagen bij ‘Het Hoghe liedt Salomons’ (1621)[2)] en op grond daarvan ook vermoedden van ‘de Claechlieden Ieremiae’ en ‘Haman’. In 1626 was ook reeds het ‘Anagrammatopaegnion’ als apart uitgaafje[2)] verschenen, terwijl in 1629 het ‘Triumphliedt op de veroveringe van 'sHertogen-bos’[3)] den roem der overwinning had helpen vieren. Het was blijkbaar Revius'

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 227.
2) Een exemplaar bevindt zich ter Kon. Bibliotheek.
2) Een exemplaar bevindt zich ter Kon. Bibliotheek.
3) Een exemplaar is in het bezit der Universiteitsbibliotheek te Gent.

gewoonte dadelijk na het schrijven zijn verzen in plano of in pamfletvorm te verspreiden. Later verzamelde hij ze tot zijn bundel en gaf aan de Bijbelsche tevens een nieuwe beteekenis door ze op te nemen in 't groote verband van het Goddelijk epos.

De uitgave bleek echter geen succes. Na vier jaar, in 1634, was het overgroote deel van de oplage nog onverkocht. Revius trachtte er toen opnieuw de aandacht op te vestigen door de resteerende exemplaren, door een nieuwe voorrede en een aantal bijgevoegde verzen vermomd, uit te geven als ‘den tweeden vermeerderden druck.’[1)] De naam van een Leidsch uitgever op het titelblad, in plaats van den provincialen drukker uit Deventer, moest mede als reclame dienen. Maar ook nu bleef het succes achterwege, en tot een werkelijken nieuwen druk is het tot op heden nooit gekomen.

Iets gelukkiger was Revius met de uitgave van een verbeterde Psalmberijming: ‘De CL Psalmen Davids, eerst in Nederlantschen dichte gebracht door Petrum Dathenum, ende nu in sin ende rijmen gebetert door Jacobum Revium.’ In 1640 uitgegeven, beleefden deze in 1651 een tweeden druk.[2)] Dit is

1) Vandaar de groote zeldzaamheid van den eersten druk. Deze z.g. ‘tweede’ werd ‘uitgegeven’ door Françoys de Heger te Leiden. Een proza-opdracht aan Heinsius, een Nederlandsch lofdicht van dezen en een Latijnsch van A.M. van Schurman werden ingevoegd. Heydendals vers, Revius' opdrachtssonnet en zijn anacreonticum werden herdrukt, evenals de 4 eerste bladzijden van den tekst. Verder is pag. 321 t.m. 370 nieuw. Het ‘anagrammatopaegnion’, het vernuftige spel met de letters van den naam ‘Daventria’, moest daardoor worden verplaatst - want het was slechts ‘pro bellariis’, als dessert, bedoeld. Op pag. 320 wordt in den custos de titel daarvan door *pro* reeds aangekondigd - in den eersten druk immers volgde het dadelijk.

2) De ‘woordelijke herdruk’ (Posth. Meyes, pag. 295) van 1647 ‘Tot Amstelredam, By Hendrick Laurensz. Boeck-verkooper, woonende op de Cingel by Jan-Roonpoorts Tooren, in 't Schrijfboeck’ is - weer geen nieuwe druk! Ook hier zijn de resteerende exemplaren, met een nieuw titelblad, door een anderen uitgever opnieuw ter markt gebracht. Terecht wordt dan ook de uitgave van 1651 aangeduid als: ‘de *tweede* druk gecorrigeert, geheel op Musyck noten’.

mooi, wanneer men bedenkt, dat Datheen in de kerken gebruikt bleef, ondanks een poging om Revius' werk daarvoor in de plaats te stellen. Er bleken tegen invoering van een nieuwe berijming te gegronde bezwaren te bestaan.

Toch behoort Revius zeker niet tot de populaire dichters der 17de eeuw. In zijn boekje 'De geestelijke poëzie uit onzen bloeitijd'[1] noemt Ds. G.F. Haspels daarvoor drie redenen: de Hollandsche minachting voor het afgelegen Overijssel, Revius' predikantschap en zijn gebrek aan dichterlijk zelfvertrouwen.

De eerste reden is ongetwijfeld juist. 'Wat over den IJsel lag, was bedenkelijk ver van den Haag en Amsterdam, en bedenkelijk dicht bij Duitschland. *Overijsselsche Sangen*: uitlokkelijk was de titel niet direct.' Revius' predikantschap daarentegen zou wel geen bezwaar geweest zijn, wanneer die predikant niet juist Revius was geweest. Men had immers een voorkeur voor religieuse poëzie! En het gebrek aan zelfvertrouwen? Beschouwde Revius zich werkelijk niet als dichter? Inderdaad zet hij bij de uitgave van 1630 in het Latijn onder het lofdicht van Van Heydendal: 'Dat zegt van Heydendal, maar ik geloof hem niet.' Het is een bescheidenheid, die we nergens anders op deze manier terugvinden. Maar wanneer we het vers van Heydendal nog eens aandachtig overlezen, gaan we al gauw die licht-ironische opmerking beter begrijpen. Revius hecht niets aan die overdrijving, maar dat is nog geen twijfel aan eigen dichterschap. Of is er krachtiger gevoel van poëtische roeping mogelijk dan te zijn

> Versekeret dat hy die eeuwichlijcken leeft
> Mijn tong tot sijnen roem alleen geschapen heeft.[2]

1) Uit onzen bloeitijd, I, 8.
2) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 5.

Tegenover Hem past echter niet een snorkende toon, maar eerbiedige ootmoed. Want wie Hem wil zingen, weet zich altijd te klein.

Ik geloof daarom, dat Haspels' opmerking ons niet veel verder brengt, en dat we de aversie allereerst hebben te verklaren uit een der groote motieven van de ‘Overijsselsche Sangen’: ken uw zonden! Dat is geen prettige boodschap en den man, die ze brengt, laat men liefst als een profeet in zijn eenzaamheid. De vaderlandsche gedichten waren niet in staat dien afkeer te overwinnen, want terecht beschouwde men ze als een aanhangsel en niet als de kern van Revius' bundel. - Bovendien had in 1630 het Contra-Remonstrantisme zijn bloeitijd reeds gehad.

* * *

Maar er is meer!

In de voorrede van zijn ‘tweeden’ druk schrijft Revius aan Heinsius, dat hij ‘noch vele diergelijcke (verzen) onder (s)ijne papieren houd(t) liggen, sonder groote hope van den dach te sullen sien.’

Door een gelukkig toeval zijn deze verzen voor ons bewaard gebleven. De Athenaeum-bibliotheek te Deventer bezit een met wit papier doorschoten exemplaar van den eersten druk, waarin vele verzen en plaatsaanduidingen zijn bijgeschreven. Zonder eenigen twijfel hebben we hier te doen met Revius' eigen exemplaar:

I. Allereerst vermeldt een bijgevoegd schrijven van Johannes Hoogvliet, gedateerd Vlaardingen Mei 1792: ‘daar ik uit mondelinge overlevering van Naverwanten weet dat de eerste vrouw van den overledenen[1)] geweest is een Dogters dogter van Revius, ben ik in een vast vermoeden gevallen dat de

1) Het boek behoorde namelijk tot de nalatenschap van een overledene, wiens naam echter niet wordt genoemd.

geschreven aanteekeningen zijn van de Hand van den Dichter'.

II. Er zijn in den tekst verscheidene aanduidingen voor omzettingen en invoegingen, die een ander dan de dichter niet licht zou gegeven hebben. Hij zou zich met de witte bladen vergenoegd hebben zonder in het gedrukte werk te willen veranderen.

III. Toon en inhoud van de bijgeschreven gedichten komen geheel overeen met die van de overige verzen. Het beste bewijs is wel, dat Van Vloten in zijn bloemlezing van 1864 verscheidene van die bijgeschreven gedichten heeft opgenomen zonder dat dit door iemand werd opgemerkt.

IV. Het schrift stemt overeen met dat van andere door Revius geschreven stukken. Zie daarvoor de bijlagen.

V. In zijn voorrede voor den zg. tweeden druk zegt Revius, dat hij zijn verzen uitgeeft 'niet uyt groot behagen dat ick in mijn eygen werck scheppe:

> Laet-duncken (weet ick wel) met rechte wert bespot,
> Want die hemself behaecht behaecht een grooten sot.

gelijck my gedenckt ergens geschreven te hebben.' Deze regels nu komen onder de gedrukte verzen niet voor, maar zijn in het bewuste exemplaar in handschrift bijgeschreven.[1)]

Naar alle waarschijnlijkheid is Revius dadelijk na de uitgave in 1630 begonnen in zijn exemplaar verzen bij te schrijven. De opzet van het epos maakte uitbreiding daarvan gemakkelijk en bij een volgenden druk hadden de nieuwe verzen zonder moeite ingevoegd kunnen worden. Uit de voorrede van 1634

1) Ze hooren, met een kleinen variant, thuis in een puntdicht: Eygen-lof:

> Roemt niet u eygen werck, maer, is het roemens waerdich,
> Wacht dat u buyrman seyt: t'is constich, het is aerdich.
> Laet-duncken wert met recht van yder een bespot,
> Want die hemself behaecht behaecht een groten sot.

zouden we geneigd zijn op te maken, dat verreweg de meeste toevoegingen in de twee boeken der Godsgeschiedenis reeds tusschen 1630 en 1634 geschreven waren. Maar aangezien de druk van 1634 geen herdruk was, konden ze toen onmogelijk worden opgenomen.

Anders stond het met de intusschen geschreven vaderlandsche zangen, die gemakkelijk een plaats konden vinden in de 44 bijgevoegde bladzijden. Na 1634 plakte Revius trouw een exemplaar van zijn plano-uitgaven in: - de laatste zijn van 1637. In Leiden is het boek meest gesloten gebleven, volgens Revius' reeds aangehaald getuigenis in zijn antwoorddicht aan Biens. Dit staat eenigszins apart met nog twee andere verzen, lofdichten ‘opde Nederduytsche wercken D. Jac. Triglandij’ en ‘op het werck ende den name des sinrijcken M. Carel Hoornaert.’ Schrift en inktsoort doen vermoeden, dat ze tegelijk met het vers op Biens ingeschreven zijn, al is alleen dit laatste gedateerd en al was het vers op Trigland reeds in 1640 verschenen. Nergens vinden we echter de verzen van 1647 op den dood van Frederik Hendrik en op Willem II, wat de veronderstelling doet opkomen, dat de aan Huygens gezonden gedichten in het Latijn geschreven waren. Het zou immers heel vreemd zijn, wanneer Revius vergeten had ze in zijn eigen boek bij te schrijven.

Dit kostbare exemplaar der ‘Overijsselsche Sangen’ is reeds in meerdere handen geweest, maar niemand heeft er blijkbaar veel waarde aangehecht. Van Vloten gebruikte het bij de samenstelling van zijn bloemlezing - de potloodstreepjes, waarmee hij gekozen verzen merkte, zijn nog duidelijk zichtbaar. Ook verschillende gedichten in handschrift werden door hem zonder nadere verantwoording opgenomen. Daartoe behoort het door deze bloemlezing bekend geworden vers ‘op de verovering van Todos os santos’.

Daarna kreeg Dr. Posthumus Meyes het bij de studie voor zijn biografie in handen - hij vermeldde echter dit feit in een noot zonder er verder gebruik van te maken. In 1909 volgde tenslotte Ds. G.F. Haspels dit voorbeeld door zich eveneens tot een noot te beperken.

Voor zoover ik weet, ben ik de eerste die er hierna gebruik van heeft gemaakt - en het verheugt me te kunnen meedeelen, dat ik bezig ben aan een uitgave van Revius' poëtische werken, waarbij ik een dankbaar gebruik maak van zijn aanteekeningen en toevoegingen. Ordelijk en nauwkeurig als alles wat hij schreef, geven zij ons vrij groote zekerheid over den vorm, waarin hij zich een volgende uitgave had gedacht. Het vinden daarvan was mij als het vinden van een verloren testament: het legde mij de taak op van den executeur!

Thans rest ons nog een nadere beschouwing van Revius' verzen: luisteren en begrijpen, tot in onze ziel de dichter opnieuw is gaan leven.

Revius kennen is Revius liefhebben!

Hoofdstuk IV.
Het eerste boek der godsgeschiedenis.

IN de ‘Advertissement’ vóór zijn Sepmaines verklaart du Bartas een werk te hebben willen geven ‘en partie Panegirique, en partie Prophetique, en partie Didascalique.’[1)] Maar toch had hij die verschillende elementen tot een zekere eenheid weten te vormen in den sterken stroom van zijn steeds voortstuwende Alexandrijnen.

Revius stelt zich met zijn epos der Godsgeschiedenis volkomen hetzelfde doel, dat we door du Bartas nog nader omschreven vonden: ‘Icy ie narre simplement l'histoire, là i'émeu les affections: Icy i'invoque Dieu, là ie luy ren graces: Icy ie luy chante un Hymne, et là ie vomy une Satyre contre les vices de mon aage: Icy i' instruy les hommes en bonnes moeurs, là en pieté....’ Dezelfde woorden zouden in een voorbericht van Revius hebben kunnen staan. Naar gelang de feiten der Godsgeschiedenis door zijn denken gaan, looft hij God of toornt hij tegen Diens vijanden, vermaant, troost of juicht hij. Maar bij hem worden deze elementen niet door een sterken uiterlijken vorm tot een amalgaam gemaakt - iedere gedachte blijft zelfstandig en wordt in een eigen, zorgvuldig afgerond vers uitgesproken. Brengt eenzelfde onderwerp tot meer dan één gedachte, dan worden twee of drie volkomen

1) Zie boven, pag. 11.

onafhankelijke verzen gedicht, die alleen den titel met elkaar gemeen hebben.

Al deze losse stukjes voegen zich echter willig tot het grootsche mozaiek van dit epos, omdat ze alle geschreven zijn uit dezelfde diepe overtuiging, die we hebben trachten samen te vatten in het prachtige: Ontwaakt gij die slaapt.... en Christus zal over u lichten.

Met deze woorden roeren we aan de mysterieuze bron van Revius' epos. Hij heeft in de heilsgeschiedenis zelden oog voor het pittoresk verhaal en het kleurig détail. Voor hem is zij in de allereerste plaats een voortdurende diepe beschaming en onafgebroken vermaning - een spiegel der zonde. Niet het feit zelf, maar *de zin* van het feit is hoofdzaak; niet de kennis der Godshstorie, maar *de bezinning* op die kennis. Revius behoefde in zijn eeuw niet bang te zijn voor een onvoldoende kennis van den Bijbel, maar aan de bezinning ontbrak het vaak des te meer. Zijn epos is dan ook een vraag recht op den man af als die van Philippus tot Candace's kamerling: Verstaat gij ook wat gij leest? Tegelijk met die vraag brengt hij echter ook het antwoord en voert ons in zijn verzen tot het aanbiddend besef van Gods verzoeningswerk, zooals hijzelf dat heeft leeren verstaan. Van didactiek kunnen we nauwelijks meer spreken, want didactiek vooronderstelt een afstand tusschen meester en leerling. En steeds gaat Revius ervan uit, dat zijn lezers even goed de Gereformeerde leer kennen als hijzelf. Maar hij beseft de vele gevaren van die uiterlijke kennis, omdat ook hij daarvan het slachtoffer is geweest. Hij is niet meer dan één van de velen - maar God heeft het hem gegeven zich zuiverder te kunnen bezinnen, en dáárom moet hij spreken. Het wordt een innig en fluisterend gesprek, waarbij ieder woord een belijdenis is, en het geweten tot het geweten spreekt. Revius' epos is een ootmoedige confessie en zijn confessie een prediking. In zijn

vers is hij, in den edelsten zin van het woord, predikant - zooals hij dichter bleek, ook in zijn pastorale werk.

* * *

Aan het begin van alle dingen staat God, ‘Schepper van hemel en van aarde’-‘uit Wien, door Wien en tot Wien alle dingen zijn.’ Het epos van Zijn heilsgeschiedenis kan daarom niet anders dan van Hem uitgaan, om eindelijk weer terug te keeren tot Zijn heerlijkheid.

De eerste bladzijden van Revius' bundel zijn dan ook een meditatie over God. Hij is de Eenige, die waard is geprezen te worden (Lof Gods). Hij is Eenig (Een ander) en toch een Drie-eenheid (Dry personen). Maar de mensch verdiepe zich niet te veel in dit onoplosbaar geheimenis:

> Indien int menschelijck, o mensch, u sinnen feylen
> Wat onderneemt ghy doch de Godheyt af te peylen?[1)]

God is een geest, maar ons gebrekkig verstand maakt een anthropomorfe voorstelling noodzakelijk (God een Geest). Hij is de Hoogste en Schoonste, de ‘Vader der lichten’:

> De sterren op haer self zijn aengenaem van luyster,
> Maer als de mane schijnt soo sijn de sterren duyster.
> De mane men seer hel siet aenden hemel staen,
> Maer als de sonne rijst verdonckeret de maen.
> Die sonne is een toorts die wonderlijcken stralet,
> Maer t'menschelijck verstant voor hem den prijs behalet.
> Het menschelijck vernuft sich wijt en sijt wtbreyt,
> Noch is het duysternis voor Godes heerlijckheyt.

1) Overijss. Sangen en Dichten, pag. 6.

De sterren, maen en son, en geest, en al moet swichten
Voor God, dat groote licht den Vader aller lichten.[1)]

In dienzelfden toon volgen dan verzen over Gods eigenschappen en de verhouding van den mensch tot Hem: Wijsheyt Gods ende der menschen, God soecken, Gods kennisse, Godsdiensticheyt, Gods besluyt, Verkiesinge.

Dit laatste gedicht vraagt een oogenblik onze aandacht, omdat we hier voor het eerst een sonnet vinden:

Indien der tijden vloet het eeuwigh' achterhalet,
Indien een leemen cluyt den meester stelt de maet,
Indien God gist of mist in sijnen wijsen raet,
Indien sijn vast besluyt is los en onbepalet,
  Indien niet alle deucht van boven nederdalet,
Indien niet al ons heyl is loutere genaed'
Indien van hem alleen niet comet wil en daet,
Indien hy lijden mach dat aerde voor hem pralet,
  Indien den mensch yet deed' eer dat hy was gemaeckt,
Indien een doode pry yet voelet, ruyckt of smaeckt,
Indien de moeder van haer dochter wert geboren,
  Indien de Heer sijn eynd' al kiesende verliest,
Indien het schepsel God verliesende verkiest,
Soo gaet des menschen werck Gods willekeur te voren.[2)]

In zijn ‘Boek der Sonnetten’ heeft August Heyting vrijwel alle klinkdichten van Revius - voor zoover zij in de Overijsselsche Sangen van 1634 voorkomen - opgenomen en daardoor veel bijgedragen tot diens voorloopig eerherstel. Van-

1) Overijss. S. en D., pag. 7.
2) Id., pag. 9.

zelf beschouwt hij hem voornamelijk als sonnettendichter en zijn zienswijze is niet zonder invloed gebleven: de naam Revius wekt bij ons allereerst de gedachte aan het Calvinistisch sonnet. Heyting gaat zelfs nog verder door te zeggen: ‘Er zijn sonnetten bij, wier regels gewoon twee aan twee gerijmd zijn, doch voor het overige geheel dezelfde innerlike bouw hebben als zijn zuiver berijmde sonnetten, zo is het rijm het enige verschil in hun karakter....’[1] Ik geloof echter, dat het onjuist is deze verzen als ‘onvolkomen sonnetten’ te beschouwen. Revius was een te groot voorstander van tucht en orde, om bewust los te breken uit een door hem aanvaarden poëtischen regel, dien hij bovendien zoo goed beheerschte. Wanneer zijn ‘onvolkomen sonnetten’ veertien regels tellen, is dat niet meer dan een toeval. Hij schreef ze, zooals hij zijn andere paarswijs rijmende verzen schreef, die acht, tien, twaalf, zestien of nog meer regels tellen. Ook deze hebben hun slag en tegenslag, omdat Revius bijna altijd een beeld geeft en daarna de bezinning op het beeld.

Inderdaad komen sommige veertienregelige verzen daardoor heel dicht bij het sonnet. Zoo bijvoorbeeld ‘Satan gebonden’[2], waar de wending met den negenden regel begint. Wil men dit een onvolkomen sonnet noemen - het zij zoo. Maar ik blijf ervan overtuigd, dat Revius zelf hierbij aan een sonnet niet heeft gedacht. De bevalligheid der ‘gulden snede’ speelde door zijn hoofd, en onwillekeurig onderwierp hij zich aan de harmonie dier verhouding. Dat gebeurt hem dikwijls, hoewel lang niet in al zijn veertienregelige verzen. Een gedicht als het volgende ‘Pluym-strycken’, hoewel ook door Heyting opgenomen, heeft naar mijn meening zelfs in de verte niets met een sonnet te maken:

1) Het Boek der Sonnetten, pag. 26.
2) Overijss. S. en D., pag. 202; Heyting, t.a.p., pag. 171.

Siet ghy dien groven boer, dien onbehouwen kinckel
Die t' verken voor hem drijft gebonden aan een schinckel?
Het verken haspelt voor door modder ende slick,
Den boer oock volgen moet romp-slomp, door dun, door dick
En tuymelt op het lest daer neer als waer hy droncken,
Het verken lopet deur en laet hem leggen proncken.
O Gnatho, hoe ghy lacht, dien man sydy gelijck
Dewijl ghy stadich volgt een mensche sot en rijck:
En om een buyck vol broots verschoont zijn bose sede,
Ghy prijst al wat hy doet, ghy doetet selver mede,
Ghy raset met den dwaes, ghy wentelt met het swijn,
En, Gnatho, t' sal doch wint met u int eynde zijn:
Want treedy eenmael mis het beest wort u ontjaget
En ghy legt inden dreck van niemanden beclaget.[1)]

Wanneer we trouwens het inspringen der regels bij dit vers vergelijken met de zetting van het sonnet ‘Verkiesinge’ op pag. 116, dan valt ons dadelijk op, hoe positief Revius zelf onderscheid maakte. Bij dit laatste deed hij de volle aandacht vallen op den sonnetvorm - ‘Pluym-strycken’ daarentegen is voor hem niets anders dan een toevallig aantal paarswijs gerijmde regels. Op dezelfde wijze onderscheiden zich steeds de volkomen van de ‘onvolkomen’ sonnetten.

Daarin is niets, dat ons verwonderen kan. Naar den vorm volgt Revius *steeds* het Fransche sonnet, dat meestal in alexandrijnen geschreven wordt en bovendien in het rijmschema der terzinen (c c d , e e d) van het Italiaansche afwijkt. Bij iemand, wiens sonnet zoo nauw verwant is aan dat der Pléiade, aan dat van Ronsard vooral, kon zelfs de gedachte aan een zoozeer afwijkenden vorm als het ‘onvolkomen Revius-sonnet’ zou zijn, niet meer opkomen.

Toch moest ook dit Fransche sonnet in Revius langzamer-

1) Overijss. S. en D., pag. 54; Heyting, t.a.p., pag. 177.

hand groeien. Vóór 1630 heeft hij er slechts nu en dan een geschreven, verstrooid tusschen zijn andere gedichten, reeds in aantal toenemend in het tweede boek. Maar in het aanhangsel van 1634 vinden we opeens cyclus na cyclus - en na 1634 blijven het vooral sonnettenreeksen, die hij in zijn eigen exemplaar inplakt. Voortdurend wint voor Revius het sonnet aan belangrijkheid en substitueert zich tenslotte vrijwel aan zijn liederen. In 1637 schrijft hij bij het huwelijk van zijn ambtgenoot Jodocus Ekelius geen bruiloftszang meer, zooals hij vroeger zeker gedaan zou hebben, maar een sonnettenreeks. Het is de toenemende invloed van Ronsard, waarover we later nog zullen hebben te spreken.

De religieuze sonnetten onderscheiden zich nog niet zooals die uit de latere reeksen door een ongewoon en opvallend rijm, waarin vooral eigennamen bij uitstek geliefd zijn. Toch voelen we ook hier reeds in den beginregel het ongewone - het méér dan gewone. Gewiegd in den rustigen gang van gepaarde rijmen, voelen we plotseling een spanning. De toon wordt dieper - een donkere en nerveuze kracht wordt door het rythme bedwongen: in de overdenking ontbloeit de ontroering.

In Revius' beide boeken der Godsgeschiedenis is de uiterlijke vorm van zijn vers, als vertolking van een innerlijke gestemdheid, van groote beteekenis. De grondtoon van het eerste boek wordt gevormd door het rustige, ongecompliceerde paarrijm, waarin de mediteerende ziel haar klaren spiegel vindt. Maar er is iets monotoons in die eindelooze aaneenschakeling van rijmen, en dat monotone wordt dreigend van wanhoop, omdat de spiegel altijd weer een misvormd beeld te aanschouwen geeft. Dan vertolkt het sonnet de emotie: de aanbidding voor God, de grondelooze ellende dezer wereld. De meditatie voert tot de conclusie van het sonnet: een uitroep, een klacht. Maar daarmee is de wanhoop nog niet overwonnen, evenmin als de

monotonie erdoor gebroken is. Er is meer noodig en dat meerdere is het geloof - de zekerheid, dat Jezus Christus koning is en dat Hij de wereld voor ons overwonnen heeft. Die zekerheid is een genade, een antwoord op de aanbidding of de klacht van het sonnet. God geeft de kracht tot gelooven en dan wordt het, zooals later Jan Luyken dichten zou....

> ....in den grond van mijn gemoed
> Daar werd het lieflijk ende goed....

Dan is voor Revius voorloopig zelfs het sonnet nog te onbewogen. Hij vindt geen anderen uitweg dan de muziek van een geliefde wijs, waarop zich ongemerkt woorden gaan voegen tot een blij en zingend lied.[1)] Compositorisch zijn in Revius' epos de liederen telkens het hoogtepunt: de synthese van God en mensch, over zonde en dood heen.

* * *

Na de verheerlijking van Gods almacht door ‘Verkiesinge’ opent het reeds aangehaalde

> God heeft de werelt door onsichtbare clavieren
> Betrocken als een luyt met al sijn toebehoor,

de overdenking van de schepping der wereld. Hemel en aarde, zon, maan en sterren, vervullen er ons met eerbied. Dag en nacht hebben voor ons hun les. Tenslotte wordt ook de mensch geschapen, die God tot vader en de aarde tot moeder heeft:

1) Niet alle zingbare gedichten reken ik onder de ‘liederen’. Sommige behooren ondanks hun zangwijs wezenlijk tot de meditatieve verzen.

Hoe comet dat den mensch van God geen werck en heeft,
En met sijn sinlicheyt heel aende aerde cleeft?
Eylaes, het gaet so toe: de kinders allegader
Beminnen doch veel meer de moeder als den vader.[1)]

Dit wijst al naar wat er komen gaat. In de heerlijkheid der schepping en de heerlijkheid des menschen scheurt plotseling de zonde alles stuk. De ongehoorzaamheid wordt een ondergang der wereld, en Revius duizelt voor de verantwoordelijkheid van die schuld. In een eerste kwatrijn weet hij zich nog te beheerschen tot bittere ironie:

Och, had de slange stom, of Eva doof geweest![2)]

Maar dan overmeestert hem zijn gevoel, dat uitbarst in een heftig sonnet tegen Eva en tegen Adam, den ‘opgeblasen puyst’. Tot in de terzinen de ware schuldige wordt gezien en het sonnet berusten kan door de hoop op verlossing.

Toch, al ‘hopen wy op genae’ - voor het tegenwoordige geldt daarom niet minder de vreeselijke waarheid: ‘*wy liggen int verderf.*’ We zagen reeds herhaaldelijk, hoe Revius dit woord tot zijn prediking maakt, omdat niemand kan ‘hopen op genae’, die van zijn verderf niet is overtuigd. In vers op vers, dat nu volgt, hooren we dan ook het hijgende besef van schuld. Het begint al dadelijk met een prachtige uitwerking van Jacobus' woord: ‘Want wie de geheele wet zal houden, en in één zal struikelen, die is schuldig geworden aan allen.’[3)] De gevallen Adam doet er belijdenis van zijn eerste zonde, waarmee hij de tien geboden alle overtreden heeft:

1) Overijss. S. en D., pag 13.
2) Id., pag. 15.
3) Jacobus 2:10.

Dootslach, o God, heb ick bedreven.
Had ick gehouden slechts u woort
Ick en mijn saet sou eeuwich leven:
Nu heb ick haer en my vermoort.

Het houwelijck heb ick gebroken
Waer door aen u ick was verplicht,
En lig' in schaemte neer-gedoken
Verjaget van u aengesicht.

Een dief ben ick van uwe gaven:
Ick heb gestolen en gepluckt
De vrucht, waer door als arme slaven
U vrye schepsels sijn verdruckt.[1)]

Het is een prachtige vondst den mensch, die de oorzaak der zonde is, zijn zonde te doen belijden in de woorden, die van die zonde, als verbod, het gevolg zijn. Maar tegelijk wordt Adam er de vertegenwoordiger van alle menschen - en het is heel 't gevallen menschdom, dat wanhopig belijdt:

Ter werelt heb ick wt-gebreydet
De wortel boos van alle quaet.

God strafte met smart en dood. Maar temidden van het leed belooft Hij reeds den troost, en om dien troost dicht Revius zijn eerste lied: ‘Twee-sprake, tusschen God ende Mensche.’[2)] Met beide handen grijpt de mensch dien aan:

Al wiert my aen-geboden
Des werelts schat en coninclijcke staten,

1) Overijss. S. en D., pag. 17.
2) Zie ook boven, pag. 98.

Al quamen duysent doden
My porren om zijn trouwe te verlaten,
Noch sal hy zijn
Den hoeder mijn.[1)]

Maar de zonde blijft en maakt het goede onmogelijk in ons, die zijn ‘geneigd tot alle kwaad’. Het ‘Soo weynich’ van ons onvermogen klaagt weer in een sonnet, dat dadelijk overgaat in een volgend nog smartelijker sonnet over de ellende der wereld. En die ellende is diep-ingevreten bederf, het wezen zelf van de wereld:

Eylaes! het is om dat de werelt is de werelt.[2)]

Zelfs het woord ‘leven’ is tot een leugen geworden - immers:

Dit leven is gants niet, om dat te geenen stonden
Die t' leven heeft ontfaen is seker voor de doot,
Dit leven is gants niet, om dattet als een cloot
Rolt stadich na het eynd' en snellijck is verswonden.[3)]

Maar de dood is door Jezus Christus overwonnen, en het donkere ‘de profundis’ gaat bij de gedachte daaraan weer ove in een lied:

Als Godes Soon den heerscher over al
In stille rust dit aertsche brengen sal
En t' swack gemoet, verquicken door sijn bloet

1) Overijss. S. en D., pag. 20.
2) Id., pag. 21.
3) Id., pag. 22.

Soo en suldy my
Vande sonde vry
En van haren vloeck ontladen
O slaep, o soete slaep niet schaden.[1)]

* * *

Hiermee zijn wij aan 't einde van het eerste deel van dit eerste boek. In de uitgave van 1630 (en dus ook van 1634) volgen nu onmiddellijk de verzen naar aanleiding van de tien geboden. De bezinning op de zonde werd er dadelijk mee voortgezet, naar het voorbeeld van den Heidelbergschen Catechismus, vraag 3: ‘Waaruit kent gij uwe ellendigheid?’ Antwoord: ‘Uit de Wet Gods.’ Maar in zijn eigen exemplaar heeft Revius allerlei omzettingen en bijvoegingen aangegeven, om daardoor een chronologisch geheel te verkrijgen. De gedachte aan het historische epos is langzamerhand sterker geworden.

Van die later bijgeschreven verzen neem ik er enkele over, omdat ze ons Revius doen kennen in al zijn rotsvaste zekerheid. Er is bij hem geen zweem van aarzeling, geen twijfel aan de absoluutheid van zijn Gereformeerd geloof.

Verwerringe van talen.

Doe eertijts het gespuys der goddeloose volcken
Een toren meynde op te bouwen tot de wolcken,
God heeft haer tot een vloeck rechtvaerdich toe-geleyt
Dat d'eene niet verstont hetgeen de ander seyd':
Die heden onder ons het nieuwe babel[2)] stichten

1) Overijss. S. en D., pag. 25.
2) de Katholieke kerk.

God oeffent mee aen haer soodanige gerichten;
Want met een vremde tong' dit guychelspel geschiet
Een leeraer spreecket, maer het volck verstaetet niet.

Lea en Rachel.

Lea, de eerste vrou van Jacob, ick gelijcke
By d'oude Jootsche kerck, in kinderen wel rijcke,
Doch cranck van ogen, niet verdragende de son,
Dus zy de liefde van haer bruygom noyt gewon:
Maer Rachel de gemeent der heydenen voorbeeldde
Onvruchtbaer in het eerst terwijl de ander teelde,
Doch van een wackerder en suyverder gesicht
Aensiende van Gods Soon het wonderlijcke licht,
Dus sy met haer geslacht is vieriger beminnet,
En in genaed' en geest haer suster overwinnet.

Tevens voelen we hieruit nog eens heel duidelijk, hoe het Bijbelverhaal niet meer is dan een symbool. Het gaat in de eerste plaats om de les, die uit het feit te leeren valt. Zoo wordt Abraham slechts gezien als een exempel van gehoorzaamheid, zonder eenige gedachte aan de tragiek van zijn offergang:

Leert doch gehoorsaemheyt, o mensch, van Abraham,
Die sijnes Heeren woort alsoo ter herten nam
Dat hy den lieven naam van Vader heeft vergeten,
Op dat hy had de eer van Godes knecht te heeten.[1)]

Dit kwatrijn is eigenlijk niets anders dan het onderschrift bij een plaat - het spreekt van iets, dat we allen voor oogen

1) Evenals de beide vorige verzen naar het handschrift van Revius.

hebben en dat daarom niet nader behoeft te worden aangeduid. Soms is die verwijzing naar iets zichtbaars nog directer:

> Siet ghy dien groven boer, dien onbehouwen kinckel....[1)]

Aan echte platen zullen we wel niet moeten denken, maar toch doen we hier een ontdekking. Revius heeft telkens de emblemenpoëzie voor oogen, waar een plaat het uiterlijke feit geeft, dat door het onderschrift wordt verheven tot symbool van een innerlijke waarheid. In een groot aantal van zijn religieuze verzen (bijvoorbeeld de heele reeks over de tien geboden) geeft hij *emblemenpoëzie zonder platen*. Althans zonder geteekende of gesneden plaat. Want gewoonlijk neemt hij de plaat op in het vers. Zijn gedicht begint dan met ons in enkele, rake lijnen iets voor oogen te stellen - en vervolgens geeft het bij die teekening het onderschrift door te wijzen op den dieperen zin. Bij het aangehaalde kwatrijn over Abraham was de teekening overbodig, omdat ieder zich vanzelf den ouden man zou voorstellen, met waaienden baard en ten hemel geslagen oogen zijn mes zwaaiend boven Izaäk. Anders echter ontbreekt zij zelden:

> De swaen haer kuyckens broedt opt droochste vande velden,
> Maer selver in het drooch verkeertse wonder selden:
> Veel ouders seggen; kint, och speent u vanden wijn,
> Die met den neus' int nat self al te garen sijn.[2)]

We zien de plaat met de zwanen voor ons, evenals bij het volgende vers den rozenstruik:

1) Zie boven, pag. 118.
2) Overijss. S. en D., pag. 31.

De doren en de roos wt eene wortel spruyten,
Soo draecht oock eenen stam en vrome luy en guyten.
Het roosgen wort ge-eert, de dorenen veracht:
Soo is een deuchtsaem man een eer van zijn geslacht
Maer een onaerdich soon maeckt met sijn quade seden
Dat den gehelen stam te minder is geleden.[1)]

* * *

Een nadere beschouwing van de gedichten over het zevende gebod: Gij zult niet echtbreken, zal ons Revius' wijze van behandeling tenvolle doen verstaan.

Hij voert ons met zich mee in een rustige meditatie van weldoende bezinning. In diepen ernst spreekt hij met ons, maar toch met een zekere gemoedelijkheid, die ons vertrouwend maakt en geneigd tot luisteren.

Het zevende gebod is het gebod ter bescherming der liefde, zooals ieder gebod in zijn negatieven vorm het positieve te bewaren zoekt. Daarom is onze eerste gedachte voor de liefde, die in Christus ons allen omvatten moet. Wanneer het minste lid gestooten wordt, heeft heel het lichaam pijn -

O Christen denckt dit na, hoe hoge dat ghy staet
De minste die God vreest die is u ledemaet.[2)]

Maar wanneer troont deze hooge liefde werkelijk in ons? Gewoonlijk wonen er ‘Gramschap’ en ‘Nijt’, waarvan wij in enkele verzen belijdenis doen.

Nu naderen we opnieuw tot het zevende gebod, dat ons

1) Overijss. S. en D., pag. 31.
2) Al de aanhalingen uit de verzen over het zevende gebod: Overijss. S. en D., pag. 38-44.

verbiedt toe te geven aan onzen ‘Wellust’. Onze vijf zinnen zijn als vijf rivieren, die samenvloeien tot een onweerstaanbaren stroom en al het vruchtbare land verdrinken. Alleen met Gods hulp kunnen we dien vloed overwinnen - maar daarentegen is ‘Ledich-ganck’ des duivels oorkussen:

> Een lopende rivier blijft versch en ongemenget
> Oock visschen smakelijck op onse tafel brenget;
> Maer eenen staenden poel seer haestelijck vervuylt
> En t' slijmige gewormt gemeenlijck daer in schuylt:
> Een mensch die sijn beroep slaet wackerlijcken gade
> In deugden hem verheucht en wacht hem vanden quade,
> Maer die hem t'enemael tot ledich-ganck begeeft
> Ist wonder dat hy staech in vuyle sonden leeft?

Arbeid brengt tot God en staalt tegen het kwaad:

> Terwijlen dat de hant wel vlijtich arebeydet
> De tonge tot den prijs des Heeren sy bereydet:
> De bye leert u dat; die heeft tot eenen stont
> De pootgens aen het was, en t' honich inden mont.

En wat is tenslotte de prijs van den wellust? We worden ertoe verleid door den glans van uiterlijke ‘Schoonheyt’, die geen wezenlijke waarde heeft en als rook vervliegt:

> Soeckt schoonheyt, lieve mensch, die stedes can verblijden:
> De deucht is jonck, en fris, en schoon tot allen tijden.

Van die uiterlijke schoonheid zijn ‘Cleding’ en ‘Spiegel’ onmisbare attributen, maar de spiegel heeft een veel dieper zin dan de ijdele mensch wel vermoedt:

Als ghy int spiegel siet door hovaerdy gedreven,
Soo denckt: den spiegel is een spiegel van mijn leven:
O spiegel, ghy sijt claer, maer lijckwel breukel glas;
O aensicht, ghy sijt schoon, maer lijckwel stof en as.

Het zijn dan ook vooral de lichte vrouwen, die uiterlijke middelen noodig hebben om een uiterlijke schoonheid te winnen. Deze is haar lokmiddel om te maken ‘t' herte omgekeert tot snode geylicheyt.’ En wanneer ze haar slachtoffer door dit ‘Aensien’ hebben betooverd, dan doet de ‘Cus’ de rest. Zooals een adder met één beet zijn gif door het heele lichaam jaagt, zoo ook de lichte vrouw:

Sy druckt wel haren mont op een geringe stee,
Maer brengt den heelen mensch in een gedurich wee.

Dan is gewoonlijk de ‘jongman ongebonden’ verloren. Hij beseft niet, hoe hij dwazer doet dan wie een heete kool met zijn handen opneemt:

Ah! die een dertel wijf onwijselijck genaeckt
Heeft een veel heeter vier als t' vier self aengeraect.

Zoo maakt wellust de ziel tot één brand van zonde. De vorsten van Babylon en Rome hebben wel Gods tempel verbrand,

Maer clagelijcker ist, o mensch, als ghy u leden
Gods levendige huys in snoo onsuyverheden
En sondige begeert moetwillich branden doet
Waer op den helschen brant, eylaci, volgen moet.

Want God roept ons tot kuischheid en daarom is het beter De Dichter Revius

....onnoselijck te sterven
Als door de sond' vergrammen God de Heer,

zooals ‘Susanna’ ons leert in haar houding tegenover de twee grijsaards, en ‘Ioseph’ tegenover Potifars huisvrouw. Ook het oude Rome heeft zijn heldin der kuischheid in ‘Lucretia’, die na haar onteering door den koningszoon niet meer wilde leven.

Maar kuischheid sluit allerminst het huwelijk uit, dat door God in het huwelijk van Adam en Eva geheiligd is. ‘Dido’ 's zelfmoord op den brandstapel, om niet tot een tweede huwelijk gedwongen te worden,[1)] is dan ook dwaasheid.

O vast gemoet, doch onbesonnen! want
Wanneer de doot ontknopet heeft de banden
Vant houwelijck, so isset naderhant
Veel saliger te trouwen als te branden.

Het ‘Houwelijck’ is nuttig en noodig. Wie niet huwt, loopt groot gevaar te gaan zondigen tegen het zevende gebod. Daarom moeten we het ook niet te lang uitstellen, maar trouwen op den daartoe door God bestemden leeftijd.

Het huwelijk eischt ‘Trou ende liefde’, maar ach -

Int hemelsch paradijs en salmen niet meer trouwen
Maer liefde eeuwichlijck sal d'overhant behouwen:
In d'aertsche wildernis daer trouwen vele lien,
Maer liefde onder hen gaer selden wert gesien.

Tenslotte volgen nog enkele verzen over ‘Reyn gemoet’, dat de beschermer der kuischheid, en over ‘Dronkenschap’,

1) Volgens een niet-Vergiliaansche overlevering.

die de verleidster tot wellust is. Maar tevens vormen deze laatste al een overgang naar de meditatie over het achtste gebod: Gij zult niet stelen. Dronkenschap is immers een zich te veel toe-eigenen.

* * *

Eigenaardig is het op te merken, hoe ook Revius niet heelemaal vrij is van den 17de-eeuwschen angst voor de vrouw, dien we bij Heinsius hebben gevonden. Nu moeten we hier natuurlijk voorzichtig zijn, want de verzen over het zevende gebod waarschuwen tegen één bepaalde zonde. Maar toch voelen we iets van onzekerheid tegenover de vrouw in zijn Puriteinschen afkeer van alle uiterlijke schoonheid. En nooit ziet hij veel verder dan de gevaren in de verhouding tusschen man en vrouw. Zelfs het huwelijk wordt in dien gedachtegang tot een soort veiligheidsklep. Wanneer de dood daaraan een einde maakt, heeft de overlevende van nature een tweede huwelijk noodig. Dido's trouw tot in den dood vindt bij Revius niet den minsten weerklank - er is zelfs iets van spot in de manier, waarop Paulus'[1)] woorden worden aangehaald, dat het is

> Veel saliger te trouwen als te branden.

Revius zelf heeft na den dood van zijn vrouw Christina Augustinus dan ook niet geaarzeld opnieuw te huwen, met een weduwe: Anna Bartens. Noch deze, noch zijn eerste vrouw, zijn echter voor ons meer dan een naam. In het leven van haar man hebben ze geen merkbaren invloed geoefend - kennis en studie waren ook hier de groote slagboomen. De vrouw bleef ‘*bed*genoot’ zonder te kunnen worden ‘*echt*genoot’.

1) 1 Corinthe 7:9.

Dit alles is aan Heinsius' zienswijze nauw verwant. Maar Heinsius maakte den strijd tegen zijn zinnelijkheid een tijdlang bijna tot een strijd om zijn leven - terwijl Revius daaraan die centrale plaats nooit kon toekennen. Want zijn strijd was *positief:* vóór God. Tegen al Diens vijanden, buiten en in hem, streed hij - ook tegen eigen zinnelijkheid. Deze strijd was bij hem dus opgenomen in het groote verband van den strijd om het goede - en daarom edeler dan bij Heinsius.

* * *

Er is in de verzen over het zevende gebod nóg iets, dat even onze aandacht vraagt: Dido en Lucretia - bij Revius? Ze zijn wel niet meer dan een symbool, zooals Susanna en Jozef - symbolen bovendien, die door de emblemenliteratuur voor ieder veel begrijpelijker waren dan in onzen tijd het geval zou zijn. Toch treffen ons deze Heidensche namen in dit Bijbelsch epos. We denken aan du Bartas, die hetzelfde deed - aan Heinsius en zijn strijd met Balsac. De overeenkomst is echter slechts oppervlakkig. Du Bartas en Heinsius maken van het klassicisme een uiterlijk ornament tot versiering en verfraaiïng - Revius ontleent niets dan het symbool, terwijl alle mythologische praal hem vreemd blijft. Hoe hij tegenover de ontleening aan de Oudheid stond, blijkt heel duidelijk uit een in zijn eigen exemplaar bijgeschreven vers:[1)]

1) Naar aanleiding van Deuteronomium 21:10-13: ‘Wanneer gij zult uitgetogen zijn tot den strijd tegen uwe vijanden; en de Heer, uw God, hen zal gegeven hebben in uwe hand, dat gij hunne gevangenen gevankelijk wegvoert; en gij onder de gevangenen zult zien eene vrouw, schoon van gedaante, en gij lust tot haar gekregen zult hebben, dat gij ze u ter vrouwe neemt; zoo zult gij haar binnen in uw huis brengen; en zij zal haar hoofd scheren, en hare nagelen besnijden, en zij zal het kleed harer gevangenis van zich afleggen, en in uw huis zitten, en haren vader en hare moeder eene maand lang beweenen; en daarna zult gij tot haar ingaan, en haar man zijn, en zij zal u ter vrouwe zijn.’

Heydens houwelijck.

Soo wie een schone vrou van grieck of ander heyden
Vinck inden oorloch, en daer van niet wilde scheyden,
  Haer nagels corten most, afsnyden al haer haar,
  Veranderen haer cleet, en trouwense daer naer:
O dichters, wildy u vermaken inde minne
Vande Romeynsche of de griecsche Piërinne
  Snoyet af al watse heeft van weytsche dertelheyt,
  Van domme afgody, en spitse schamperheyt,
Omhelsetse daer na, sy sal u kinders geven
Die u gedachtenis in eeuwicheyt doen leven.

Dido en Lucretia verwonderen ons nu niet meer, evenmin als andere klassieke namen, die we in het epos hier en daar ontmoeten.[1] Een van de schoonste 'kinderen' van Revius en de Grieksche Piërinne is echter zonder twijfel de beroemde bewerking van Theocritus' 21ste Idylle: 'Gouden dromen'[2], die voorkomt in de reeks over het achtste gebod: het goud. De vertaling is zoo nauwkeurig mogelijk, maar nergens worden we aan het feit van een vertaling herinnerd. Cornelis en Gerrit zijn werkelijk visschers van de Zuiderzee, die op de Enser kust zitten te hengelen. De 'heydensche' Muze is volkomen tot een eigen vrouw gemaakt.

* * *

In de meditatie over de tien geboden mengen zich intonaties van zondebesef, schuldbelijdenis, waarschuwing en dreiging tot een somber en eindeloos geruisch. De lezing daarvan is als

1) Zie bijv. pag. 7 ('God soecken'); pag. 74 ('David').
2) Overijss. S. en D., pag. 46.

de gang door een donker dennenwoud. Rondom ons schemeren telkens weer nieuwe horizonnen van stammen, en boven ons klaagt de wind. Maar eindelijk vinden we een blanker licht, terwijl het is of de wind die verruiming van ons weg wil nemen door nog klagelijker in de toppen te ruischen:

> Stof-regen achtmen niet: maer die der lang' in treden
> Die dringtse tot de huyt en op de naeckte leden:
> De sonden diemen cleyn en licht te wesen acht
> Die hebben menich om sijn salicheyt gebracht.[1)]

en:

> Het vael is tusschen wit en swart,
> Het taey is tusschen weeck en hart,
> Het laeu een eygenschap is tusschen hitt' en coude:
> Maer tusschen vloeck en salicheyt
> En is geen by-wech diese scheydt:
> Het een hy vlieden most die t'ander hebben soude.[2)]

Tot we ten laatste weer staan in de wijde velden en met open mond ademhalen! Maar als we dan omzien naar het bosch, weten we, dat we dankbaar zijn voor zijn somberte, die ons het licht méér heeft doen lief krijgen. Revius voert ons door de diepte om ons te doen opzien naar het Licht - hij wijst ons naar de verlossing door ons diep te doen beseffen, dat alle goed een onverdiende genade van God is, terwijl wij alle ellende door onze zonden meer dan waardig zijn.

Telkens weer valt daarop de nadruk. Ons leven is een voortdurende cirkelgang, evenals het bestaan van Israël. Wanneer God voorspoed geeft, wendt Zijn volk zich overmoedig van

1) Overijss. S. en D., pag. 57.
2) Id., pag. 59.

Hem af. Dan straft Hij - en uit de ellende roept Israël weer tot Hem, die in den hoogsten nood eindelijk redding geven zal!

Zonder twijfel heeft Revius vooral om deze gedachte 'Den Lof-sanck Mosis'[1] uit Deuteronomium XXXII berijmd. In den bundel volgt hij kort na de tien geboden, terwijl zondebesef en wanhoop nog in ons naklinken. Maar machtig verheft zich het lied en eischt volkomen stilte - het geruisch legt zich tot een nog sprekender roerloosheid:

> Ghy aerde swijcht. ghy Hemel neycht u ooren,
> Mijn onderwijs in stilheyt wilt aenhooren,
> Mijn reden dael ghelijck de cleyne droppen:
> Op halmen jonck en bladeloose knoppen:
> Als t' water grof comt storten met gheluyt
> Opt vaste graen en wel-bedeghen cruyt.

Dan volgt de lof des Heeren, van wien Israël en de mensch zich heeft afgekeerd.

> Is dit den danck, o sotten overgeven,
> Die ghy den Heer gesinnet zijt te gheven?
> En is hy niet u heerschap en u Vader?
> En is hij niet dien gunstigen weldader
> Die wat ghy sijt gemaeckt heeft om end' om,
> Ja u bereyt heeft tot sijn eygendom?

Heeft Hij ons niet overstroomd met Zijn zegeningen, ons liefgehad boven allen? Maar de zegen werd tot een vloek, want

> ....als dit volck met vet was over-dropen
> Begaf het hem heel wtet spoor te lopen.

1) Overijss. S. en D., pag. 65-70.

We hebben ons onze eigen goden gemaakt, onze lusten aanbeden. Terugdenkend aan de zelfopenbaring door het overdenken van de tien geboden, erkennen we huiverend de rechtmatigheid van Gods toorn. Hij trekt Zijn hand van ons af, en zooals vroeger de zegeningen overstroomen ons nu Zijn plagen. Waar blijven dan onze eigen goden? Maar God zal ‘niet altoos twisten noch eeuwiglijk den toorn behouden’. Wanneer Zijn overmoedig volk tegen de aarde geslagen is en in wanhoop om Hem roept, zal Hij barmhartig zijn.

> Maer als de Heer sijn volck dus heeft gerichtet
> En hare cracht nu gantschelijcken swichtet,
> Soo sal hem noch berouwen sijnen toren
> Om harent-wil die hy heeft wtvercoren.
> Wanneer hy siet dat sonder hulpe schreyt
> Bey die daer vlucht en die in banden leyt.

Deze telkens terugkeerende gedachte is tenslotte het hoofdmotief der heilsgeschiedenis. God schept hemel en aarde als wonderen van schoonheid en tot paradijzen van geluk. Maar de mensch keert zich van Hem af en wil zichzelf tot een god maken. Dan slingert God vol toorn Zijn vloek over de aarde. In de ellende van dien vloek brengt echter Jezus Christus de verlossing. En bij het einde dezer wereld zal er slechts één zang zijn:

> Ghy Heydenen tot zijnen dienst gecoren,
> Ghy Israel in zijnen dienst geboren,
> Roemt Godes naem, die sijne bont-genoten
> Gewroken heeft van die haer bloet vergoten.
> Die 'tlant en volck tot sijnen lof bereyt
> Versoenet heeft met hem in eeuwicheyt.

* * *

Simson Leeuwen-doder en *Simson Speel-man*[1] zijn de schitterende uitzondering op den regel, dat het Revius in de heilsgeschiedenis niet te doen is om het pittoresk verhaal en het kleurig détail. Hier leeft voor den dichter niets anders dan de figuur van Simson, zonder bijgedachte aan een symbolische duiding. Hoe brandt heel de verbeten smart van Simson in zijn hartstochtelijken uitroep, wanneer hij in den Philistijnschen tempel staat:

> Ghy sijttet immers noch, o mijne vrome handen,
> Die den vergrimden leeu de kaken scheurdet op,
> Die duysent van dit volck vermorseldet den cop,
> Ghy sijtet immers noch, o Israels behouders,
> Die de stat-poorten leyd' op dese brede schouders -

Hoe leven we mee in den strijd met den leeuw:

> Den leeu in heeten grim verwondert dat ick dorst
> Hem onder d'ogen sien, verhief sijn breede borst,
> Began sijn langen steert te crullen om sijn dyen,
> Began in arren moet te dencken aen het stryen.
> Sijn harden necke swol, sijn haer dat rees om hooch,
> Sijn ruggen-graet getackt hem cromde als een booch.

Ieder woord geeft kleur, elke zin brengt beweging - en in het kort-afgebeten rythme hijgt de spanning van den strijd.

Het is dezelfde suggestieve beelding als in de prachtige strijdverhalen van Ronsards ‘Hynnes’. Uit de directe navolging daarvan door Revius in zijn ‘Triumph-liedt op de veroveringe van 's Hertogen-bos’ weten we, dat hij deze gelezen had. Hier is de navolging misschien bijna onbewust, maar

1) Overijss. S. en D., pag. 70-73.

Ronsards invloed is daarom niet minder onmiskenbaar. Telkens wanneer Revius epische beschrijvingen wil geven, doemen diens plastische verzen vanzelf in zijn herinnering op. Hij ziet bewogen tafereelen vol felle kleuren en glinstering van staal. Ronsard weet prachtig de suggestie van dit kleurig gewoel te geven door een nerveuzen, haastenden verteltrant. Als een film jaagt hij alles aan ons voorbij - hier een overzicht, ginds een flits, daar een détail. We zien zooveel in zoo weinig woorden, dat het vers zelf schijnt te leven, zooals de opeenvolging der beelden in de film de beweging brengt.

In dien zin is ook ‘Simson Leeuwen-doder’ een film, evenals Revius' grootste epische gedicht, het ‘Iaer-dicht op de verlossinge der Stadt Deventer’, vooral in het gedeelte van de bestorming. ‘Simson Speel-man’ schijnt op het eerste gezicht door Simsons klaaglied meer tot de lyriek te behooren, maar toch is juist het sterkste gedeelte van dit vers weer deze zelfde film-epiek. Na het klaaglied treedt plotseling dreigend de stilte in:

> Een weynich sweech hy stil: en leggende de luyt
> Ter sijden by hem neer; dit spel, sprack hy, is wt:
> Een ander vang' ick aen van hoger hant gedreven
> Dat niemant voor my heeft so constich aengeheven.
> De stijlen greep hy flocx, en gafse eenen crack
> Daer door het gantsche huys ontvestet inne-brack.

Hoe voelen we die stilte mee - hoe ligt in de woorden de ademlooze spanning besloten, waarmee de duizenden toeschouwers naar Simsons vreemde doen staarden! Ieder klein détail doet die spanning nog toenemen: het wegleggen van de luit - en dan Simsons woorden, eerst vlak en bijna toonloos: dit spel, sprack hy, is wt - Maar dan klimt zijn stem tot een

schreeuw om wraak en na de groote stilte barst een storm los van rumoer. De woorden gaan klinken als brekende balken en vallende steenen; maar tevens is ieder woord een flits, waardoor we in den vreeselijken chaos van de ramp telkens een klein détail vlak vóór ons zien:

> O donder! o gedruys van balken ende stenen!
> O dodelijcke vlucht van armen en van beenen!
> O roepen, ah, en wee! o hersenen geplet!
> O strate als een stroom van menschen bloet genet.

Temidden van al die verwarring gaat alleen van Simson de rust uit, waardoor het rythme vervloeien kan naar het zegevierende einde:

> Den helt self knielende ontfinck den eersten slach.
> En als hy onder t' gruys nu half begraven lach
> Sprack voor het laetste woort: Ick danck u, hemels Heere
> Dat ghy gewroken hebt den laster uwer eere.
> En dat dees boose schaer soo wrevelich en snoot
> Mijn leven was een pest, mijn doot een harde doot.

In zijn *lyrisch* epos richt Revius zich naar den *epicus* du Bartas - waar hij echter *epische* verzen geeft, is de *lyricus* Ronsard zijn meester. Deze paradox is een gevolg van de betrekkelijkheid der namen ‘epicus’ en ‘lyricus’ bij de veelzijdige Fransche Renaissancisten.

* * *

Er volgen nu een aantal verzen, die van minder beteekenis

zijn: aan den Bijbel ontleende bruiloftszangen en enkele berijmde klachten van David. We zullen ons echter beperken tot de drie groote stukken, die het eerste boek besluiten: ‘Het Hoghe Liedt Salomons’, ‘de Claechlieden Ieremiae’ en ‘Haman treurspel’.

We kunnen niet genoeg den strakken gang van het epos voor oogen houden. Na de heerlijkheid der Schepping volgde de zondeval. De bezinning op de tien geboden bracht ons tot het wanhopig besef van onze verdorven natuur, waarvoor alle ellende de rechtvaardige straf is. Maar God heeft verlossing beloofd! Wanneer we uit de diepten tot Hem roepen, zal Hij tenslotte genadig zijn.

Zoowel het Hooglied als de Klaagliederen en de geschiedenis van Esther zijn niets anders dan een uitwerking van deze gedachte, die het geheim is van hun aantrekkingskracht op Revius. Feitelijk hooren ze in zijn epos niet thuis, omdat ze door hun lengte den gang daarvan breken en in strijd zijn met den mozaiek-opzet. Maar hij nam ze toch op, omdat ze nog eens den vollen nadruk leggen op het feit, dat God uit alle ellende verlost, wanneer wij onze zonden slechts willen belijden.[1)]

Het Hooglied. Het spreekt wel vanzelf, dat Revius zonder eenige aarzeling dit Bijbelboek leest als een symbolischen liefdeszang tusschen de Gemeente, die de Bruid, en Christus, die haar Bruidegom is. Als soms een Bijbelvers wat duister is, lost hij de moeilijkheid in dien geest op - en boven elk van zijn acht zangen verklaart hij in 't kort den zin van wat er volgen gaat. Maar toch begrijpen we de beteekenis van deze berijming eerst tenvolle uit het voorafgaande *Gebet*:

1) Een andere reden was waarschijnlijk de historische gang van het epos. Er mochten geen te groote tijdvakken worden overgeslagen!

Ghy die hebt uwe Bruyt in liefd' en trouwe waerheyt
Vercoren eerse was, geroepen doese vloot,
Gewasschen met u bloet, genesen door u doot,
Begiftet met u Geest, gesmucket met u claerheyt:

Ghy die noch uwe Bruyt verlost wt alle swaerheyt,
Voortredet in gevaer, beschutter inder noot,
Versadicht in gebreck met t'levend' Hemelsch broot,
Behoedet voor den val en droeve wanckelbaerheyt:

Ah! schenckt mijn dorre siel een dropken vande bron
Die vloeyde wt de borst ws herders Salomon:
Laet horen in mijn dicht het snerren sijner snaren:

Terwijl ghy door de hant van Maurits uwen helt
Doet bulderen de Zee en daveren het velt
Om t' huys van uwe Bruyt voor inval te bewaren.[1)]

De berijming van het Hooglied is een tijdsgedicht! Revius schreef het omstreeks het einde van het Bestand.[2)] Duitschland zag rood van branden. Heel de Protestantsche Christenheid werd door den Dertigjarigen oorlog bedreigd. Maar Christus laat Zijn Gemeente niet in den steek! Dat is de eigenlijke zin van Revius' werk - en door de uitdrukking daarvan wordt het 'Vijfde Gesanck'[3)] tot het middelpunt van zijn Hooglied. Ook poëtisch is het in deze uitstekende en veel te weinig gekende berijming het hoogtepunt. Met de volgende woorden geeft Revius den sleutel tot dezen zang:

'Sorgeloosheyt der kercke door vleeschelijck gemack, met

1) Overijss. S. en D., pag. 83.
2) Het verscheen voor het eerst in 1621.
3) Overijss. S. en D., pag. 110-113.

cleynachtinghe van Christi woort. Daer op volghende benautheyt der conscientie. Sy valt inde handen van ontrouwe Leeraers, soeckt troost by de ware geloovige, ende vintse. Beschrijvinge der wtnementheyt Iesu Christi, stercken troost wt sijn bestandige liefde.'

De verlatenheid en smaadheid der Gemeente zijn het gevolg van haar 'sorgeloosheyt door vleeschelijck gemack.' Het lied begint met de belijdenis daarvan in een teer-bewogen en melodieuzen zang, die als een aanraking is van liefde:

Mijn oge sliep in weelde sonder sorgen,
Maer t'cleyn geloof int wacker hert verborgen
Hoord' een geclop: mijn suster, mijn vriendin
Comt laet my in.

Mijn duyve wit, staet op, en doet my open,
Den coelen dou heeft my mijn hooft bedropen.
Veel pijn en smart heb' ick om u alleen
Eylaes, geleen.

Ick seyde, vrient, k'en can my soo niet rasschen,
Mijn lichaem rust, mijn voeten sijn gewasschen.
Soud' ick mijn cleet met moeyt weer trecken aen
En tot u gaen?

Mijn liefste track sijn hant flux vander deuren.
Mijn herte smolt, mijn ingewant wou scheuren,
Ick vlooch vant bed' om dien die ick bemin
Te laten in.

K'greep metter vaerd' de grendels vande sloten
Die had mijn vrient met myrrhendou begoten.

Mijn oog' liet gaen so claechelijcken dou
Van leet en rou.

Laes! ick deed' op mijn deur en oock mijn herte;
Maer hy was wech: mijn siel besweeck van smerte.
K'dacht aen sijn stem, ick riep, ick socht met vliet,
Maer t' was om niet.

De wachters doen de Bruid smaadheid aan, maar de dochters van Jeruzalem helpen haar den Liefste zoeken, dien zij beschrijft met naar Zijn heerlijkheid tastende woorden:

Sijn beenen sterck als gepolijste palen
Van marmer glat op goude pedestalen,
Sijn aenschijn staet als eene ceder hooch
In yeders ooch.

En het lied eindigt vol vertrouwen op Hem met de blijde zekerheid:

Mijn lief is mijn, hy sal het oock wel blijven:
Hem coom' ick toe, en sal aen hem beclijven.
Int paradijs daer hy my leyden sal
Ick weyden sal.

* * *

Directer nog klinkt hetzelfde motief in de '*Claechlieden Ieremiae*.'[1)] In de Oud-Testamentische woorden om den val van Jeruzalem schreit de dichter om het vervolgde en vertrapte Protestantisme, waaraan hij zijn klachten opdraagt: Voorreden aende vervolgde Christenen:

1) Overijss. S. en D., pag. 124-146.

Ghy die geslagen wort van Babels roode handen
Gelovich Taborijt, beroemde Voltolijn,
Stantvastich Aquitaen, getrouwe Palatijn,
Ah! plotselijck ontset van luyden en van landen:

Ghy die wat lager daelt tot onse vochte stranden
Betemmer vande Roer, aen-Clever vanden Rijn,
Van coren en van volok wel-eer het magazijn,
Nu jammerlijck verwoest met snijden ende branden:

Eylaes! het is om u, het is om uwen druck
Dat in mijn versen valt so menich droeve snuck,
En pijnelijcken traen, en troostelose clachte.

Bekeert u, t is noch tijt. oock ghy mijn Vader-lant
Bekeert u, so ghy wilt ontgaen gelijcken stant,
En spiegelt u aen haer, so spiegelt ghy u sachte.

Allen, die lijden onder de vervolgingen van Rome, worden hier als broeders herdacht. Heel de Dertigjarige oorlog trekt aan onze oogen voorbij. De Taborieten in hun wanhopigen Bohemer opstand - de bewoners van het Val Tellina, vermoord in den Bartholomeüsnacht van de provincie Sondrio, - de Hugenoten in La Rochelle - de Paltzbewoners in hun ondergang - de Protestanten van het door de Spanjaarden veroverde Kleef[2)] - het zijn niets dan martelaarsnamen, die een visioen oproepen van bloed en vuur. Maar ook nu is Gods kastijding niet onverdiend. En de ellende der vervolgden is een strenge vermaning tot bekeering aan het nog slechts bedreigde Vaderland.

Over het algemeen is de bewerking der Klaagliederen minder

2) Kleef werd in 1624 genomen, zoodat we hier een *terminus post quem* vinden.

dan die van het Hooglied. De verzen hebben er vaak iets mats, dat echter ook treft in groote gedeelten van het Bijbelboek. Het beste gedeelte vinden we aan 't slot, dat tevens de kern van dit lied is: de erkenning der zonde, die ellende bracht - de wanhopige opsomming van die ellenden - en de vertrouwende roep om verlossing.

Ons vaders hebben tegen dy
Gesondicht, Heer, dat kennen wy,
Sy zijn voorlang' gestorven,
Maer laes! het breeckt ons bitter op,
Haer misdaet valt ons opden cop,
Door haer sijn wy verdorven.
Den jongen die de guylen wreef,
De slave die den meulen dreef
Die houden ons in banden:
En niemant comt, hoe lang' gewacht,
Die onse siel te redden tracht
Wt hare cromme handen.

Slaen wy de seyssen in ons graen
Soo blinckt den degen tot ons aen
Om ons het lijf te roven.
Ons vleysch van honger teeret uyt
En swarter is ons losse huyt
Als eenes backers oven.
Der vrouwen tucht leyt onder voet,
De dochter Juda dienen moet
Haer beestelijck begeeren.
Ons Vorsten zijn gehangen op,
En met een dodelijcken strop
De grijsaerts zy vereeren.

O Heere brengt ons wederom
Wt het vervloeckte heydendom
Daer wy gevangen lijden.
Giet in ons hert een nieuwe vreucht,
In ons gebeent een groene jeucht
Als in voorleden tijden.
Hoe cont ghy, Heer, geheel end' al
Ons werpen wt het lieve tal
Van uwe bontgenoten?
Hoe cont ghy die u roepen aen
En vast op uwe trouwe staen
In eeuwicheyt verstoten?

* * *

Tenslotte brengt ook het treurspel '*Haman*' nog eens deze zelfde waarheid - in dramatischen vorm! We verwonderen ons daarover eenigszins en we vragen ons af, wat Revius er toe gebracht kan hebben het boek Esther in dezen vorm te omdichten. Onwillekeurig herinneren we ons zijn Fransche reis en dwalen onze gedachten in de richting van het Fransche religieuze drama der 16de eeuw. Heeft Revius in zijn 'Haman' een Fransch voorbeeld gevolgd, dat hij gedurende zijn reis gelezen of gezien had? Het 'Haman'-motief was een tijdlang bijna tot een mode geworden. Omstreeks 1550 dichtte Claude Rouillet een Latijnschen 'Haman' - daarna vinden we, tot 1600 toe, een 'Aman' van Nicolas Filleul, van Rivaudeau, van Pierre Matthieu en van Antoine de Montchrestien - een 'Esther' van Antoine le Devin. De meeste van die stukken zijn echter buitengewoon zeldzaam, zoodat ik er niet in ben geslaagd deze in handen te krijgen en gedwongen was mij te beperken tot den korten inhoud, dien Faguet[1)] ervan opgeeft. Alleen de

1) Emile Faguet - La tragédie française au XVIe siècle.'

'Aman' van Montchrestien kon ik naast Revius' werk leggen. Naar Faguets beschrijving meen ik echter een negatief resultaat van de vergelijking met al deze stukken te mogen aannemen.[1] Nergens blijkt een directe navolging - de punten van overeenkomst zijn slechts een gevolg van het feit, dat hetzelfde Bijbelverhaal aan de verschillende stukken ten grondslag ligt.

Maar dit alles maakt het toch niet onmogelijk, dat Revius met zijn onderwerp een Fransche mode volgt en dus aan Fransche stukken zijn motief heeft ontleend. In ieder geval is er groote verwantschap tusschen zijn stuk en de Fransche religieuze tragedie der 16de eeuw. We zouden van Revius' 'Haman' dan ook kunnen herhalen wat Faguet schrijft over 'Les Juives': 'Au fond, en effet, ce n'est pas autre chose qu'une élégie, comme toutes les autres tragédies de l'école classique du temps. C'est une situation pathétique offrant matière à de touchants discours'[2] We zouden er bij willen voegen: 'et de magnifiques choeurs' en daarmee den Haman volkomen gekarakteriseerd hebben.[3]

Het eerste bedrijf bestaat uit een langen monoloog, waarin Mardochai een expositie geeft van den wanhopigen toestand der Joden. Maar dan eerst volgt de dramatische opvoering van die wanhoop in den prachtigen 'Rey van Iodinnen inden rou':

Waer ick my wende, waer ick gae,
Waer ick my legge, waer ick stae
Gedurich sweeft my voor de oogen
Dien dach, dien vreselijcken dach

1) Zie ook een dergelijk onderzoek, deels steunend op Faguet, van Dr. J.A. Worp in Noord en Zuid XVIII, pag. 193 vlgg.
2) Faguet, t.a.p., pag. 252.
3) Haman: Overijss. S. en D., pag. 150-179.

Waer in den alderlesten slach
Gants Israel sal moeten dogen.

God heeft de zonden zwaar gestraft, maar kan toch de vernietiging van Zijn volk niet willen. Wie zou er dan zijn om Hem te eeren?

Ghy hebt, ghy hebt ons goet gedaen
En wy sijn van de rechte baen
Getree'n. wy hebben swaer gesondicht:
Daer voor hebdy ons toegeleyt
De ballinckschap, de dienstbaerheyt:
Maer dit en was ons niet vercondicht.

Wie sal verbreyden, Heer, u lof
Als Israel leyt in het stof?
Wie sal opdragen zijn gebeden
Wanneer door eenes menschen haet
Het heylich wtvercoren saet
Gants hopeloos sal sijn vertreden?

Het tweede bedrijf toont ons den overmoedigen trots van Haman tegenover Mardochai's standvastige vroomheid. Het koor uit zijn afkeer: hoe zijn de koninklijke hoven vol boosheid en lage vleierij!

Lof-tuyters, keucken-asers,
Vermomde orenblasers,
Spot-vogels, God-versakers,
Geslepen muyte-makers
Die hebben 'troer in handen
Der Coninckklijcke landen.

De woede van één gunsteling kan daardoor zelfs een heel volk bedreigen. Alleen bij God is er nog redding:

Ghy Heer hebt in u handen
De handen der vyanden.
Ghy leydet als de vloeden
Der Coningen gemoeden.
Waeckt op; dat u genade
Ons niet en coom te spade.

In het derde bedrijf krijgt Haman het bevel Mardochai in triomf door de stad te voeren, omdat deze eens het leven van Ahasueros gered had. Bevend van woede gehoorzaamt hij, zinnend op wraak. Door die blijde gebeurtenis krijgt het koor weer nieuwen moed - het lied stijgt zelfs tot het vervoerende visioen van een terugkeer uit de ballingschap:

Verblijt u, heylich Israel,
U druck verandert is in spel,
U evel-moedich schreyen
In liefelijcke reyen.

Hoe willen wy noch wederom
Besoecken Godes heylichdom
En daer met grote scharen
Doen roken de altaren!

Maar het gevaar is nog niet voorbij en de Jodinnen hebben te vroeg gejuicht. Ongerust raadpleegt in het vierde bedrijf Haman zijn vrienden, als een bode van koningin Esther hem ten maaltijd komt nooden. Teleurgesteld en in nieuwen angst klaagt de rei:

Ah! wie hadde connen dromen
Dat ons grote Coningin
Tot den hater vande vromen
Soude neygen haren sin?

Haman was al vry wat lage,
Sijnen val die scheen gewis
Maer by schonen lichten dage
Leydt hem Esther aen haer disch.

Het vijfde bedrijf brengt ons de scène van den maaltijd, Ahasueros' toorn en Hamans val. Deze wordt weggevoerd naar zijn eigen galg en Mardochai in zijn plaats verheven. Schreiend van ontroering heft het koor de handen naar den hemel:

Waeck ick? of sluym ick? ben ick by mijn sinnen?
Sie ick de blijtschap van die God beminnen?
Sijn wy verlosset vande wreede handen
Onser vyanden?

Eere zij den koning, Esther en Mardochai - maar boven allen eere aan God!

Op sijne handen heeft hy ons gedragen
Wt dodes banden daer wy inne lagen.
D' yseren schakels daer wy onder doken
Heeft hy gebroken.

Hy maket dat wy met een vrolijck oge
Sien onsen vyant hangen hooch en droge:
En die ons hebben menichmael doen schreyen
Smeken en vleyen.

Machtigen heylant, die van ons elende
Eer wy het hoopten hebt gemaeckt een ende,
Geeft dat in Sion u verstroyde scharen
Eenmael vergaren.

Het blijkt uit dit overzicht duidelijk genoeg, hoe het stuk feitelijk rust op de koren, die achtereenvolgens uiting geven aan wanhoop, toorn, hoop, teleurstelling, verlossing. Daarom is een koor aan het einde van 't vijfde bedrijf noodzakelijk, hoezeer dit in strijd is met de regels der klassieke tragedie.

Daarom is ook de titel ‘Haman treurspel’ niet juist. Want niet de tragedie van Hamans val, maar het blij-eindend spel van de eindelijke verlossing door God wordt ons hier gegeven. Het gaat niet om de handeling, maar om de reactie door Gods volk op die handeling. Het drama bestaat uit vijf liederen, waartoe de respectieve bedrijven in mono- of dialoogvorm de onmisbare inleiding geven, al is ook die inleiding niet zonder kracht. Maar wie die inleiding niet noodig heeft en alleen de koren leest, kent daarmee Revius' treurspel tenvolle.

Met dit inzicht in den bouw van ‘Haman’ gaan we de mogelijkheid van directe navolging uit het Fransch nog veel geringer achten. Waarschijnlijk heeft het Fransche religieuze drama Revius bij zijn opzet wel voor oogen gestaan, maar was hij tezeer dichter om niet naar een eigen vorm te zoeken. Het gevolg was, dat hij het lyrische element der Fransche tragedie - waarom Faguet van een elegie spreekt - nog versterkte, en zijn stuk een koren-cyclus werd.

* * *

Zonde en schuld voeren ons in de donkere diepten der ellende. Maar wanneer we in onze wanhoop tot God roepen, zal

Hij ons tenslotte verlossen - zooals Hij Israël door Esther verloste. Ziedaar nog eens den korten inhoud van het eerste boek der Godsgeschiedenis, zooals Revius dien uit den Bijbel voor ons doet leven.

Het boek eindigt, met den ‘halven rey’ uit Haman, in dien toon der verlossing voor de gebrokenen:

> Onfeylbaer is des Heeren raet.
> Der bosen trots hy nederslaet.
> Hy staetse by die op hem hopen.
> De cleynen heft hy wt den stof.
> En treckt wt alles sijnen lof.
> Soo is de saeck hier afgelopen.

Hoofdstuk V.
Het tweede boek der godsgeschiedenis.

IN het eerste boek stonden we tenslotte toch steeds tegenover God in bevenden angst voor Zijn verterende Heiligheid. Want we beseften, hoe volkomen onze zonde ons van Hem had losgeslagen. God, Wiens oogen 'te rein zijn dan dat zij het kwade zouden zien', *kon* ons niet meer kennen. Er bleef alleen het krampachtig vasthouden aan Zijn belofte der verlossing. Maar zelfs dit verwachten beefde.

Midden in de Godsgeschiedenis verschijnt nu echter Jezus Christus en wordt de brug over den afgrond: de Weg naar God. Alles verandert - alles begint opnieuw. God had eenmaal de wereld geschapen, maar nu herschept Hij haar in Christus tot wedergeboorte.

Revius heeft de beteekenis daarvan diep gevoeld en getracht in zijn epos daaraan uiting te geven. Ook hij begint opnieuw - en evenals bij het eerste boek is er voor hem geen ander begin dan de 'Lof Gods'. Maar deze 'Lof Gods' wordt nu tot 'Lof Jesu Christi', omdat God eerst in Hem Zijn Liefde aan de aarde heeft geopenbaard: 'want God is liefde.'[1)]

Bij dit wonder van God past niet meer de rustige meditatie, waaruit slechts af en toe de emotie opwelt. In dien donkeren, monotonen vorm hulde zich de vermaning van een profeet. Maar hier wordt Revius veel meer dan dat: 'de verkondiger

1) 1 Johannes 8:16.

van groote blijdschap.' De Engel, die deze blijdschap aan de herders van Bethlehem bracht, had ze als een jubel uitgeroepen - en uit de verrukking van zijn woorden was de Engelenzang opengebloeid.

Iets van deze verrukking herleeft in Revius. Daardoor beginnen zijn verzen vanzelf te zingen en voegen zich op geneuriede wijzen. Hij kan Christus niet anders naderen dan in nauw-bedwongen ontroering of in verteederde bewogenheid: zijn sonnetten en liederen. Slechts een enkele maal vinden we hier de gepaarde rijmen uit het eerste boek terug. En zelfs daar leeft de spanning, die zich uit in een streven naar gebondenheid en ingehouden kracht, waaruit het kruisrijm geboren wordt. Daarmee verdringt telkens het strofenvers de losaaneengeschakelde paarrijmen der bezonnen meditatie. Eerst wanneer de ziel na Christus' opstanding weer tot rust gekomen is, hernemen deze laatste hun oude plaats.

* * *

Revius zet zijn 'Lof-sanck van Iesus Christus', waartoe bijna al zijn vaak-geciteerde religieuze verzen behooren, in met een krachtig sonnet van bijna uitdagende zekerheid:

Ghy die Permessi vloet gaet watersuchtich lecken,
En suyselende droomt van Phoebus met sijn lier,
Cupido met zijn booch, Dione met haer vier,
Comt siet wat soeter drift tot dichten my comt wecken.
Mijn Phoebus is de Son die t' edel hooft ging decken
Met dorenen getackt in plaets van lauwerier,
Mijn Pegasus dien Geest die met een snel geswier
Sijn vleugelen snee-wit quam over hem wtstrecken.

Mijn Cyrrha is het bloet daer met hy ons genas,
Sijn dobbele natuyr mijn dobbele Parnas,
Sijn rietstock mijne pen, sijn adem diese drijvet.
Sijn leven ende doot zijn t' ongemeten stof
Van mijnen soeten sanck en zijnen groten lof
Die hier begonnen wort en namaels eeuwich blijvet.[1)]

Maar dadelijk na dien bazuinstoot brengt het volgende lied over ‘T'selve’ ons in een geheel andere stemming. Want Christus is niet in de eerste plaats Majesteit, maar bovenal: Liefde. Daarom is het 't zachte in ons, dat naar Hem trekt - en daarom worden de woorden, die van Hem spreken, vanzelf teer en ootmoedig:

Hy is op aerden God gelijck
Die stadichlijck
O Jesu, soeckt u claer aenschijn
Die alle dagen
Neemt zijn behagen
By u te sijn.[2)]

‘Op: Ille mî par esse Deo etc.’ geeft Revius daarbij aan. De wijs van Catullus' liefdeslied geeft onze stemming weer - zelfs diens eerste strofe behoudt zijn waarde: o liefste, hoe zalig is hij, die u mag aanschouwen! Maar dan stijgt Revius' lied ver boven Catullus uit en denkt hij niet meer aan Lesbia. Wie Christus aanschouwt, wordt door Hem verlost uit de ellende van zijn ethisch onvermogen. Gods wet was voor ons tot een vloek geworden, maar de liefde van Jezus neemt dien vloek van ons weg:

1) Overijss. S. en D., pag. 181.
2) Id. id.

Want als ick hoor u reyne wet
En daer op lett'
Mijn tong' wort dorr' mijn hert benout,
Mijn ogen sluyten,
Mijn oren tuyten,
Mijn bloet vercout.

Als ick een weynich dan verstae
Van u genae
Een soete vlam doorstralet my,
Mijn leden gloeyen,
Mijn wangen vloeyen
Van tranen bly.[1)]

En de mensch kan niets anders doen dan zijn matelooze dankbaarheid erkennen:

Soo lang als ick op aerden leven sal
Mijn Coninck groot ick eere geven sal
Met woort, met daet, met juychen en gesanck.[2)]

* * *

Deze drie verzen waren nog slechts de aankondiging van Jezus, zooals Hij ons aangekondigd wordt op de titelpagina van het Nieuwe Testament: 'Het Nieuwe Testament of alle boeken des Nieuwen Verbonds van Onzen Heer Jezus Christus.' Eerst nu volgt de geschiedenis van Zijn geboorte, leven en lijden.

Algemeen bekend is het eerste van Revius' Kerstverzen:

1) Overijss. S en D., pag. 182.
2) Id., pag. 183.

'Spruyte Davidis'. Kalff[1)] wijst op het Middeleeuwsche element in deze soort poëzie en vervolgt dan: 'de vroomheid is in beide gevallen even innig en oprecht, doch het kinderlijke heeft plaats gemaakt voor het zelfbewuste; zangerig en welluidend zijn het nieuwe en het oude, doch het suggestiefschetsende is vervangen door uitvoerige behandeling en wij zien strengheid van regelmaat waar vroeger zorgelooze ongedwongenheid heerschte.'

Ten opzichte van de Middeleeuwen moge deze karakteristiek juist zijn, toch zou ze ons licht tot een verkeerde conclusie verleiden. Er is zoo herhaaldelijk geklaagd over het intellectualisme van onze Calvinistische poëzie, dat onze gedachten ook nu onwillekeurig die richting kiezen. Toch is hier van intellectualisme geen sprake - we staan integendeel plotseling tegenover een Revius, dien we nog niet kenden. Alle waardigheid valt ineens van hem af; er blijft niets over dan een diep-bewogen mensch in zijn verrukking. Hij zoekt naar woorden en symbolen - maar zijn verrukking achterhaalt zijn verbeelding, voordat hij zijn symbool heeft uitgewerkt. Daardoor kan hij niet meer uiterlijk feit en innerlijke beteekenis scheiden, zooals in het eerste boek. Hier vloeit alles dooreen tot een mystieke en tegelijk bijna naieve eenheid:

Een spruytgen heeft de Heer geplant
Te Bethlehem int Jootsche lant
Wt Davids stam gesproten
Vol Coninclijcke loten.

Sijn twijgen staen wijt wt-gebreyt
Met bloemen cierlijck overspreyt
Als met een peirlen crone.
Geen schoonheyt is soo schone.

1) Geschiedenis der Nederl. Letterkunde IV, pag. 409.

In s'Heeren lusthof sal hy staen
Vol vruchten die de siel versaen.
Sijn loof geneest de crancken
Wijt boven alle drancken.

Gods waerheyt sal sijn wortel zijn,
Gods heete liefd' sijn sonne-schijn,
Den groten Geest een reyne
En levende fonteyne.

O Vader goet, geeft dat wy ras
Dit over-costelijck gewas
Met herten vreugd' genieten;
Geen cruys sal ons verdrieten.[1)]

Er is misschien wel een zekere ‘uitvoerige behandeling’ en ‘strengheid van regelmaat’, maar voor den systematischen Revius is een dergelijk gedicht toch iets als de dans van koning David vóór de Ark!

Hij herstelt zich in zijn sonnet ‘Maria’, dat zwaar en statig haar zalig spreekt:

Gesegent is de maecht de croon van alle maechden,
Den tempel van Gods Soon en wesentlijcke cracht,
Den schonen dageraet waer door ons nu toe-lacht
De Sonne daer soo dick de Vaderen[2)] na vraechden.[3)]

Maar aan het einde vervluchtigt Maria dan ook weer tot enkel een symbool:

1) Overijss. S. en D., pag. 184.
2) De tekst heeft, blijkbaar ten onrechte: Vaders.
3) Overijss. S. en D., pag. 184.

Maer salich boven al sijn sulcke die haer leven
(Gelijck Maria dee) tot zijnen dienst begeven
En hebben in sijn woort haer hertelijcke lust.

Een ‘Engelen-sanck’ op de wijs van een der koren uit Hoofts Granida[1] brengt ons bij het Kind in de kribbe. En weer valt alle statigheid als een mantel van Revius af. Weer moet een liefdeslied - ditmaal Breeroo's ‘Ick sieje wel, al gaeje snel’ - zijn melodie voor accompagnement afstaan. De woorden, die Revius daarbij vindt, zijn liefkoozend van eenvoud. De man buigt er zich neer naar het kind - maar om in dat kind zijn Verlosser te aanbidden:

Int scherpe strooy, en dempich hooy
Ligdy met cleyner lusten
Op dat een dach, mijn siele mach
Te sachtelijcker rusten.

De winter-lucht, en 'twint-gerucht,
O Jesu doet u kermen
Op dat ghy sout, mijn herte cout
In uwer liefde wermen.

U handekens, in bandekens
O heylant sijn gewonden
Op dat ick zy, verlost en vry
Van alle mijne sonden.[2]

* * *

1) Lof goedertieren ‖ Goden, waert te vieren.
2) Overijss. S. en D., pag. 187.

Dan volgt het bekende ‘Harder-liet’, dat een uitzondering is op mijn stelling, dat Revius nooit meer overneemt dan de wijs en daarom den uiterlijken vorm van zijn liederen.[1)]

In Hoofts Granida zingt de herder Daifilo voor Dorilea, zijn liefste:

Windeken daer het bosch af drilt,
Weest mijn brack, doet op het wilt
  Dat jck jage,
  Spreyt de hagen,
En de telgen van elckaêr,
Mogelijck schuilt mijn Nymphe daer.

Nymphe soo ras als ghij vermoedt,
Dat mijn gang tot uwaerts spoedt,
  Loopt ghij schuilen,
  Inde cuilen,
En het diepste van het woudt,
Daer ghij met reên vervaert sijn soudt.

Vreesdij niet dat de Satyrs, daer
U eens mochten nemen waer,
  En beknellen,
  'T sijn gesellen,
Die wel nemen t' uwer spijt
'T geen daer een harder lang om vrijt.

Sonder te dencken, dat in 't cruidt
Dickwils slangen gladt van huidt
  Sijn verholen,
  Loopt ghij dolen,
Maer nochtans hoe seer ghij vliedt,
Dat ghij mijn haat, en dunckt mij niet.

1) Zie boven, pag. 101.

Want doen wy laest van 's avonts laet
Songen tot den dageraedt,
  Met elckander,
  En wt d'ander,
Tot den dans jck u verkoos,
Bloosden u wangen als een roos.

Mompelen hoord' jck op dat pas,
Dat dat geen quaet teken was,
  En wanneer ‘jck
  Heel begeerlijck
Kussen quam u mondtjen teer,
Repten u lipjes, docht me, weer.

'T weigeren, en d'afkeericheit
Voecht soo wel niet, alsmen seyt
  Voor de vrouwen,
  'T can haer rouwen,
Die geboden dienst versmaedt,
Wenschter wel om als 't is te laet.[1)]

Revius maakt er het lied van, dat de herders uit Bethlehems velden op den Kerstmorgen zongen:

  Windeken wt het paradijs
Op mijn pijken blaest den prijs
Van Gods Sone,
Dat ick tone
Door de bosschen, voor het wilt
Tkindeken daer de doot voor trilt.

1) Uitgave van Dr. F.A. Stoett, II, pag. 154.

Christe wie had van u vermoet
Dat ghy, edel Conincx bloet,
Sout verschijnen
Vol van pijnen
In het coutste vanden stal
Proevende al ons ongeval?

Vreesdy niet dat Herodes daer
U eens worden sal gewaer,
En bestellen
Sijn gesellen
Die met een soo grammen moet
Dorsten na u onnosel bloet?

Om te verlossen die voor heen
Door der slangen gladde ree'n
Mosten vluchten
Comdy suchten
Op het hooy en onder 'triet:
Haette ghy my ghy dee 't het niet.

Want doe ick gister-avont laet
Sach en daechschen dageraet
My omvangen,
De gesangen
Van des Hemels blijden rey
Gaven my tot u het geley.

Condigen hoord' ick op dat pas
Dat de Heer geboren was.
En wanneer ick
Sach soo deerlick

Liggen uwe lee'kens teer
Keerdy u oochgens tot my weer.

Alle die door afkeerlijckheyt
Wijckt van Godes heerlijckheyt
Comt hier binne'
Soeckt sijn minne,
Die dees salich uyr versmaet
Treurter wel om alst is te laet.[1)]

Inderdaad, strofe voor strofe volgt hier het voorbeeld - en we zijn even geneigd tot een veroordeelend: 'plagiaat'. Bij rustiger beschouwing echter worden we getroffen door het vreemde in deze navolging. Twee gedichten kunnen moeilijk dichter bij elkaar staan, en tegelijk - meer verschillen. Er is overeenkomst in vorm, in klank, in woorden zelfs; maar innerlijk is Revius' gedicht een volkomen nieuw vers. Hoofts woorden hebben bij hem een andere beteekenis gekregen, hij heeft ze tot de zijne gemaakt naar het voorschrift van 'Heydens houwelijck.' Al het 'wereldsche' heeft hij er aan ontnomen en ze toen zijn gedachten als kinderen te dragen gegeven. En Hoofts woorden schikken zich wonderwel in de strenge, maar zuivere dienstbaarheid van hun veroveraar.

Wanneer we dit gedicht op deze manier beschouwen, zou licht de vraag kunnen opkomen, of we dan niet te doen hebben met een dichterlijk kunststukje? Ten deele zeer zeker, maar zonder dat daardoor de inhoud tot bijzaak wordt. Misschien mogen we trachten de wordingsgeschiedenis van dit wonderlijke gedicht voorzichtig te benaderen.

Hoofts gracieuze lied was Revius ongemerkt lief geworden. De eerste regel: 'Windeken daer het bosch af drilt' brengt al

1) Overijs. S. en D., pag. 188.

dadelijk heel de lichte, verfrisschende koelte van den wind, die over de weien aanstrijkt. Een ruimte van velden gaat er door open. Zoo kon dit lied voor een sensitieve natuur als Revius gemakkelijk *het* lied worden van zon en wind, van vee en hoeders: *het* herderslied. Bij de bezinning op Jezus' geboorte vonden toen zijn gedachten op hun aanbiddenden rondgang ook ‘de herders zich houdende in het veld.’ Dat was genoeg om de muziek van Hoofts herderslied in hem wakker te maken. Natuurlijk hadden de herders uit Bethlehem op deze zelfde melodie hun fluit gestemd. Op het rythme daarvan dansten reeds vage woorden - maar Daifilo's woorden vielen er doorheen, omdat ze moeite hadden zich los te maken van de melodie en vóór hun vlucht overvallen werden door Revius' aanzwellende verzen. Misschien is Revius zich dit eerst later volledig bewust geworden. Maar op dat oogenblik heeft hij dan zeker in dit vers een overwinning gevoeld: hij had Hoofts bewonderd lied aan de voeten van het Kind gelegd.[1)]

* * *

Onze gedachten dwalen even van de kribbe weg. We zien

1) Daarmee bracht hij onbewust de pastorale tot een van haar oudste elementen terug. Men vergelijke: A.F. von Schack - Geschichte der dramatischen Literatur und Kunst in Spanien, I, pag. 152. Naar aanleiding van Encina's (pl. m. 1469-1534) dramatische eclogen op Christus' geboorte wordt daar opgemerkt: ‘Die Form des Hirtengedichts, in der hier das Drama auftritt, kann nicht zufällig genannt werden. Sie war nicht etwa, wie man behauptet hat, durch die Strophen von Mingo Nebulgo oder die Virgil'schen Eklogen, die Encina übersetzt hatte, veranlaszt, sondern durch eine Reihe ähnlicher, nur unvollkommnerer Darstellungen bedingt, durch die seit lange die Christnacht in den Kirchen gefeiert worden war. Man erinnere sich, dasz schon in der frühesten christlichen Zeit der Hymnus *Gloria in excelsis Deo* antiphonisch gesungen, und dasz nach dem bestimmten Zeugnisz der *Siete partidas* eben dieser Grusz der Engel an die Hirten in Spanien schon im 13. Jahrhundert dramatisch dargestellt zu werden pflegte.’

aan den blauw-zwarten hemel het wonder van de ster, en door den nacht rijden de stille figuren van de Wijzen uit het Oosten. Het is of Revius zich plotseling opricht en den afgegleden mantel weer om zich heen slaat. Hij blijft ontroerd,[1] maar zijn ontroering is niet meer zoo sterk, dat een statige redenatie onmogelijk wordt. En - dadelijk worden de Bijbelsche figuren daardoor teruggebracht tot enkel een symbool voor een veel algemeener waarheid:

> Ghy geesten die al-om gaet konst en wijsheyt soecken
> Comt herwaerts, ghy en sult niet keeren ongetroost:
> Waer vindy wetenschap in scholen of in boeken
> Als die u wijsen aen de Wijsen wtet oost?[2]

De geschenken van de Wijzen brengen ons weer vlak vóór de kribbe. En de emotie stuwt den versvorm op tot een sonnet: ‘Bondelken myrrhe’. Van de wijzen kreeg Jezus myrrhe als een koningsgave - aan het kruis moest Hij het drinken - en in het graf was Zijn lichaam ermee gebalsemd:

> Van dese myrrh' een tuylken van dry struycken
> Ick op mijn hert, ja in mijn hert wil luycken
> Mijn siel tot troost, mijn lief tot eer en danck.[3]

In deze laatste terzine schuilt een herinnering aan de bedwelmende mystiek van het Hooglied, waar de Bruid uitroept: ‘Mijn liefste is mij een bundeltje mirre, dat tusschen mijne borsten vernacht.’[4]

1) Men lette op het *kruis*rijm in ‘Wijsen wtet Ooste’!
2) Overijss. S. en D., pag. 189.
3) Id., pag. 191.
4) Hooglied 1:13.

De aanbidding der Wijzen sleept Herodes' kindermoord na zich. Revius wijdt daaraan enkele ontroerde sonnetten, waarvan ik alleen het prachtige kwatrijn vermeld:

Een vliegende geswerm der engelen vercoren
Omvinck den cleynen hoop geplettert en doorwont,
En nam de witte siel van haren roden mont
Die stellend' onbesmet Gods aengesicht te voren.[1)]

Dan is al onze aandacht weer voor het Kind in ‘Besnijdinge’. Echter niet meer het kind in de kribbe - maar het kind in Zijn leed. De aanbidding blijft en groeit zelfs nog, maar onze naieve verrukking is reeds bezig te wijken. We gaan nu eerst de volle beteekenis zien van Jezus' geboorte. En dat slaat ons met schrik tot den zwaarsten ernst. Revius grijpt wel naar de melodie van een lied, maar zijn toon is donkerder. Wanneer de zon rood opgaat, voorspelt dat storm in den avond:

O groote Son, wt s'Vaders schoot
Die ons ter rechter tijden
Quaemt verblijden
U opganck was van bloede root
Doe ghy het swaer besnijden
Wildet lijden;
Dit was een voorboo' vande vloet
En t' storten van u dierbaer bloet
Dat ghy met suere vlagen
Opt eynde van u dagen
Soudet dragen.

Maar een roode zonsondergang belooft een schoonen dageraad:

1) Overijss. S. en D., pag. 191.

Hoe root was uwen onderganck
O Jesu, als u t'leven
Wou begeven!
U open borst, u leden cranck
Men sach van bloede cleven
Ende beven.
Maer door u dodelijck geclach
Most ons den liefelijcken dach
Van Gods genade schijnen.
Ons smerten al verdwijnen
Door u pijnen.[1)]

* * *

Met opzet heb ik uitvoerig bij deze Kerstverzen stilgestaan, om daarmee aan te toonen, uit welk een diepe ontroering Revius zijn Christus-gedichten schrijft. Zijn ziel staat zoo strak en zuiver gespannen, dat hij op Gods adem als een Aeolusharp gaat klinken.

Het zou geen ondankbaar werk zijn hem zoo voet voor voet te blijven volgen bij zijn omdichting van Jezus' leven. We zouden daardoor echter te lang opgehouden worden en moeten dus volstaan met enkele aanduidingen.

Na de besnijdenis volgt bijna dadelijk de ‘Doop’. Bij de daaraan gewijde verzen treft ons een vermaning aan de gemeenteleden. Er blijkt nog eens heel duidelijk uit, hoe nederig Revius zijn predikantschap droeg. Het gedicht richt zich tot allen, die zijn ‘genoten van Gods huysgesin’:

En siet niet na den cleynen staet,
Het swacke vleysch, het slecht gewaet
Van die u desen schat vertonen,

1) Overijss. S. en D., pag. 192.

Maer siet alleen op t'grote goet
Dat God u door haer handen doet,
So suldy hem met danck belonen.

T'en is voorwaer den dienaer niet
Noch al wat ghy voor ogen siet
Waer door het heyl u wert gegeven,
De Vader ist die u bemint,
De Soon die uwe quael ontbint,
De Heyl'ge Geest die u doet leven.[1)]

Dan volgen verzen over de discipelen, over den dood van Johannes den Dooper, een prachtige tweespraak tusschen Christus en de Kananeesche vrouw. Daartusschenin echter heeft Revius later een vers ingevoegd, dat van belang is omdat het nog eens heel scherp den gang van het epos samenvat. Mozes' wet, Gods heilige eisch in heel het Oude Testament, is door den zondeval positief tot een *vloek* voor ons geworden, waarvan alleen Christus ons verlossen kan:

Bethesda.[2)]

Voor t' wonderlijcke badt vyf lange galeryen
Vol crancken, conden die van hare quael niet vryen:
Maer als den Engel quam en t'water had geraeckt,
Die men daerinne droech wiert fris en gau gemaect:
Van Moses Godes knecht vyf treffelijcke boeken
Vol wetten, conden ons niet segenen, maer vloecken,
Den grooten Engel van het eeuwige verbont
Tot ons afdalende, ons reyn maect en gesont.[3)]

1) Overijss. S. en D., pag. 194.
2) Cf. Johannes 5.
3) Naar het handschrift van Revius.

Van die verlossing geeft de storm op het meer van Galilea ons een beeld. Ons schip dreigt te vergaan - en Christus slaapt! We vergeten, dat we niets te vreezen hebben, zoolang Hij met ons is - zelfs slapende - en we zijn niet gerust voor Hij gewekt is en den storm heeft gestild.

Revius' lied begint in de diepten van ontwakende wanhoop. We hebben al het mogelijke gedaan - we staan hijgend en doodmoe - maar de storm valt nog onstuimiger over ons:

> Och ligdy Heer en slaept
> In dese sware stonde?
> Terwijl ghy ruste raept
> So sincken wy te gronde.

Maar die klagende wanhoop klimt al spoedig tot een schreeuw:

> Wy sien noch sterr' noch maen,
> T'compas begint te wraken,
> Het roer ons wil ontgaen,
> De steven is aent craken.

En nog meer, nog grooter gevaar! Onze schreeuw wordt haast tot een eisch, en tegelijk een volkomen overgave:

> Den rover is aen-boort,
> Den vyant op de luycken,
> De boech is door-geboort,
> De kiel begint te duycken.
>
> Het seyl leyt voor de mast,
> Het ancker is aent slepen.
> Help Heer! wy lijden last!
> Help Heer! wy sijn gegrepen.

Maar dan komt ineens de ommekeer - de groote rust. Christus is ontwaakt en heeft alles stil gemaakt. Een heerlijke, loome moeheid breidt zich over ons uit, waarin wij onze handen vouwen en niet anders kunnen dan zachtjes stamelen:

O wat zijt ghy een Godt
Die stormen ende baren
Bevreest voor u gebot
Soo machtich weet te claren!

Ghy calmt de stuyre zee,
En brengt die u geloven
Op een behouden ree
Daer sy u eeuwich loven.[1)]

* * *

Maar tegenover Christus' liefde beginnen wij onszelven te herkennen - in Hem zien wij ons eigen beeld. En evenals Gods wet in het vorige boek overtuigt ook deze spiegel ons van onze ellendigheid. Christus komt in de pijn om ons daaruit te leiden, en Hij noodt ons: ‘Volgt my nae’ -

Wy volgen Christum wel soo lang' hy ons can baten
En dat hy ons met vree'n by huys en hof wil laten,
Maer in het bange meyr van droefenis en pijn
Wil niemant alte geern sijn mede-macker zijn.[2)]

Op die erkenning volgt echter geen moedeloosheid. Want Christus is wat de Wet niet kon zijn: Liefde. Op onze belijdenis

1) Overijss. S. en D., pag. 199.
2) Id., pag. 200.

is Zijn antwoord: ‘Ick sal u verquicken’ - en even verder zien we in ‘Sondaresse’ de belofte van Jezus' houding ook tegenover ons:

Ghy hebt, ô Herder goet dit schaepken soo elendich
In uwen trouwen schoot sachtmoedelijck ontfaen,
En watse aen u dee dat hebbet ghy inwendich
Aen haer verslagen Geest veel heerlijcker gedaen.

Sy sach u, maer ghy hebt met vaderlijcke ogen
Aenschouwet haer gebreck, verlichtet haer gemoet,
Sy naderde tot u, maer ghy hebtse getogen.
Sy wies u, en ghy wiescht haer siele met u bloet.

Den cus dien zy u gaf soo veel ick niet en achte
Als dien ghy haer int hert onsienlijck hebt gedruckt:
Haer balsem niet soo weert als daer ghy mee versachte
Haer wonden, wt den doot haer hebbende geruckt.[1)]

Tenslotte barst onze eerbiedige liefde uit in een grootsch gebed, waarin wij vragen om de kracht Jezus' woorden in ons leven waar te maken. Hij gaf ons Zijn leer in gelijkenissen en daarom herhalen we nu al die lessen tesamen in ons gebed: ‘Gelijckenissen Christi gebeds-wijse.’[2)] Geen passender melodie zou dit gebed hebben kunnen vinden dan die van het berijmde Onze-Vader: Onse Vader in hemelrijck. In een monotone opeenvolging van 21 strofen volgt bede op bede: telkens hetzelfde gebed in een nieuw beeld: ‘maak ons, zooals Jezus ons wilde.’

1) Overijss. S. en D., pag. 203.
2) Id., pag. 204-208.

Leert my belijden openbaer
Te sijn een arem tollenaer
Niet roemende voor u gericht
Dat ick veel goets heb wtgericht,
Op dat ick niet in sulcken waen
Moet ongeholpen van u gaen.

Bewaert my, dat u heylich woort
Niet sy van my vergeefs gehoort,
Of val op eenen harden gront,
Of vande dorens sy doorwont,
Of vande vogels inde lucht
Belet te dragen goede vrucht.

Geeft dat my als een eerbaer gast
Het bruyloft cleet sy aengepast.
Geeft dat mijn lamp ontsteken zy
Op dat ick binnen gae met dy.
Geeft dat ick sy een trouwe knaep,
En in u weercomst niet en slaep.

* * *

Dan opent ‘Lijden Christi’ de reeks der lijdensverzen, die evenals de gedichten der geboorte een hoogtepunt zijn in Revius' epos. In Jezus' leven ziet hij blijkbaar deze twee feiten centraal: de geboorte en de passie. Daarop concentreert zich al zijn aandacht en liefde. Tegenover deze twee geweldigste wonderen zinkt de rest van Jezus' leven terug tot een betrekkelijke onbelangrijkheid. Vooral Christus' lijden laat voor andere gedachten geen plaats. Het is een afgrond van Liefde, waarin we staren - duizelend en zonder begrip.

Des werelts rond' te gronden op een Niet,
Het woeste meyr te dwingen in sijn palen,
Der sonnen rat doen rijsen en doen dalen
Sijn teyckens van een eyndeloos gebiet.
Noch meer is dit, ô Jesu, dat ghy liet
Om sondaers vuyl des hemels reyne salen,
En hare schult onschuldich quaemt betalen
In helsche quael en dodelijck verdriet.
Och! costen wy te recht dit wonder smaken!
Wat steen-rots sou niet als een oven blaken!
Wat hert sou niet met liefde sijn doorwont!
Maer neen, geen mensch, geen engel can het vaten;
Ghy Heer alleen cont het ons weten laten,
Want ghy alleen sijt die het ondervondt.[1)]

We kunnen slechts trachten in een beeld dit onvatbare te naderen. En God zelf heeft ons in Zijn woord dat beeld gegeven: het bloed van het Paaschlam aan de deuren der huizen zou de inwoners doen sparen - 'wanneer Ik het bloed zie, zal Ik ulieden voorbijgaan: en er zal geene plaag onder ulieden ten verderve zijn, wanneer Ik Egypteland slaan zal.'[2)] Is er schooner beeld denkbaar, waaruit we dieper de beteekenis verstaan van het Lam Gods?

In zacht-klagende mineur bidt Revius tot dat Lam:

Lam Godes, ons van God gesonden,
Door een soo suyverlijcke maecht,
Wy bidden, maeckt ons reyn van sonden
Ghy die des werelts sonden[3)] draecht.

1) Overijss. S. en D., pag. 208.
2) Exodus 12:13.
3) De tekst heeft: stonden. Voor het gedicht zie men: Overijss. S. en D., pag. 208.

Heel het rituëel van 't Oud-Testamentische Pascha wordt aan Christus volbracht. Zooals het Paaschlam geslacht en gebraden werd - zoo ook Hij:

O lam gebraden inde vlamme
Van s'hoochsten Richters strenge hant
Ah! over ons u niet vergramme
Maer vrijt ons van der hellen brant.

Deze laatste strofe heb ik wel eens hooren wraken als een onsmakelijk product van pedant intellectualisme. Wie zoo oordeelt, staat tegenover Revius' vers als een blinde voor Rembrandt. Er is niet de minste sprake van een onsmakelijk beeld, omdat de strofe spontaan opwelt uit de mystieke aanbidding van Christus als het volkomen Paaschlam. Weer vallen symbool en werkelijkheid in Hem samen, omdat Hij van alles de zin en de vervulling is. Ook de zin en vervulling van ons leven, zoodat wij zonder Hem het goede einde niet bereiken kunnen:

Lam Godes, helpt ons door de baren,
Wijst ons een wech doort dorre sant,
En brengt ons in met grote scharen
Tot het beloofde Vaderlant.

* * *

Bij de bezinning op Christus' lijden worden in ons twee groote emoties wakker. We aanbidden in volkomen zelfvergeting - en we kreunen onder den duldeloozen last van onze schuld. Als twee polen staan deze beide in ons denken, en de atmosfeer daartusschen is tot het uiterste geladen met pijn.

Uit die spanning worden Revius' beroemdste sonnetten

geboren. Ze zijn zwaar en statig, maar met de ontroerende statigheid van diepen rouw - achter hun donkerte brandt een vlam, zooals we die weten achter doorkoortste oogen.

Een sonnet ‘Avond-mael’ stijgt tot de verheven simpelheid der verrukking:

> Climt opwaerts, ô mijn siel, dit sichtbare verlaet,
> T'is uwen bruydegom die u alleen versaet
> Wiens bloet is waerlijck dranck, wiens vleys is waerlijckspijse.[1)]

‘Bloedige sweet’ is zelfs uit die spanning losgebroken. Het intellect is gebarsten - er is een scheur, waardoor onze ziel naar buiten ontvlucht. En daar in de openheid verzacht zich alle tragiek tot een wonderlijk en liefelijk gebeuren: een droom, een sproke. Christus' lijden bloeit er open tot een bloem.[2)]

> Ah! sijn sweet is enckel bloet,
> Met een vloet
> Stralende van sijne leden
> Ah! de aerde drinckt haer sat
> In het nat
> Sijpende van zijne treden.
>
> T'blonde roosken gloeyt sijn schoot
> Sangels-root;
> En de bleecke Tulibanten
> Sijn verkeert (of droomtet my?)
> Op de ry
> In gemengde flamboyanten.

1) Overijss. S. en D., pag. 211.
2) Id. id.

Maer een bloem int duyre bloet
Opgevoet
Sie ick wter aerden comen;
O hoe liefelijcken bloem!
Die den roem
Allen cruyden heeft benomen.

Godes milde goedicheyt
Wtgebreyt
Over die de sonden rouwen
Is haer alder-soetste naem,
Hullepsaem
Diese met geloof aenschouwen.

Die bloem mag weer tot een symbool worden, dat neemt niets weg van de wonderensfeer in deze mystiek - van een Contra-Remonstrant! Tegenover Gods liefde schiet alle theologie tekort, en alleen onze uitgebroken ziel kan die liefde zien zonder te sterven.

Na deze ontspanning kunnen we weer rustiger tot den lijdenden Christus naderen. Maar snel stijgt de emotie weer, over het prachtige ‘Sijn bloet sy over ons ende onse kinderen’ tot het geweldige

T' en zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u cruysten -

Er is zooveel goeds over dit bekendste van alle religieuze sonnetten gezegd, dat ik het in eerbiedige stilte voorbijga. Alleen vestig ik er de aandacht op, dat het verband aan het gedicht een nog grooter kracht verleent.

Ook nu ontlast zich de spanning door een lied - ‘T' groene hout’, waarin Christus verschijnt als een omgehouwen ceder,

die na zijn val door brand- en timmerhout ten zegen is. Maar tegelijk is deze Ceder de Boom des levens, waarop alles steunen moet:

Hierom zijt ghy opgerechtet
Een onroerelijck pilaer
Die Gods huys te samen hechtet
En versekert voor gevaer.[1)]

Onder de volgende sonnetten trekt ‘Maria by t' cruyce’ onze aandacht, omdat dit reeds het tweede Madonna-sonnet is. Er was blijkbaar iets, dat Revius telkens trok naar de stille, biddende vrouw, die overal aan den achtergrond van Jezus' leven staat. En dat is te merkwaardiger, omdat anders nooit de vrouw om haarzelf zijn aandacht heeft. Zelfs in het sonnet bij de geboorte werd Maria tenslotte weer symbool - hier echter blijft zij tot het einde toe realiteit:

Een heete tranen-vloet haer wt de ogen sprang'
Een wtgetogen sweert door hare siele drang'
Aenschouwende haer vrucht, aenschouwende de scharen.
Het crachtige geloof weerhieltse in dien noot
Dat zy niet met haer kint en smakede de doot:
Noch leetse meer als oyt de grootste martelaren.[2)]

De drie laatste regels verraden ons het geheim van Revius' liefde. Ondanks haar bovenmenschelijk lijden blijft Maria gelooven. Zij blijft die ze altijd was: de stille en biddende vrouw van den achtergrond. Gods wil gaat over haar als een oordeel, maar zij onderwerpt zich zooals ze zich eenmaal

1) Overijss. S. en D., pag. 217.
2) Id., pag. 218.

onderworpen had in haar groote overgave: ‘Zie de dienstmaagd des Heeren, mij geschiede naar Uw woord.’ Revius had naar diezelfde biddende berusting getracht, toen de dood in zijn gezin oogstte.

De opstandingsgeschiedenis brengt ons tot de prachtige ‘Twee-sprake by het graf’, waar Maria, schreiend om het weggenomen lichaam van haar Heer, Hem plotseling voor zich ziet. Maria's opkomst is vol kleurige dramatiek:

> Soeckt vochte ogen, soeckt, vraecht dorre tonge, vraecht.
> Ghy sult niet meer aensien het geen dat u behaecht
> Noch vinden dat ghy mint, laes, naden dach van huyden.
> En ghy, ô bloemen versch en half-ontloken cruyden
> Getuygen van den schat dien ick hier had geleyt
> In ongevalschte myrrh' sorchvuldich wtgespreyt
> Betreurende sijn doot, betranende sijn leden,
> Helpt dragen mijnen rou, en clagen t'grote leyt
> Dat ick mijn God en Heer verloren heb op heden.
> Hier is de stee daer wy hem henen brachten,
> Hier was het dat wy mengden onse clachten,
> Hier vielen af de droppen
> Sijns bloets op dese knoppen.
> Hier sat ick neer vol angstige gedachten
> Ter sijden af, ontrent de schaduw' deser bomen.
> Eylaes! waer is mijn Heer? wie heeft hem wech-genomen?[1)]

In de volgende verzen vermindert dan langzamerhand de spanning. Christus is opgestaan - en daarmee is het groote Wonder vervuld. In onze ziel gaan zich de emoties leggen, we krijgen weer de beschikking over ons redeneerend denken. We bezinnen ons op Jezus' verschijningen vóór Zijn Hemelvaart,

1) Overijss. S. en D., pag. 220.

waarbij wel telkens de ontroering weer bovenkomt, maar in toenemende eb. Zoo gaan Hemelvaart en Pinksteren aan ons voorbij - ‘Camerling Candaces’ wordt in een fraai sonnet herdacht - ‘Pauli Bekeeringe’ in een vloeiend lied op de wijs van Hoofts ‘Vluchtige nimph waer heen soo snel’. - En dan staan we achter het Nieuwe Testament. In onze ellende is Christus geboren, Hij heeft voor ons geleden, is gestorven en opgestaan - en is nu ‘zittende ter rechterhand Gods des Almachtigen Vaders, vanwaar Hij komen zal om te oordeelen de levenden en de dooden.’ Wij echter zijn achtergebleven, om ons te bezinnen op Zijn verschijning in onze wereld en uit te zien naar Zijn eindelijke wederkomst.

Eerst bij die bezinning wordt het ons duidelijk, hoezeer de wereld veranderd is. Er is iets van Jezus' wezen achtergebleven en alle waarden worden daardoor omgekeerd. Het gaat niet meer als vroeger om den vorm en de uiterlijke gehoorzaamheid, maar om het wezen en de innerlijke gestemdheid. ‘Ceremonien afgedaen’, blijkt het niet overtuigend uit dit kwatrijn:

> Onthout u van het bloet, int bloet daer is het leven,
> Soo sey hy die de wet den Joden heeft gegeven:
> Der Joden oude wet stel ick wt mijn gemoet,
> Mijn leven is alleen Heer Christe in u bloet.[1)]

Christus' leer overwint de wereld en triumfeert in der ‘Afgoden val’.[2)] Dit gedicht doet ons terugdenken aan een gedeelte uit Heinsius' Lof-sanck van Iesus Christus.[3)] Daar vindt Jezus bij Zijn geboorte de heele wereld overheerscht door heidensche goden, die voor Hem geen plaats hebben

1) Overijss. S. en D., pag. 230.
2) Id., pag. 231.
3) Regel 105-144. Zie boven pag. 74.

opengehouden. De lange opsomming van hun machtige namen klinkt als een bedreiging voor het Kind. Zonder twijfel stond dit Revius voor oogen. Maar juist daarom zag hij nu de bedreiging teniet gedaan - één voor één herhaalt hij de trotsche godennamen om ze hoonend weer weg te werpen.

> Den trotsen Jupiter wech-worpende zijn staf
> Verberget hem, en cruypt te Creta in sijn graf.
> Saturnus inden gront ten diepsten afgestoten
> By Pyriphlegethon leyt in sijn oude sloten.

Zoo vergaat heel het heidendom en alleen Christus blijft over de wereld tronen:

> O Jesu, uwen naem vliecht over alle volken:
> Den hemel is u stoel, en onder uwen voet
> De aerde, en met een de helle buygen moet.

'Gelove, Hope, Liefde' in Zijn naam moeten de groote stuwkrachten in ons leven zijn. Met deze drie is het nooit te laat ons tot Hem te keeren:

> De late boet
> Was selden goet:
> Doch betering' die niet alleen leeft inden monde
> Maer inde daet,
> Quam noyt te laet:
> Want Gods genaed' is meer als aller menschen sonde.[1)]

We moeten daarop als kinderen vertrouwen en ons niet overgeven aan dwaze en onvruchtbare 'Weetsucht':

1) Naar het handschrift van Revius.

Die wroetet inde diept van Gods geheymenissen
En daer wt niet en leert als twijfelen en gissen,
  Die is gelijck een man die in den hollen gront
  Der see veel vremdicheyt te vinden onderwont,
En als hy boven quam, doe had hy bey sijn handen
Vol sant, dat hem ontdreef eer hy noch conde landen.[1)]

Zoo naderen we ongemerkt van het algemeene tot het bijzondere - van den gang der wereld tot ons eigen leven. Is er dáár iets veranderd door Christus' verschijning? Revius stelt die vraag heel scherp in een vers, dat ook merkwaardig is om zijn eerbied voor den adel, zooals we dien reeds opmerkten tegenover Cats en Huygens:

Siet aen de edelluy hoe breet datse gaen weyen
Om vant gemeene volck oogschijnlijck haer te scheyen,
  Haer seden, hare dracht van maecsel en van stof,
  Hoe 't slingert na den staet, hoe 't wappert na het hof:
O Christenen, die God self uwen vader hetet
En van soo hogen stam met woorden u vermetet,
  Sydy hetgeen ghy segt, ey, scheydt u door de daet
  Vanden gemeynen hoop en van des werelts saet;
Of anders, ick bevrees dat ydel is u roemen
En u voor Gods gericht te swaerder sal verdoemen.[2)]

Wij allen samen moeten den adel van onzen Koning vormen, maar ieder heeft aan Zijn hof een eigen taak. Onwillekeurig denkt Revius allereerst aan de dienaren van Zijn kerk en in zijn bekende ‘éénrijmen’ (de uitdrukking is van Prof. J. van

1) Overijss. S. en D., pag. 232.
2) Naar het handschrift van Revius.

Vloten) geeft hij kort de taak aan voor ‘Predicant’, ‘Ouderling’ en ‘Diaken’. Vooral het eerste is een belijdenis: het ideaal dat Revius zich had gesteld. Trek voor trek herkennen wij hem: een dienaar der Liefde, maar altijd strijdbaar ter bescherming van zijn kudde.

Suldy wesen predicant,
Wacht u beurt van hoger hant.
Sett' laet-duncken aen een cant.
Biddet God gedurich, want
Hy moet queecken wat ghy plant.
Voor de waerheyt houdet stant,
Waerheyt is een edel pant.
Strengelt vast der liefden bant,
Liefde doch de crone spant.
Siedy een geveynsden quant
Dreycht hem met der hellen brant.
Die in openbare schant
Leven, wt de cudde ban't.
Vanden wollef aengerant
Toont hem dapper uwen tant.
Volget niet des werelts trant
Of ghy werdet overmant.
Bouwet nimmer op het sant
Maer op Christum die u sant.
Weest soo doende predicant.[1)]

In de Bethlehemkerk te Zwolle hangen in het kosterskamertje de verzen op ouderling en diaken tot voortdurende vermaning aan den muur.[2)]

1) Overijss. S. en D., pag. 233.
2) Het Vaderland, 12 Juli 1926, Avondblad B.

Maar wanneer wij ons zoo het ideaal gesteld hebben, voelen we eerst goed onze machteloosheid. Christus schijnt door Zijn Hemelvaart zoo eindeloos ver van ons. En toch ziet Hij ons en hoort Hij naar ons. Door het gebed is vanaf de aarde gemeenschap met Hem mogelijk! Bidden is opgenomen worden in Zijn liefde - overvloeien van Zijn kracht.

Daarom kan, wie niet bidt, Christus niet waarlijk liefhebben - en wie Hem niet liefheeft, is Zijn vijand.

> De raven bidden God. wat bidden doch de raven?
> Sy bidden om het aes, sy bidden om zijn gaven.
> En wildy meer, my dunckt sy bidden nacht en dach
> Dat die niet bidden wil haer spijse worden mach.

Maar goed bidden is moeilijk en daarom vertrouwen we ook de fouten van ons gebed aan Jezus toe:

> Het goede wilt ons, Heer, toemeten,
> T'sy dat wij 't bidden, of vergeten.
> Het quade geeft ons nimmermeer
> Al baden wy het noch soo seer.[1)]

Om die reden ook is het goed, dat in de liturgie der kerk formuliergebeden zijn opgenomen. Ze willen geen voorgeschreven vorm zijn, enkel een steun voor ons gebed. Revius toont ons die vrijheid metterdaad, nu hij alle gebeden gaat zeggen, die de dag in ons doet opkomen.[2)]

Het begint met den klaren morgen:

> Int oosten claer laet blosen
> De dageraet

1) Deze beide verzen: Overijss. S. en D., pag 235.
2) Id., pag. 235-239.

De liefelijcke rosen
Van haer gelaet.

Heel kort en vaag volgt hij de gedachte van het kerkelijk morgengebed. Wij bidden om kracht voor ons werk:

Vermeert tot uwen love
Het crancke licht
Van onse cleyn gelove
En toeversicht.

Zoo volgen het ‘Gebet des middaechs’ op de wijs van ‘Het vinnich stralen van de Son’ uit Hoofts Granida, het ‘Gebet voor den eten’ en de ‘Danckseggingе’ daarna. Totdat wij den dag besluiten met het prachtige ‘Avont-gebet’, dat in zijn stille woorden avondrust ademt:

De nacht de moeder vande rust
Des hemels groote fackel blust.
Van arbeyt zijn de leden moe,
Den sluymer druckt de ogen toe.

In de derde strofe volgt Revius van heel nabij de statige woorden van het liturgisch gebed: ‘Wy bidden u, wilt onse sonden bedecken door uwe barmherticheyt, gelijck ghy nu alle dingen op der aerden bedeckt hebt, op dat wy daerom van u aenschijn niet verstooten en werden:’

Ghy hebt al wat op aerden is
Begraven inde duysternis,
Begraeft oock onse sonde boos
In u genade grondeloos.

* * *

Uit de rust van deze serene gebeden zien we het leven ineens zoo eenvoudig: God is altijd nabij. Maar er zijn ook de andere oogenblikken, wanneer we in wanhopigen waanzin worstelen tegen het duister, waarachter Hij verborgen is. In een van zijn allermooiste sonnetten beschrijft Revius deze verlatenheid.

Ick heb om u genaed' o grote God, gebeden,
Maer och! ghy hebtse my in mijnen druck ontseyt.
Ick heb geroepen om u milde goedicheyt,
Maer hebse niet gevoelt in mijn ellendicheden.
Ick heb om uwe liefd' geworstelt en gestreden
Maer hebbe te vergeefs daer lange na gebeyt.
Ick hebbe dick gesocht u mede-dogentheyt,
Maer en verneemse niet tot op den dach van heden.
Hoe licht cost u genae bekeren mijn gemoet.
U liefd' en goedicheyt my trecken tot het goed.'
U mede-dogentheyt vant quade my bevrijden.
Eylaes! wat seg' ick Heer! dewijl mijn herte tracht
Na uwe soeticheyt, so heeft daer in gewracht
U goetheyt, u genae, u liefd', u medelijden.[1)]

Dit sonnet is bijna nog brandender dan het beroemde Zondeschuld. Tot het ineens openvalt in nederige rust, omdat God blijkt toch nabij te zijn. De laatste terzine is nauw verwant aan de mystiek van Jan Luykens: Ick meenden oock de Godheid woonde verre -

God hoort *toch* en werkt zelfs dan in ons, wanneer we meenen volkomen eenzaam te zijn. Met deze zekerheid is ons persoonlijk leven veilig gesteld. Ons gebed brengt ons, wanneer het oprecht is, *altijd* in gemeenschap met Christus.

1) Overijss. S. en D., pag. 240.

Rustig kunnen we dus weer zien naar den gang van Jezus over de wereld. We herdenken de 'Vervolginge' en eeren de 'Martelaers'. Niets zal den uiteindelijken triomf van het C h r i s t u s r e g n a t kunnen verhinderen - de 'Antichrist' is verloren. Ook de Hervorming kon hij niet tegenhouden. Want het lijden der geloovigen bleek ook hier het zaad der kerk. In een typischen rijmbrief ('Gevanckenis'[1]) richt Revius zich tot ieder, die

> ,.. om Christi wil in hechtenis getogen
> Moet liggen in gewelt van ketenen gebogen.

Hij houdt hun de omkeering van alle waarden voor: de wereld is een gevangenis voor onze ziel, en de gevangenis de bevrijding uit dien kerker:

> Een eensaem bede-huys u open is gedaen:
> Daer doncker is, maer ghy sijt lichten in het duyster,
> Daer bintmen, maer u siel en voelt noch bant noch cluyster,
> Daert stinckt, maer uwen reuck den hemel self vervult,
> Daer u den richter dreycht, dien ghy doch richten sult.

Dit is veel meer dan een fraze. 'Want ik ben verzekerd, dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch machten, noch tegenwoordige, noch toekomende dingen, noch hoogte, noch diepte, noch eenig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heer.'[2] In een krachtig sonnet parafraseert Revius deze uitdagende zekerheid. De wereld kan Christus' werk aan ons niet meer ongedaan maken.

1) Overijss. S. en D., pag. 243.
2) Romeinen 8: 38-39.

En dan? Wanneer deze wereld voorbijgaat? Revius dacht aan dien oordeelsdag onwillekeurig in de donkere, klaaglijkbiddende woorden van het ‘Dies irae’:

Dies irae, dies illa,
Crucis expandens vexilla,
Solvet seclum in favilla.

In Hollandsche woorden - maar even donker, even klaaglijk-biddend - begon hij te vertalen. Moeizaam zocht hij naar de eerste strofen, zooals de talrijke verbeteringen in het handschrift ons verraden - totdat Thomas van Celano's geest volkomen in hem was wakker geworden en zijn pen niet vlug genoeg kon zijn. Na de vijfde strofe komen geen verbeteringen meer voor, behalve één in de laatste.

Het is mij een trotsche vreugde voor het eerst deze roerende vertaling te mogen afdrukken. Het vinden daarvan was het glanspunt in mijn Revius-studie, en eerbiedig laat ik nu, na bijna drie eeuwen, het gedicht voor zich zelf spreken.

Laetsten dace.

Op: dies irae, dies illa, etc.

1.
Den gewissen dach der wraken,
Och! den dach begint te naken
Die de werelt sal doen blaken.

2.
Wiens gemoet en sal niet schromen
Als ten oordeel sullen comen
Beyde quaden ende vromen!

3.
Alle die oyt sijn geboren
En ontslapen met haer oren
De aertz-engel sullen horen.

4.
Sal de doot alsdan niet beven
Als de beenders weder leven
Met haer oude huyt omgeven?

5.
Siet, een boeck wert opgeslagen
Dat ten vollen sal gewagen
Hoe hem yder heeft gedragen.

6.
Alle quaet sal zijn gewroken
Dat gedaen is of gesproken.
Wat verholen was ontloken.

7.
Ah! wie ist die my beraen sal
Als ick voor den richter gaen sal
Daer de reynste nau bestaen sal?

8.
Eeuwich Coninck, wiens genade
Geenen sondaer comt te spade
Slaet u arem schepsel gade.

9.
Ghy die vanden hemel daelde
Om te soeken het verdwaelde,
En voor mijne schult betaelde,

10.
Alles wat ghy hebt geleden,
Alles wat ghy hebt gebeden
Heylant, wilt aen my besteden.

11.
Doet in mijner herten melding'
Van vergeving' en quyt-schelding'
Eer den dach comt van vergelding.

12.
Laes! ick ken mijn snode gangen,
Root van schaemte sijn mijn wangen:
Wilt my in u arm ontfangen.

13.
Die de grote sondarinne
Troostedet met soeten sinne,
Laet my smaken uwe minne.

14.
Mijn begeerten zijn on-aerdich
Mijne wercken onrechtvaerdich,
Maect my uwer goetheyt waerdich.

15.
Voor u schaepken my belijde,
Vande bocken scheydt my wijde,
Set my aen u rechter sijde.

16.
Als de boose gaen verloren,
Schenct my dat soo lang te voren
Is bereydt u wtvercoren.

17.
Wt de diepte der ellende
Mijn gebte ick tot u sende:
Draecht doch sorge voor mijn ende.[1)]

Door de invoeging van dit gedicht worden de daarna volgende verzen over ‘Verrijsenisse’ en ‘Oordeel’ dof en onbeteekenend. We zijn niet meer in staat te gaan redeneeren - we kunnen alleen zwijgend toezien bij het einde van alle kwaad:

De bergen die het vier wt hare kelen spouwen
Vergaen niet door de vlam maer blijven steets behouwen,
  Een lichaem dat alhier den blixem heeft geraeckt
  Can door geen ander vier tot asschen sijn gemaeckt.
Dit 's een getuygenis vant vier dat eeuwich gloeyet
En eeuwichlijck de straf inde verdoemde voeyet:
  De bergen branden, ah! en duyren alletijt,
  Hoe wilt u gaen,[2)] ô mensch die Godes vyant sijt![3)]

Heel zacht gaat dan echter in ons meeklinken het triomflied van de verlosten, dat in de verten wakker wordt:

Nu wil ick den Vorst des werelts eens belachen, eens braveren,
  Nu my God tot hoochster eeren
Heeft gebracht, en hem met schanden en met smerten liggen doet
  Bevend' onder mijnen voet.
Siet, u macht is u ontwendet, o verderver, al u lagen
  Al u heyrcracht is geslagen.
Voor u is niet meer te vangen: hier en is het Eden niet
  Daer ghy my wel-eer verriet,

1) Naar het handschrift van Revius.
2) De tekst heeft: gaeu.
3) Overijss. S. en D., pag. 249.

Noch de leugen, noch de slange, noch de vrucht van God verboden
Om my andermael te doden.
Hier en hoor ick niet meer: aerde sijt ghy, vande aerd' genomen
En moet weer tot aerde comen,
Maer: al[1] sydy stof en assche t'eeuwich leven suldy erven
Vry van sterven en verderven.
T'heugt my wel dat ghy eens seydet; overtredet het gebot
Want ghy worden sult als God.
T'is gevallen, ô bedrieger, so ghy spraeckt en niet en meynde
Door Gods goetheyt sonder eynde:
Wt het paradijs gedreven ben ick doemael, maar hoe schoon
Is den hemel daer ick woon![2]

* * *

We sluiten even onze oogen en worden ons bewust in de stilte iets te missen: de bezielde stem van den dichter, die ons verhaalde van God en de wereld. Zooveel mogelijk hebben wij hem zelf laten spreken, omdat anders het wezenlijkste van zijn epos verloren ging: het verhaal van God en de wereld voltrekt zich tusschen God - *en ons*.

1) De tekst heeft: nu, wat echter bij de ‘Druck-fauten’ verbeterd wordt.
2) Overijss. S. en D., pag. 249.

Hoofdstuk VI.
Revius' overige gedichten.

WANNEER we de ‘Overijsselsche Sangen en Dichten’ van 1630 opnemen, zien we dadelijk, dat het epos der Godsgeschiedenis er de kern van vormt: 249 van de 328 bladzijden. De rest is niet meer dan een aanhangsel, waarin de dichter zijn losse verzen verzamelde. Bij den zoogenaamden tweeden druk van 1634 won dit aanhangsel echter merkbaar aan beteekenis. Want omdat er niets herdrukt werd, moesten de toevoegingen en verbeteringen achterwege blijven en kon alleen achteraan zonder bezwaar worden uitgebreid. Op deze wijze werd het aanhangsel 44 bladzijden grooter en verloor daardoor min of meer het oorspronkelijk karakter van ‘aanhangsel’.

Dadelijk valt het ons op, dat bijna alle verzen uit dit ‘tweede aanhangsel’ handelen over den strijd tusschen Protestantsch en Katholiek Europa, die in Duitschland en aan onze grenzen werd gevoerd. Het opent al dadelijk met een vers op den Keizer (‘den siecken Arent’), die wordt ‘geslagen van Gods hant door den Coninck van Sweden.’ Toen de nederlaag dreigde, was Gustaaf Adolf verschenen als de Held, aan wien God de zaak van het Protestantisme had toevertrouwd. En met hem schijnt de overwinning gekomen te zijn - ook voor de Nederlanden! Jan van Nassau's aanslag mislukt in den slag

op het Slaak, Frederik Hendrik doet zijn beroemden tocht langs de Maas! Totdat ineens de groote teleurstelling komt: Gustaaf Adolfs dood in den slag bij Lützen. Maar nòg kunnen de Zweedsche legers overwinningen behalen - nòg leeft Frederik Hendrik, die zijn zegetocht in 1633 voortzet met de verovering van Rijnberk.

In groote trekken is dit de inhoud van het aanhangsel uit 1634. De enkele andere verzen zijn daarnaast van geen beteekenis. Maar opmerkelijk is het, dat Revius' eigen exemplaar geen van de verzen uit dit aanhangsel in handschrift bevat. Ook na het epos der Godsgeschiedenis heeft Revius telkens gedichten bijgeschreven: meestal verzen op gebeurtenissen van vóór 1630, die om de een of andere reden niet waren opgenomen of eerst later ontstaan zijn. Gewoonlijk houdt hij zich bij zijn plaatsaanduiding aan een chronologische volgorde, al beinvloeden ook wel eens andere factoren zijn beslissing. Blijkbaar hoopte Revius in 1634 nog op een nieuwe uitgave, waarin de verzen *op hun plaats* zouden kunnen verschijnen, en nam hij ze daarom liever niet buiten chronologisch verband op. Wilde hij de groote lijn van dit verband niet breken, dan konden alleen verzen van nà 1630 worden bijgevoegd - zooals ook gebeurde.

We zeiden straks, dat *geen* van de verzen uit het aanhangsel van 1634 in handschrift voorkomt. Dit is echter slechts in hoofdzaak juist en geldt niet voor drie puntdichten. Het ‘Grafschrift van een degelijcke Vrouwe’ en dat ‘van een deuchtsaem Man’ kregen in 1634 een plaats op de laatste bladzijde, als een soort overgang naar het puntdicht ‘Tot den Berisper’, waarmee Revius zijn werk wilde doen eindigen. Zoo heeft hij het ook in zijn eigen exemplaar aangegeven, waar het - eenzaam - op de allerlaatste bladzijde voorkomt. Met dit kwatrijn eindigen dus de ‘Overijsselsche Sangen’ - het ‘Anagram-

matopaegnion, in florentem, captam, liberatam urbem Daventriam' staat er geheel buiten.[1)]

Behalve deze drie epigrammen heeft Revius in 1634 niets uit zijn handschrift opgenomen. Naast het chronologisch bezwaar was misschien ook de overtuiging van invloed, dat zijn latere verzen beter waren, wat voor Revius' zuiver oordeel zou pleiten. En dat deze latere, in 1634 wèl opgenomen gedichten vóór dien tijd niet door hem in zijn eigen exemplaar waren bijgeschreven, is gemakkelijk te verklaren uit het feit, dat ze dadelijk na hun ontstaan reeds waren uitgegeven, in plano of in pamfletvorm.[2)] Eerst toen na 1634 de kans op een nieuwe volledige uitgave vrijwel verkeken was, begon Revius de plano-uitgaven van zijn verzen in te plakken. Misschien ook werd dit eerst na zijn dood door anderen gedaan om ze voor verlies te bewaren.

Maar al liet Revius zijn vroegere gedichten ongedrukt, toch maakte hij er soms wel gebruik van. Een enkele maal vinden we een handschriftgedicht terug, dat door verandering van namen en bijzonderheden voor een nieuwe gelegenheid is pasklaar gemaakt. Allereerst het kwatrijn 'Eva', dat tusschen

1) Dit 'Anagrammatopaegnion' hoorde ook in de uitgave van 1630 eigenlijk niet thuis, al ontbreekt daar nog het onmiskenbare slot: 'Tot den Berisper'. Revius zelf geeft het trouwens slechts 'pro bellarijs': als dessert, voor toegift. We zagen reeds (pag. 106), dat het in 1626 als afzonderlijk uitgaafje verscheen, maar Revius wilde het blijkbaar nog zekerder voor vergetelheid vrijwaren. Hij was trotsch op dit vernuftig letterspel, waaraan hij zich ook in zijn Hollandsche verzen soms graag overgeeft. Daarom nam hij het zoowel in 1630 als in 1634 op, totdat de vijftig anagrammata eindelijk hun bestemming vonden aan het einde van de 'Daventria Illustrata', waarvan ze een passend en waardig slot zijn. Omdat de 'Overijsselsche Sangen' dus slechts tot pleisterplaats dienden, kunnen we ze bij een bespreking daarvan verder laten rusten.

2) Een exemplaar in plano van den Postilion is in het bezit der Athenaeum-bibliotheek te Deventer - de Eerste Vreugdenrey, in pamfletvorm, van de Universiteitsbibliotheek te Gent.

de Paradijsverzen was bijgeschreven en later weer is doorgestreept:

> Een averechten naem aen Eva is gegeven
> Al ofse moeder waer van alle die daer leven,
> Soo ghy niet feylen wilt, o Adam, noemtse vry
> Der doden moeder, want door haer doch sterven wy.

Eenigszins gewijzigd terwille van het sonnettenrijm (a b b a) komen dezelfde verzen voor in het tweede sonnet op de bruiloft van Jodocus Ekelius in 1637:

> Een averechten naem aen Eva is ghegeven,
> Als sy (door wien de doot eerst inde werelt quam,
> En over man en wijf de heerschappije nam)
> Een moeder wiert genaemt van alle die daer leven.

terwijl later ook de uitdrukking ‘moeder van de doon’ herhaald wordt.

Nog sprekender is het gebruik van de fraaie Monosyllabi over de Ark en zijn bewoners, in een lofdicht op ‘Der Seevaert lof’ van Elias Herckmans. In dien laatsten vorm zijn ze in het aanhangsel van 1634 opgenomen (pag. 361).

Onmiddellijk daaraan vooraf gaat het slotvers van den cyclus op de verovering van Rijnberk in 1633. Het is gericht tegen den roofzuchtigen ‘Lutzenborger droes’, die de straf verdient van Erysichthon. Maar reeds vroeger had Revius hetzelfde vers gemaakt op Buckingham, die in 1627 na een vruchtelooze poging tot ontzet de inwoners van La Rochelle in den steek had moeten laten. Dit handschriftgedicht telt echter niet meer dan de eerste 16 regels en is bovendien doorgestreept.

Tenslotte het duidelijkste voorbeeld. In handschrift vinden we een fel gedicht ‘op de doot van graef Philips van Egmont,’ den zoon van Lamoraal, die in 1590 als bevelhebber der Spaansche hulptroepen voor de Ligueurs bij Ivry gesneuveld was. Vóór den slag laat Revius hem de schim van zijn vader verschijnen, die hem vloekt om het dienen van zijn moordenaars. Dadelijk daarop vindt hij dan ook den dood. - In 1635 doet zich een betrekkelijk analoog geval voor. De keurvorst van Saksen, eens door Gustaaf Adolf gered, had zich na diens dood met den Keizer tegen de Zweden verbonden. Toch wisten deze laatsten in den slag bij Demnits een overwinning te behalen, die door Revius gevierd wordt als de ‘Eerste Victorie der Sweedsche cryghsmacht tegen de ondanckbare Saxen, geslagen voor Demnits in Novemb. 1635.’[1] Onder dien nieuwen titel volgt echter het gedicht op Filips van Egmont. In diens plaats treedt nu de Saksische aanvoerder Boudits op, aan wien de geest van Gustaaf Adolf verschijnt. Met dezelfde woorden wordt Boudits vervloekt; alleen vindt hij daarna niet den dood, maar kan hij met moeite ontkomen.

Het is belangwekkend bij deze gedichten een deel van hun wording te kunnen volgen. En opnieuw wordt Revius' taaie vasthoudendheid er ons duidelijk door. Hij liet een gedachte niet weer los - straks kon de gelegenheid voor publiceering of voltooiïng gunstiger zijn!

* * *

Het is niet goed mogelijk over te gaan tot een beschouwing van Revius' losse gedichten, alvorens ze eerst eenigszins te rangschikken. Het belangrijkste deel wordt gevormd door de ‘vaderlandsche’ verzen in den ruimsten zin van het woord (de gebeurtenissen in Duitschland waren van onzen eigen oorlog niet te scheiden). Verder vinden we een aantal epigram-

1) Ingeplakt plano.

men; en gelegenheidsgedichten bij boekuitgaven, bruiloften of begrafenissen. Dat echter de grenzen heel vaag zijn, spreekt vanzelf. Epigrammen gaan ongemerkt over in lijkdichten, en lijkdichten op beroemde personen worden tot vaderlandsche verzen. Toch geeft deze indeeling ons voldoenden steun om haar te handhaven.

* * *

We willen beginnen onze aandacht te wijden aan de laatste groep: de gelegenheidsgedichten. En we doen goed ons daarbij eerst de positie van den 17de-eeuwschen dichter te realiseeren. De Renaissance had hem als kunstenaar een kroon op het hoofd gedrukt en tot koning uitgeroepen. Maar dit koningschap legde verplichtingen op! Het dwong hem *altijd* dichter te zijn - ook in de oogenblikken van zijn onmacht. Hij moest het leven een poëtischen luister verleenen en bij allerlei gelegenheden was hij het aan zijn hoogen staat verplicht verzen te leveren. Want langzamerhand waren die gedichten bij bruiloften, geboorten, sterfgevallen, nieuwe boeken, een onmisbaar element geworden - even onmisbaar als de dominee op een dorpsbegrafenis.

Men rekende op die verzen - waar was de dichter anders dichter voor?

Minder dan vele anderen heeft Revius zich aan deze mode onderworpen. We hebben althans betrekkelijk weinig gelegenheidsgedichten van hem over, wat we in verband met zijn predikantschap ànders zouden hebben verwacht. Juist van haar predikant kon de gemeente een dichterlijk bewijs van belangstelling zoo gemakkelijk als een recht gaan beschouwen. Of imponeerde daarvoor Revius' strenge persoonlijkheid te veel?

Vooral de lofdichten bij anderer werk vallen door hun kleine aantal op. In de ‘Overijsselsche Sangen en Dichten’ van 1634 komen er niet meer dan vijf voor: ‘Op de Nederlantsche

Historien Wilhelmi Baudartii', 'Opt Martelaerboeck Abr. Mellini', 'Op de wercken van M.H. Jacob Cats', 'Op het wapenschilt, of de Tonge, vande Juffr. Johanna Comans', 'Aen M.H. Elias Herckmans, op sijn lof der See-vaert.'[1] In zijn eigen exemplaar heeft Revius er nog twee bijgeschreven: 'Opde Nederduytsche wercken D. Jac. Triglandij' en 'Op het werck ende den name des sinrijcken M. Carel Hoornaert, meester inde Fransche tale ende reken-const binnen Deventer.'[2] Maar deze enkele lofdichten zijn dan ook oprecht gemeend en in ieder daarvan weet Revius door een onverwachte vondst te boeien. Hij put zich niet uit in een dor-berijmde verheerlijking - neen, hij dicht een heel nieuw vers, dat met een ongedachte beweging plotseling als een krans om het hoofd van den bezongenen geslingerd wordt. Zoo begint bijvoorbeeld het mooie vers op Baudartius' Memoryen met een overpeinzing van den wanhopigen toestand der Duitsche Protestanten. Hoe heeft God, in vergelijking daarmee, Nederland gezegend!

Dees wonderen voorwaer sijn weert te zijn beschreven
En hooch te sweven op de vleugels vande faem
Op datse over al in aller monden leven
So lang' als leven sal des Heeren groten naem.
Wie sal doch sijn hier van den const-voorsienen schrijver?
Ghy Baudaert sijt daer toe de nutste die nu leeft,
Dewijl de Waerheyt self, aensiende uwen yver

1) Het eerste komt voor in Baudartius' 'Memoryen', *tweede druk* (Arnhem 1624); het laatste in Elias Herckmans' 'Der Zee-vaert lof' (Amsterdam 1634). De andere verzen zijn blijkbaar niet als lofdicht opgenomen - ik heb ze althans in de genoemde werken niet kunnen terugvinden.
2) In het eerste deel der 'Opuscula Jacobi Triglandii' (Amsterdam 1640) komt het eerste van deze beide verzen voor, alleen in spelling eenigszins verschillend van het handschrift. Daarentegen heb ik Hoornaerts rekenboekje niet kunnen ontdekken.

Haer goddelijcke pen u inde handen geeft:
En spreeckt:....[1)]

Dezelfde wending vinden we in het vers op Trigland. De ‘vree der kercken’ *moest* hersteld worden en ieder deed oogenschijnlijk uit alle macht mee om haar uit den kuil te helpen:

Veel spogen inde hant, en schoorden met de hielen,
Die willens, soo my docht, weer achter-over vielen.
De een op d'ander keef, d'een tegen d'ander tooch:

totdat:

Tot dat van boven af met sneller vaerde vlooch
Een maget, stralende van minnelijcke claerheyt,
Het was de coningin, de goddelijcke waerheyt:
Die heeft den vrede doen op-climmen uyt den gront,
Haer reyckende de hant, haer cussende den mont:
En sprack: geen mensch voortaen ons van malcander scheyde,
Die onser een begeert die soeck' ons alle beyde.
Triglandi, 't is geweest oock doemaels uwen raet,
Een raet die in dit werck is trouwelijck vervaet,
T'welck waerheyt ende vree in Neerlant sal doen leven
Soo lang' men Godes stem en u gehoor sal geven.[2)]

Even ongewoon is het ons reeds bekende lofdicht op Herckmans, waar Revius hem als eerbetuiging een eigen gedicht in monosyllabi toewijdt. En niet het minst merkwaardig is tenslotte het zangerige vers op Carel Hoornaerts rekenboekje! Daarin verwerkt Revius tevens twee anagrammen van diens naam:

1) Overijss. S. en D., pag. 289.
2) Naar het handschrift van Revius.

{ CLAER OOR EN HART.

CAREL HOORNAERT

{ HOORT NAER CAREL.

Dit spelen met woorden en letters vinden we bij Revius telkens terug. Hij houdt van dichterlijke kunststukjes, die zijn meesterschap over de techniek doen uitkomen. Het ‘Anagrammatopaegnion’ was van die neiging de triomf geweest, maar ze uit zich ook in het monosyllabenvers aan Herckmans en in de lijkklacht op Frederick vanden Sande, eveneens ‘bestaende wt woorden van een syllabe.’ Zelfs in de vergeestelijking van wereldsche liedjes, met behoud van klank en toon, ontdekten we iets van deze technische bravoure. Maar tevens zagen we daar heel duidelijk, hoe Revius' dichterschap sterk genoeg is om al die zelf-gestelde moeilijkheden glansrijk te overwinnen. Afgezien van hun technische knapheid, zijn de beide monosyllabenverzen werkelijk twee prachtige gedichten. Bij de lijkklacht op vanden Sande, waar we er niet door korte regels aan herinnerd worden, vergeten we telkens de opzettelijkheid bij de woordkeus:

Wat is den mensch, zijn loop, sijn hoop, sijn jacht?
Het is een bloem die voor een wijl men acht
Die voor den dach luyckt op, breyt wt sijn schoot
En met den nacht valt af, wert naeckt en bloot.
Het is een wint die flox waeyt heen en weer,
Het is een droom die eens comt en niet meer,
Het is een spoel die door het web men schiet,
Het is een snuck en daer na is het niet.[1)]

1) Overijss. S. en D., pag. 274. In den vierden regel heeft de tekst: macht.

Ongemerkt zijn we met dit vers overgegaan tot de lijkdichten. Daarvan zijn er slechts twee, wanneer we tenminste de groote lijkzangen op Piet Hein, Ernst Casimir, en Gustaaf Adolf tot de vaderlandsche verzen willen rekenen. Behalve de lijkklacht op vanden Sande vinden we dan alleen nog: ‘Op het overlijden van Claude Bernart, Organist, tot Deventer.’ De dood van dezen laatste is voor Revius niet veel meer dan de aanleiding tot een van zijn embleemgedichten zonder prent. Omdat Bernart organist was, gaan we onwillekeurig aan een orgel denken. In zijn bekende regels mediteert Revius over de symbolische beteekenis daarvan:

Het orgel is een beelt vant leven hier beneden.
Veel pijpen staender in verdeylt in haer geleden,
  Een yeder heeft sijn plaets, een yder sijn geschrey:
  Soo is den staet, en praet der menschen velerley.
Ghy hoort de lichtste pijp het alderhoochste blasen,
Oock die het minste weet wil 'taldermeeste rasen.

Zelfs aan het einde wordt niet dan onbewogen op den gestorvene gewezen:

Dit dachty (mogelijck) o Claudi, als de peste
Met een venijnde flits u haestich gaf de reste;
  Voor ons wel droefelijck, die uwen soeten sanck
  Heeft deuchdelijck verheucht soo vele jaren lanck,
Maer wenschelijck voor u, die eeuwichlijck hier boven
Met een veel schoner stem sult uwen Heylant loven.[1)]

Bij dit stroeve vers voelen we dadelijk, dat Revius niet uit innerlijke aandrift dichtte. Maar de organist was gestorven en de dominee kon daarbij moeilijk zwijgen.

1) Overijss. S. en D., pag. 274 en 275.

Uit de enkele aangehaalde strofen van de lijkklacht op vanden Sande[1)] hebben we het verschil reeds begrepen. Dáárin klinkt wel degelijk de bewogenheid, waarvan al dadelijk de eerste strofe als het ware overvloeit:

> Mijn hert my clopt en trilt my als een rijs,
> Mijn oor my clinckt, mijn bloet wort cout als ijs,
> Neemt ons de doot soo rasch soo lief een pant!
> Ah! neemt zy ons dien Gods vrient van den Sand'!

Langzamerhand wordt die bewogenheid zuiverder en minder rhetorisch. De droefheid voert tot de erkenning van de nietigheid der menschen (zie de boven aangehaalde strofen). Maar in deze diepten der moedeloosheid mag een Christen niet blijven. In wezen is dit vergankelijkheidsgevoel nog heidensch. Christus heeft immers den dood en daarmee de vergankelijkheid overwonnen! De dood doet den mensch niet verdwijnen - hij is een poort, waardoor de ziel tot God treedt! De wending kan in het gedicht dan ook niet uitblijven:

> Maer neen! de siel die God so diend' en eerd'
> En valt niet meer als t' vleysch in stof en eerd'
> Sy kiest den pat naer huys, en vaert om hooch
> Te sien na wensch haer God van ooch tot ooch.

Daardoor kan de slotstrofe beginnen met de majesteitelijke rust:

> Hier rust het lijck in Vree-rijck van den Sand.'

Een verwante wending komt voor in de prachtige ‘Treurdichten op de doot des Hooch-welgeboren Heere Ernst

1) Overijss. S. en D., pag. 273-274.

Casimir Grave van Nassou,'[1] die we als lijkdicht in dit verband toch niet heelemaal buiten beschouwing kunnen laten. Het eerste sonnet is hoofdzakelijk inleiding: een gebed voor het behoud van Frederik Hendrik, 'de Sonne van ons lant', nu in Ernst Casimir de maan is ondergegaan. Eerst met het tweede begint de eigenlijke klacht. De dood wordt er gezien als een koningin der duisternis, die den held voor zich komt opeischen. In het derde sonnet wordt de mythologische zegging nog directer - de heidensche opvatting, dat de dood en de mensch vijanden zijn, brengt tot morrend verzet. Een fel verwijt wordt zelfs aan Charon gericht:

> Ghy hebt t'onrechter tijt Ernst Casimir gelae'n.
> Wy kennent niet voor goet, wy connent niet verstaen.

Maar juist de heftigheid van deze woorden doet de bezinning terugkeeren:

> Wat seg' ick? ben ick in mijn hersenen geslagen?

Een Christen weet immers wel beter. God heerscht ook over den dood en Zijn wil is altijd Wijsheid:[2]

> 't Is Charon noch sijn schip dat met hem hene-vaert,
> Ten hemel geldt de reys, hy climt te Gode-waert,
> En daer ick hem op sie het is Elias wagen.

1) Overijss. S. en D., pag. 335-338.
2) In den 'Tranen-vloet op de droeve doot Gustavi Adolphi', waar een dergelijke wending niet voorkomt, mag de dichter dan ook niet verder gaan dan een klacht, die deze Wijsheid blijft erkennen (pag. 351):

> Ah Heer, die alles schickt na uwen wijsen raet,
> Hoe comtet dat soo haest in eenen dach vergaet
> Daermen na heeft gejanckt soo veel voorleden jaren?

Dit eigenaardig gebruik van de Renaissance-motieven verdient even onze aandacht. Tegenover de dreigende realiteit van den dood zijn twee houdingen mogelijk: die van den wereldschen en die van den verlosten mensch. Of liever (want de verloste mensch wordt eerst in den dood volkomen verlost): die van den wereldschen mensch en van den strijdenden Christen. In dezen laatste worstelen Christus en de wereld met elkaar. Van nature is hij geneigd de wereldsche houding aan te nemen, maar hij ziet tijdig zijn ongelijk in door het licht van Christus. In de lijkklachten op Frederick vanden Sande en Ernst Casimir waren we van die wending getuige, nadat aanvankelijk onze ziel zich had overgegeven aan moedeloosheid en verzet. En die reacties van den wereldschen-mensch-in-ons gaf Revius in de mythologische vormen der Renaissance - om door de wending daarna ook die vormen weer te overwinnen!

In de bruiloftsgedichten, waarvan er een zevental over zijn, voelen we dikwijls nog sterker het opzettelijke. Revius erkent dit trouwens een paar maal zelf - het openlijkst wel bij het huwelijk van zijn neef Dierick Heyinck met Clara Borgers:

> Int midden vant gesucht der moedelose crancken
> Die na den adem-tocht en lavenisse jancken
> Heet' ghy my Heyinck neef te maken een gedicht
> Vant hylick tusschen u en onse nieuwe nicht.
> Wat doedy? t' is soo veel als of ghy my becoorde
> Te lopen moe en mat op een gespannen coorde.
> Doch moetet immers sijn, soo nemet in gedult
> Dees weynich regelen....[1)]

Ook Willem van Appeldoren moet iets dergelijks hooren:

1) Overijss. S. en D., pag. 285.

Ick soude (Appeldoorn) voldoende u begeren
Met stichtelick gedicht u hogen dach wel eeren,
Maer alsmen yet in rijm, al spelende, bevat,
De eene weet een dit, de ander weet een dat.
En, wildy oock de saeck in reden overleggen,
'Tis const vant oude werck altijt wat nieuws te seggen.[1)]

Bij de bruiloft van Iohan Mosel en Othilia Clockers maakt Revius zich er in achttien regels van af, zonder dat er eenige warmte in zijn toon komt. Het begin is al dadelijk stroef, doordat het voor de gelieven zoo boven alles persoonlijke feit, algemeen en dus *on*persoonlijk wordt gezien. Daardoor krijgt het vers iets van een officiëele afkondiging:

Twee lieven willen haer int grote gilde geven
En slijten inde min haer soete jonge leven.
T'is *Mosel* bruydegom, *Othilia* de bruyt.
My dunckt dat elcken naem wat wenschelijcx beduyt.[2)]

Revius zou echter Revius niet zijn, wanneer hij zich niet met eere van zijn dichtplicht gekweten had. Daarbij komt nog, dat de onmachtsbekentenis aan het begin, behalve bekentenis, ook een poëtische figuur is om de vernuftige vondst des te beter te doen uitkomen. Zoo brengt het kille vers op Iohan Mosel en Othilia Clockers een aardig spel met deze namen. Na de moedelooze regels aan Willem van Appeldoren verschijnen den dichter plotseling drie maagden: Ghelove, Hope en Liefde, die ieder een lied ter eere der jong-gehuwden zingen, waarin de klank en de zin van hun namen kunstig vervlochten zijn. Dierick Heyinck tenslotte moet ‘nemen in gedult:

1) Overijss. S. en D., pag. 277.
2) Id., pag. 276.

Dees weynich regelen, daer ghy niet lesen sult
Van *Hymen* die men seyt dat hy de herten binde,
(Want in mijn Almanack dien sanct ick niet en vinde)
Maer van ons lieve-Heer een veersken vijf of ses.
Hoor toe gesegent paer, het is een corte les:
Het houwelijcksche bedd' en wettelijcke trouwe
Maeckt van een reyne bruyt een deuchdelijcke vrouwe.
T'is goet, maer lijckewel de maegdelijcke blom
Verwelcket, end' en comt oock nimmer wederom.
Veel anders gatet in het hemelsche te wercke
Met Christo Godes Soon en zijn vercoren kercke:
Hy vintse geschoffiert, haer eerbaerheyt ontjaecht,
En maecktse door zijn trou een onbevleckte maecht
Die alle maechden gaet in suyverheyt te boven.
Dit sal u waerde bruyt en bruygom doen geloven
Of dit u houwelijck is soet en wenschelijck,
Dat het al evenwel is aertsch en menschelijck,
En moet u herten tot het eeuwige bereyden
Daer ghy vergaren sult om nimmermeer te scheyden.[1)]

Wel een wonderlijk bruiloftslied - zelfs voor de 17de eeuw!

We blijven dan ook, ondanks de handige aanwending der onmachtsbekentenis, daarin toch wel degelijk een bekentenis voelen. De dichter schoot te kort, maar ter juister tijd kwam zijn vernuft hem redden. Daardoor bleven echter deze bruiloftsverzen koud en zonder gevoel voor het mysterie, dat zich aan de huwenden voltrok. Ze zijn het werk van een geestig man, die tevens een knap rijmer is - niet van den *dichter* Revius.

Misschien zal men opmerken, dat iets anders voor het bruiloftsmaal ook niet gevraagd werd. Men wilde er toepasselijke, zij het soms ook wat minder gepaste, scherts - of de

1) Overijss. S. en D., pag. 285-286.

praal van veel zwierige woorden over de gasten, zooals op Renaissance-prenten de lucht vol kan zijn van godinnen en goden. In de bovengenoemde drie verzen doet Revius echter geen van beide. Hij schertst niet - daarvoor zijn de woordspelingen te opzettelijk en bevatten ze te duidelijk een les; hij praalt ook niet met woorden - hij volbrengt enkel zijn predikantenplicht.

Dit wordt ons nog duidelijker door de tegenstelling met de overige bruiloftsverzen. Het Fransche gedicht voor Winold de Campis en Geertrud' d' Appeldorn is in ieder opzicht een echt Renaissance-vers. Een heele stoet van vloeiende verzen en welluidende woorden komt niets anders zeggen dan dit ééne: de Liefde bracht u samen.[1] En daarop volgt dan het schalksche gedicht aan de bruid, die toch ook voor zichzelf een wensch wil hebben in haar eigen taal:

> Wel aen dan: *Veel Gelux* ô Appeldorens kint,
> God geef u *Veel Gelux* int geen dat ghy begint.
> So veel als sandekens sijn inde Haechsche duynen,
> Als bladen opt geboomt, als bloemen inde tuynen,
> Als sterren inde locht, als schelpen aende strant,
> Als stofkens inde son, als spierkens op het lant,
> Als vlocken inde sneeu, als leyen op den toren,
> Als droppen inden Rijn, als aren in het coren,
> Als traentjes die ghy hebt (al heymelijck) geschreyt
> Dat met u lieve echt so lange is gebeydt.[2]

Hierin is een persoonlijke genegenheid voor de bruid onmiskenbaar: het hart vindt vanzelf warme woorden. Eenzelfde

1) Een prachtig voorbeeld van deze praal is ook zijn Horatiaansche bruilofsode (zie boven, pag. 90)
2) Overijss. S en D., pag. 280.

genegenheid treft ons ook in het bruiloftsvers voor Ian Cornelisz. van Wou en Henrica Verwers.[1] Revius doet het hier voorkomen, of hij twee boeren heeft beluisterd, die elkaar hun verzen voordroegen voor het huwelijk, dat de dochter van hun landsheer den volgenden dag vieren zou. Arent houdt daarbij den bruidegom zijn plichten voor, Wolbert aan de bruid de hare. Ondanks dezen didactischen inslag voelen we echter dadelijk, hoe warm en oprecht Revius met de bruid meeleeft. Er is werkelijk verdriet om haar aanstaand vertrek naar den Haag, 'dies ick my hooch beclage', zooals hij Arent zeggen laat. Van de in 1634 gedrukte bruiloftsliederen is dit ongetwijfeld het mooiste en - het teerste.

Ver daarbovenuit gaat echter nog het 'Trou-dicht op de bruyloft des Eerweerdigen wel-geleerden Godsaligen D. Iodoci Ekelii, Getrou bedienaer des Godlijcken woorts tot Deventer, ende Der eerbare deuchdrijcke jonge Dochter Hilleken van Deth, gehouden den 5. Febr. 1637.'[2] Hier gaat het om 't huwelijk van een vriend, die tevens ambtgenoot is. De belangstelling wordt daardoor nog dieper, en tevens kan de les vervallen. De paarsgewijs rijmende Alexandrijnen der vroegere bruiloftsverzen lossen zich nu op in drie prachtige sonnetten, waarvan ik alleen het eerste en mooiste volgen laat:

Onsienelijcke Son, die door u helle stralen
De sienelijcke Son doet lichten over al,
Waer door de luwe lent geeft bloemen sonder tal,
En wackert onder t'loof de fiere nachtegalen:
Indien een heusche beed' oyt gonste con behalen,

1) Overijss. S. en D., pag. 281-285. Ook het vers voor Conraet Verwer en Hermanna Scholiers is uit persoonlijke belangstelling geschreven, in dit geval vooral voor den bruidegom (Overijss. S. en D., pag. 362-364). Maar de les is hier veel geprononceerder en het gedicht minder overtuigend.

2) Ingeplakt plano in Revius' eigen exemplaar.

En t'Vaderlijcke hert u immermeer ontstal,
Ghy die des hemels heyr stiert nae u wel-geval
En, als het u belieft, doet rysen en doet dalen:
  Versoet de felle wint, weer-hout de rouwe snee,
En door een soete locht, ter eeren van dees twee
Beschilderet het velt met cruyden ende bloemen:
  Op dat dees hooge dach, waer in de liefde bindt
Helena in der echt met *Ekel* haren vrint
Men het geheele jaer mach wel geluckich noemen.

Toch bevestigen tenslotte - al deze bruiloftsdichten ons vroeger vermoeden: de vrouw nam in Revius' leven niet meer dan een geringe plaats in. Hij zag het huwelijk als noodig en nuttig, maar niet als een innerlijke verrijking. Zoover als Heinsius gaat hij lang niet, maar zijn betrekkelijke onverschilligheis is toch verwant met den angst van zijn vriend, dat de vrouw het leven naar haar willekeur zou vervormen. Ook de onverschilligheid kan op schildwacht staan.

Het feit van een huwelijk kon daarom voor Revius moeilijk veel meer zijn dan de aanleiding tot een ‘gelegenheids’-gedicht. En zoo bezien, dwingen de bruiloftsverzen zonder twijfel eerbied af!

* * *

Over de puntdichten en epigrammen valt niet zoo heel veel te zeggen. Ze zijn te onderscheiden in een gedeelte, dat over algemeene onderwerpen handelt, en een ander deel, dat op bepaalde personen of gebeurtenissen doelt.

De eerste groep is in den gedrukten bundel niet talrijk - maar in Revius' eigen exemplaar staan er nog een vrij groot aantal bijgeschreven. Scherp en geestig geeft hij in dit soort

verzen zijn spot of zijn les - zelden zonder een verrassende vondst, die ons pakt:

Graf-schrift van een luyaert.

Hier rust de luye Melis Brant.
Wat seg' ick? 'tis een misverstant:
Hoe can te rusten sijn geseyt
Die nooyt en heeft gearrebeyt?

Arme dichters.

Wat plaegdy doch u breyn met dichten en studeren?
Ghy blyft een bedelaer. dat sietmen aen u cleeren.
De arme wert veracht, al waer hy noch soo cloeck:
Maeckt (Govaert) eerst u broeck, en maect daer na een boeck.

Stoici.

Hert-vochtich, onbeweecht, voor niemanden te wijcken,
Dit is het hoochste goet der statige Stoijcken.
Keert maer twee letters om, soo comtet aenden dach
Dat STOICVS met recht een STOC-VIS heeten mach.[1)]

Veel talrijker zijn daarentegen de epigrammen op bepaalde personen, soms zelfs uitgegroeid tot een vrij uitvoerig gedicht. Hoe grooter de sympathie van den dichter is, des te langer wordt het vers. Dit volgt trouwens uit den aard van het epigram, dat in enkele regels met den doode tracht af te rekenen: het

1) Alle naar het handschrift van Revius.

oordeel wordt in een paar woorden samengedrongen. Hoon en spot kunnen door die beperking aan kracht winnen, omdat het dan gewoonlijk gaat om een woordspeling of een rhetorische vraag. Maar van een geliefden doode keert men zich niet gaarne zoo abrupt af. Regel volgt dan op regel, tot het epigram ongemerkt een uitvoerig lijkdicht geworden is. Op pag. 270-273 van de Overijsselsche Sangen kunnen we dit uitgroeien van het epigram nauwkeurig volgen.

Allereerst vinden we daar een grafschrift op Elizabeth van Engeland, dat zuiver epigram is en niets meer dan dat. In vier regels wordt haar lof duidelijk en met kracht gezegd. Het volgende vers voert Willem van Oranje sprekende in - en de Vader des Vaderlands kan niet met minder dan acht regels volstaan. Maar die acht regels blijken dan ook voldoende: Willem van Oranje was vóór Revius' geboorte reeds gestorven en daardoor voor hem nooit iets anders geweest dan een vereerde *naam*. Hierna volgen Loyse de Colligny met zes, en Willem Lodewijck met acht regels. Maar dan wordt plotseling de ‘Hemel-vaert van Prins Mauritz van Orangien’ een verheerlijkend Renaissance-gedicht van zeventig regels! Heel de Dierenriem betoont den grooten Held zijn eerbied, en ‘een vlammende caros’ komt uit den hemel gevaren om hem te voeren ‘ter plaetsen die alleen Gods beste vrienden wacht.’ De vraag komt vanzelf op, of we hier nog wel van een epigram mogen spreken. Maar de laatste regels van deze apotheose brengen het bevestigende antwoord, want ze zijn niets anders dan een grafschrift:

> Wanneer verwelcket is den hogen moet van Spangien
> Noch bloeyen sal den lof van Maurits van Orangien.

Nog weer grooter is het aantal puntdichten op bijzondere

gebeurtenissen. Revius leefde hevig mee in wat we met weinig minder recht dan de Middeleeuwen zouden kunnen noemen ‘de hartstochtelijkste aller tijden’. Zuiver en direct reageerde hij op ieder bericht, iedere verwachting. Daarom is het onmogelijk deze epigrammen te begrijpen zonder een grondige kennis van de jaren 1620-1640. Maar dan gaat die tijd ook opnieuw leven, omdat we hem niet objectief-historisch naderen, maar personen en feiten zien door het temperament van een tijdgenoot. Een enkel voorbeeld zal dit dadelijk doen uitkomen.

Het is een algemeen bekend feit, dat een groote partij in de Zeven Provinciën zich hevig tegen het Twaalfjarig Bestand had verzet en het einde daarvan met vreugde zag naderen. Evenals de meeste streng-orthodoxe predikanten behoorde ook Revius tot hen, die geen vrede wilden, omdat zij de beloften der Spanjaarden aan ‘ketters’ niet vertrouwden en bang waren ‘voor de noodzakelijkheid om meerdere vrijheid en rechten aan de Katholieken toe te staan.’[1)] Dit blijven echter doode woorden - zonder ziel. Die ziel vinden we eerst in Revius' puntdicht ‘Bestant’, dat een hoon is aan Spanje en een waarschuwing voor de vredespartij:

De Joden veertich jaer de wildernis doorgingen
In moeyte, in gevaer, in schaersheyt aller dingen,
  Opt eynde van dien tijt en na dien droeven stant
  Brocht haer Jehosua in het beloofde lant:
Den oorloch veertich jaer int wilde ons dee lopen,
Nu doet den treves ons t' lant van beloften open
  Daer ons de Spangiaert deylt beloften sonder maet,
  Beloften sonder gront, beloften sonder daet,
En wou dat wy ons self met siel en lijf vercoften

1) Dr. P.J. Blok - Geschiedenis van het Nederl. volk, (3e druk), II, pag. 349.

Voor een geschildert lant van ydele beloften.[1)]

Feller nog is het spotdicht op Peckius, den kanselier van Brabant, die in Maart 1621 namens de Aartshertogen in den Haag over een definitieven vrede kwam onderhandelen. De Staten-Generaal ontvingen hem niet onwelwillend, maar het volk toonde zich op den ‘verleider’ fel gebeten. In Delft werd met steenen naar hem geworpen, en het bleef niet bij deze ééne beleediging. In Revius' hekeldicht wordt deze verbitterdspottende volksstemming werkelijkheid voor ons:

Heeft Peckius vant peck sijn rechten naem gecregen
Soo cant u, Nederlant, met hem niet gaen te degen.
  Het peck is nimmer wit maer boven maten swert,
  Wat soeckty blancke ree'n wt een beroket hert
Het peck, al schijntet vast, versmeltet eerment meynde,
Der Spanjaerts trou en woort loopt haestelijck ten eynde.
  Het peck is buyten glat, maer t' ruycket naden brant,
  Daer na ruyckt dunckt my oock t' schoon-schijnende bestant.
Dies raed' ick, inder haest van Peckio u keret,
Want die het peck aenraeckt die worter mee besmeret.[2)]

Ook het verblijf van den Winterkoning en zijn gezin in den Haag wordt door ons slechts terloops geweten, omdat het weinig invloed heeft gehad op den gang onzer geschiedenis. Maar voor de 17de-eeuwsche Protestanten was Frederik van de Paltz een martelaar voorGods zaak:

Den vromen Palatijn, na dat hy onverwacht
Het vier van Godes woort in Bemen had gebracht

1) Overijss. S. en D., pag. 262.
2) Id., pag. 295.

Is om soo goeden werck veroordeelet, verjaget,
En vanden Arent lang' en wredelijck geknaget.[1)]

Vol belangstelling deelden zij in zijn onzekere toekomst. Gustaaf Adolfs overwinningen deden de verloren kroon weer in de verte schemeren - onverwachte mogelijkheden wenkten naar Duitschland. In 1632 trekt de koning hoopvol naar het leger der Zweden. Revius roept bij die gelegenheid zijn landgenooten op tot den heiligen oorlog:

De stammen die haer self tot woninge toeleyden
Aen dees sy de Jordaen de groene claver-weyden
  Eerst togen vrolijck met haer broederen te veld'
  En hebben die in haer besittinge gestelt:
Fris op, ghy Bataviers, indien ghy wilt behouwen
Int lustich Nederlant de grasige landouwen
  Ontwindet de banier, treckt moedich over Rijn
  En voeret in sijn lant den vromen Palatijn,
Versekert dat ghy niet moocht rusten hier beneden
Soo lang' als den Maraen die hoochte sal betreden.[2)]

Frederik van de Paltz vond echter in Duitschland slechts Lützen en kort daarop een ontmoedigden dood. In twee sonnetten herdenkt Revius den gestorvene: een klacht van koningin Elizabeth van Bohemen en een ‘Antwoorde des Conincx.’ Nog op een andere plaats laat Revius een doode tot zijn bedroefde verwanten spreken: in een handschriftgedicht op den verdronken kroonprins van Bohemen. En beide keeren vinden we, in slechts weinig anderen vorm, hetzelfde

1) Overijss. S. en D., pag. 294.
2) Id. (1634), pag. 334.

wat ons bij de lijkklachten trof: de overlevenden, die dus nog niet los zijn van de wereld, geven zich te onmatig aan hun droefheid over. Alles verliest voor hen zijn glans en waarde - het leven is enkel ‘druck en bitterheyt’! Maar dan antwoordt in den persoon van den doode de volkomen verloste mensch. Tegenover de wanhoop om het eindige stelt deze de zekerheid van het eeuwige leven. En hij vermaant tot het rusten in den wil van God, die ook den dood beheerscht.

Telkens vinden we dergelijke korte en toch zoo krachtige gedichten: ‘Voor de geest-rijcke jonge dochter Juffr. Maria Schuyrmans’, ‘Voor den Prins ende Princesse’, ‘Op des Princen ordre’, ‘Op de geboorte van Prins Willem van Orangien’, ‘Op de victorie vanden Admirael Schouten’, ‘Opt bedriegelijck vasten van Eva Vliege’ .... En overal wordt kort en scherp, door beeld of woordspel, liefde beleden, bitterheid en haat uitgeroepen, met spot gestriemd - in één woord: meegeleefd in een hartstochtelijken tijd.

* * *

Onwillekeurig zijn we reeds min of meer bezig met Revius' ‘vaderlandsche’ gedichten. En om deze niet mis te verstaan is het noodig iets dieper in te gaan op de stemming, waaruit ze geschreven zijn. In de 19de eeuw is er op de tegenspraak gewezen tusschen Revius' predikantschap en zijn ‘onchristelijke’ gedichten, die zich verheugden over het ongeluk van anderen en zelfs daarom *bidden* dorsten.[1)]

Toch is deze tegenspraak slechts schijn. En ook die schijn komt niet ten laste van Revius, maar van onze sinds de eerste helft der 17de eeuw veranderde zienswijze. Het liberalisme

1) Busken Huet - Literarische fantasiën en kritieken I, pag. 51.

heeft zijn stempel op ons gedrukt - wij zijn doordrongen van het relatieve aller waarden en dus van anderer recht op hun eigen opvatting. Iets dergelijks mogen we echter in de 17de eeuw niet verwachten en nog veel minder als norm stellen. In den strijd van het oude en het nieuwe kon dit nieuwe alleen overwinnen door een absoluut geloof in zichzelf. Een absolute zekerheid blijkt dan ook de kracht van het Nederlandsche Calvinisme. Ze ging uit van de persoonlijke zekerheid bij ieder geloovige, dat er gemeenschap is tusschen God en hem. In de bijeenkomsten groeide dit persoonlijk besef tot de vaste overtuiging met elkander *Gods gemeente* te vormen. Want 'waar twee of drie vergaderd zijn in Mijnen naam, daar ben Ik in het midden van hen.'[1] De vervolgingen versterkten nog dit gevoel van saamhoorigheid, maar verscherpten tevens de afscheiding van de Katholieken tot het uiterste. Want de vervolgden wisten zich martelaren en ervoeren in hun ellende Gods troostende nabijheid. In hen werden Zijn vrienden, Zijn kinderen vervolgd - meer nog: in hen werd God zèlf vervolgd, zooals Hij bewezen had, toen Hij Saulus verscheen op den weg naar Damascus: 'Saul, Saul, wat vervolgt gij *Mij*?'[2] Door deze overtuiging werd de uitbrekende strijd tot een heiligen oorlog gewijd. Het Protestantisme was de belaagde Bruid van Christus, wier huis door Gods helden 'voor inval werd bewaard.'[3] En het kon moeilijk anders, of tegenover hen verschenen de aanvoerders der Spaansche en Keizerlijke legers als 'Gods onversoenlijcke, gesworene vyanden.'[4] God stond immers aan den kant van het vertrapte en om zijn bestaan worstelende Protestantisme. Vooral in de Zeven Provinciën had

1) Matth. 18:20.
2) Handelingen 9:4.
3) Overijss. S. en D., pag. 83 (Zie ook boven pag. 141).
4) Id. (1634), pag. 344.

Hij dit getoond. Zonder Hem zou alles verloren zijn geweest, maar Hij had Zijn getrouw volk veilig door alle gevaren geleid. De gedachte aan het verbond met Israël lag voor de hand - de strijdende Calvinisten droegen het besef te wezen ‘het Nederlandsche Israël.’[1)] Maar wie van twee verbondenen er één aantast, tast beiden aan - en wie dus de Nederlanden aanviel, streed tegen God.

Dit alles staat wel heel ver van ons af. Toch moeten we trachten de hoofdzaak daarvan na te voelen, alvorens Revius' vaderlandsche poëzie te kunnen benaderen. Zijn ‘onchristelijke’ verheuging over den val van anderen, is een verheuging om de nederlaag van ‘Gods vyanden’! Huets oordeel blijkt niets anders dan - een anachronisme.

Dat Revius inderdaad in deze gedachtensfeer leefde, blijkt al dadelijk uit het danklied op de verlossing van Bergen-op-Zoom in 1622. Het voert ons in ieder opzicht terug naar het Oude Testament. Zooals God voor Zijn volk de Egyptenaren in de Roode Zee had doen vergaan, zoo ook nu:

Den Heer wil ick prijsen,
En eere bewijsen:
Wiens dappere hant
Heeft Ruyter en wagen
Verdreven, verslagen,
Gewentelt int sant.

O Jesu, u handen
(Spijt Babel vol schanden!)
Den vyant verslaen.
O Jesu u wasem

1) Zie ook het hoofdstuk van dien naam bij Dr. J. Wille: Heiman Dullaert.

En vonckenden asem
Die doetse vergaen.[1)]

God is de bondgenoot, de *Bondsgod*!

Telkens keert dit weer terug. De vijand tart God door zijn aanval op Diens volk, en daarom mislukt die aanval keer op keer. In 1624 had het Spaansche leger over de bevroren rivieren een inval in de Veluwe gedaan:

Maer God, bewijsende dat hy noch meester was,
Liet horen sijn trompet en dee den aftocht spelen:
Den Spaengiaert meende dat hem 'tmes stont op der kelen,
Rees op verbaesdelijck en gaf hem op de vlucht.
Den sneeu die creech de loop, het ys de watersucht,
En toonde datse sijn geluckich die hier bouwen
Op water noch op ys, maer God alleen betrouwen.[2)]

Wanneer een Spaansch schip ‘genaemt den Heyligen Geest’ gezonken is, heet het:

Wast niet een raserny dat inde west-armade
Den onder-admirael die gout en silver laedde
  Den name voeren dorst van God den Heyl'gen Geest?
  Hoverdiger bestaen is, dunckt my, noyt geweest.
Geen wonder isset oock dat God, die sulcke sonde
Niet lijden can, hem heeft doen sincken inden gronde
  Met takels en geschut, met menschen ende vracht,
  Dat yemant die het hoort met recht daeromme lacht.[3)]

1) Overijss. S. en D., pag. 266.
2) Id., pag. 268.
3) Id., pag. 269.

In het ‘Gebedt voor de belegeringe van 'sHertogen-bos’[1] wordt God als bondgenoot opgeroepen om den ondergang der vijanden te bewerken:

Neemt den vyant zijnen moet,
Neemt hem wijsheyt ende spoet,
Neemt hem coren ende haver,
Neemt hem crijger ende graver,
Neemt hem harnas en geweer.
Wilt ons horen lieve Heer.

Maeckt vertsaechtheyt inde stat,
Maeckt de wakers moe en mat,
Maeckt onveylich hare straten,
Maeckt onwillich haer soldaten,
Seeg' en segen van haer keer.
Wilt ons horen lieve Heer.

Daarentegen zegene Hij den Prins:

Geeft hem wijsheyt ende cracht,
Deckt hem met u trouwe wacht,
Laet getroost sijn ruyters draven,
Laet gerust zijn knechten graven,
Geeft hem gunstich wint en weer.
Wilt ons horen lieve Heer.

‘Wilt ons horen lieve Heer.’ Er gaat een vreeselijke kracht uit van dezen monotonen regel, die na elke strofe onherroepelijk terugkomt. Het gemeenzame ‘lieve Heer’ maakt den gevraagden vloek over de vijanden tot iets zóó vanzelfsprekends, dat

1) Overijss. S. en D., pag. 300-304.

we schrikken voor de meedoogenloosheid van dit gebed:

Comt den Spaignaert voor den dach
Om ons heyr te bieden slach
Of de stede te ontsetten,
Uwen adem moet hem pletten
En wech-blasen als een veer.
Wilt ons horen lieve Heer.

Maar het gedicht wordt nog veel feller, wanneer we letten op de aanwijzing onder den titel: ‘Op de wijse: Te rogamus audi nos.’ Een gebed uit het Katholiek missaal is hier overgebracht tot vernietiging - half grimmige spot, half verschrikkelijke ernst. Alleen door ons het voorafgaande te herinneren kunnen we dit prachtige, beklemmende gedicht eenigszins navoelen. Tevens hebben we te bedenken, dat Revius het waarschijnlijk schreef onder invloed van den vijandelijken inval in de Veluwe door Hendrik van den Bergh, Jan van Nassau en Montecuculi, die hoopten daardoor den Prins van den Bosch weg te lokken. Hoe Revius zich toen voelde, blijkt uit zijn ‘Verwoestinge der Veluwe’, waarin het klaaglied uit den 137sten Psalm opnieuw tot ontstellende werkelijkheid wordt:

Aen d'Yssel-stroom, alwaer wy[1] treurich saten
Om-heen beset met Duytschen en Croaten,
En menich Pool, en menich Castellaen,
Daer leyden wy, de Velu siende aen
In lichte vlam tot aen den hemel branden,
De herder-pijp wt onse droeve handen.[2]

Maar voor al dit kwaad staat dreigend Gods vloek over Rome gericht![3]

1) De tekst heeft: my.
2) Overijss. S. en D., pag. 315.
3) Zie de laatste strofe van dit vers, aangehaald op pag. 100.

We wezen bij het ‘Wilt ons horen lieve Heer’ reeds terloops op het element van hoon, dat ligt in de bespotting van het gebed der vijanden. Deze hoon is in de eerste helft der 17de eeuw algemeen. Wanneer we de bibliographie in Emil Wellers ‘Die Lieder des Dreissigjährigen Krieges’ doorlezen, treffen we die spotbeden telkens weer aan: Das Heydelbergische und Rebellen Vater Unser, Der Soldaten Vatter Unser, Neugemachtes Vatterunser, Palatinischer Catechismus, Tillius poenitens.[1)] Het door Weller opgenomen ‘Heydelbergische und Rebellen Vater Unser’[2)] is in opzet geheel gelijk aan Revius' bekende ‘Biechte des Conincx van Spanjen over het verlies van Pernambuco’, waar deze hoon bij hem het hoogtepunt bereikt. Ook in het Duitsche lied eindigt iedere strofe met een of meer woorden uit het geparodieerde gebed, die door deze aanwending een geheel anderen zin krijgen:

> Als Heydelbergk uff Prag kam zur stund
> Schrin die Rebellen unser König kömpt und
> *Vater*,
>
> Heydelberger dacht bei jhm selbst zur frist
> Das gantze Böhmische Königreich ist
> *Unser*, enz.

Zonder eenigen twijfel heeft Revius dit of dergelijke liederen gekend. Hij leefde te hevig mee in den strijd om er geen belangstelling voor te hebben - en bovendien lag Deventer niet ver van de Duitsche grens. We zullen straks zien, hoe één van Revius' liederen in het Duitsch werd vertaald en hoe hij een ander ‘wttet Hoochduyts’ in het Hollandsch overbracht.

1) Ook in de Geuzenliederen komen zij, hoewel niet in denzelfden vorm, een enkele maal voor.
2) T.a.p., pag. 121. Het is gedateerd: ‘Aus Heydelberg den 14. Januarii. Im Jahr M.DC.XXI.

Toch is het niet waarschijnlijk, dat Revius het motief voor zijn ‘Biechte’ in de eerste plaats aan Duitschland ontleende. In het aanhangsel van 1634 vinden we namelijk een ‘Gebet der over-heerde Nederlantsche Provincien om vrede ende verlossinge vande spaensche heerschappye’, met de bijvoeging: ‘wt het Frans overgeset’. In zooverre staat dit vers nog dichter bij de ‘Biechte’, dat we in beide gevallen te doen hebben met een Latijnsch gebed uit den Katholieken ritus, terwijl daarentegen de Vatterunsers meestal een aanval op de Protestanten inhouden. Of Revius het Fransche gedicht werkelijk eerst na 1630 vertaald heeft, is natuurlijk niet uit te maken en doet er ook weinig toe. Voor ons is het voldoende te weten, dat de vorm der ‘Biechte’ zeer algemeen was - in scherpe geestigheid overtreft Revius echter verre het Fransche vers. De aanwending der Latijnsche woorden is bij hem logischer en daardoor sprekender - het resultaat hoonender. Een enkele strofe kan ons reeds voldoende bewijzen, hoe meesterlijk de moeilijkheden van bepaalde plaatsen uit het biechtformulier overwonnen zijn:

Waer sijn de cloecke Jesuwijten
Mijn lieve raets-luy rechtevoort?
Diet alles int verwerde smijten
En stichten soo veel roof en moort
Cogitando, loquendo, operando.[1)]

De vertaling uit het Duitsch, waarop wij zooeven reeds doelden, bevindt zich eveneens in het aanhangsel van 1634: ‘T'samen-sprekinge des alder Doorluchtichsten Konincx van Sweden, ende der Maegdenborchsche Nymphe’. Wellers bibliographie maakte het mogelijk ook het oorspronkelijke gedicht terug te vinden: ‘Gespräch der Kön. Maj. zu Schweden

1) Overijss. S. en D., pag. 318.

und der Magdeburgischen Jungfrawen' (o.O. 1631. 4°.)[1] Ondanks de voortreffelijke en vloeiende vertaling valt ons hier toch, evenals in het 'Gebet der over-heerde Nederlantsche Provincien', een zekere matheid op. Revius' eigen vers is scherper en bondiger - de vertaalde liederen staan geen van beide op datzelfde peil.

Het is echter belangrijk uit deze twee vertalingen te kunnen opmaken, dat Revius de strijdpoëzie der Fransche en Duitsche Protestanten kende. Waarschijnlijk zal daarvan wel eenige invloed zijn uitgegaan op den vorm van zijn spot- en klaagliederen. Maar wat we bij al zijn ontleeningen zagen, blijkt ook nu: hij verwerkt dien ontleenden vorm tot een volkomen eigen vers, dat dikwijls hooger staat dan zijn voorbeeld.

Het beste bewijs voor dit alles levert de 'Postilion, in aller haest wtghesonden, om te soecken den verlooren Graef Johan van Nassou, den 13. Septemb. 1631.' In een artikeltje in de Nieuwe Taalgids[2] deelt Mejuffrouw Marie Ramondt haar ontdekking mee, dat er van dit lied een Duitsche vertaling bestaat. Of liever - na een vrij uitvoerige bespreking van de vraag *welk* der beide liederen vertaald zou zijn, komt zij tot de volgende conclusie: 'Revius is de dichter van den Postilion van 1631, gebruikte echter één lied of de twee

1) Weller (t.a.p., pag. XXXIV) vermeldt echter niet, waar zich een exemplaar daarvan bevindt. Hij noemt het slechts terloops, als een vermoedelijken variant ('nur eine newe Ausgabe') van het 'Tröstliches Gespräch Königlicher Majest. in Schweden mit der von aller Welt verlassenen, nunmehr verheerten und verösigten Stadt Magdeburg', waarvan de Zentralbibliothek te Zürich een exemplaar bezit. Op mijn verzoek werd met groote welwillendheid een zwart-witopname daarvan gemaakt en aan mij gezonden. Er bleek toen, dat Revius inderdaad naar een variant vertaald heeft, die in enkele gedeelten vrij sterk afwijkt. De rest stemt echter volkomen overeen, zoodat ik Revius' vertaling voor het overgroote deel met het oorspronkelijk gedicht kon vergelijken.

2) Jaargang XVIII (1924), pag. 139.

liederen op den verloren Paltsgraaf of Palatijn als grondslag en als zangwijze. Hij heeft zijn gedicht blijkbaar eerst afzonderlijk laten drukken, waardoor het kwam onder de vliegende blaadjes der 17e eeuw en naar Duitschland geraakte, nauwkeurig vertaald.'

Deze conclusie lijkt gewichtiger dan zij in werkelijkheid is. Inderdaad heeft Revius zijn Postilion dadelijk na den slag op het Slaak afzonderlijk uitgegeven (in plano). Sedert 1861 bevindt zich een exemplaar daarvan op de Athenaeum-bibliotheek te Deventer. Bovendien wordt dit exemplaar door Posthumus Meyes vermeld in de bibliographie van Revius' werken achter zijn proefschrift (1895).

Dat Revius een Duitsch gedicht zou hebben vertaald (wat op zichzelf bij een Hollandsche overwinning al *onwaarschijnlijk* is) blijkt door een eenvoudige berekening zoo goed als *onmogelijk*. De slag op het Slaak vond plaats 12 en 13 September 1631 - en 6 October daaraanvolgend schrijft Baudartius reeds aan Revius over diens vers op Jan van Nassau[1)]! Dat is toch al bijzonder gauw, wanneer we bedenken, dat eerst het bericht der overwinning Deventer moest bereiken, en vervolgens het gedicht geschreven, gedrukt, naar Leiden gezonden en daar door verschillende personen gelezen moest worden. Het zou dwaasheid zijn nog een reis over Duitschland te willen invoegen.

'Wie zal echter uitmaken of er aan den Hollandschen kant niet een enkel Duitsch-evangelisch strijder geweest is, in staat om een dergelijk gedicht te maken?' vraagt Mejuffrouw Ramondt zich af. Ik ben ervan overtuigd, dat deze overweging niet juist is. We zagen reeds, dat zelfs in een dergelijk geval de tijd voor een vertaling bijna te kort zou zijn geweest. Boven-

1) Men vindt dien brief: Archief voor Kerk. Gesch. V, pag. 185.

dien had Revius dan zeker niet nagelaten te vermelden, dat hij slechts de vertaler was, zooals hij bij de twee bovengenoemde liederen immers ook doet. En wat na dit alles ook beteekenis krijgt: in het Duitsche lied zijn enkele plaatsnamen eenigszins verkeerd gespeld, terwijl daarin bij Revius geen fouten voorkomen: Molegart voor Mole-gat; Romersmal voor Rommerswael; Kromnlied voor Kromvliet.[1)]

Met grooter zekerheid dan zij zelf bezat, onderschrijf ik dus Mejuffrouw Ramondts conclusie over Revius' auteurschap. Het Duitsche gedicht is naar hem vertaald - maar zóó voortreffelijk, dat het daardoor niets van zijn waarde verliest. Eén enkele strofe daaruit zal ons Revius' beroemde lied opnieuw voor den geest brengen en ons tevens de soepele navolging doen bewonderen:

> Ist er wegk, es ist zu klagen,
> Wer wird dann mehr d Bauren blagen,
> Und den armen Underthan,
> Zwingen zu der Mäsz zu gahn,
> Ist er wegk, wer kan es glauben,
> Wer wirt dann die Velaw brauben,
> Wer ist der mir zeigen kan
> Den verlohrnen Graff Johan.[2)]

Mejuffrouw Ramondt vond echter nog meer. Revius geeft bij zijn lied aan: ‘Op de wijse vanden verlooren Palatijn’, en boven de Duitsche vertaling staat: ‘In der Melodey: wie man den verlohrnen Pfaltzgraff singt.’ Nu komen er in Wellers

1) Ik houd mij hierbij aan Wellers nadrukkelijke verzekering (pag. XII): ‘Ich habe die Originaldrücke getreu wiedergegeben.... Druckfehler sind, wo irgend erkennbar, verbessert.’ Revius' schrijfwijze ontleen ik *niet* aan de Overijss. Sangen, maar aan de plano-uitgave.
2) Weller, t.a.p., pag. 199.

bibliographie een groot aantal postillonsverzen voor - evenals bij de spotbeden hebben we hier te doen met een populairen vorm van nieuws- en strijdpoëzie. Verschillende van deze verzen hebben betrekking op de vlucht van den Winterkoning, en terecht wijst Mejuffrouw Ramondt op de nauwe verwantschap daarvan met Revius' lied. Wèlk lied echter in de wijsaanduiding bedoeld is, lijkt mij moeilijk uit te maken. Van de twee door Mejuffrouw Ramondt genoemde Duitsche valt de ‘Post Bott’[1] af, omdat zijn strofen niet meer dan zes regels tellen. De ‘Extra ordinari Postilion. Zu suchen den von Prag verlohrnen Palatin’[2] echter heeft, na twee strofen van tien regels, er in alle andere acht - en bovendien voert het de uitdrukking ‘verlooren Palatijn’ in den titel. Maar beide verzen zijn jambisch, terwijl Revius' Postilion in trochaeën geschreven is. In rythme staat dit laatste dan ook veel dichter bij een Fransche bewerking van den Post Bott, die eveneens door Mejuffrouw Ramondt genoemd wordt: ‘Le postillon depesche du comte de Bucquoy, pour chercher le Palatin Roy de Boheme.’ Het is echter gevaarlijk alleen op dit rythme een conclusie te bouwen. We hebben te vaak Revius' veelzijdigheid bewonderd, om niet - in tegenstelling met Mejuffrouw Ramondt - zijn talent soepel genoeg te achten voor de zelfstandige vondst daarvan. We moeten daarom met het noemen van deze verschillende mogelijkheden volstaan.

Van veel meer belang is het echter uit dit alles te kunnen opmaken, hoe de Europeesche Protestanten zich verbonden voelden. Hun strijd was dezelfde - vol spanning deelden zij in elkaars overwinningen en nederlagen - in elkaars roem en

1) Weller, t.a.p., pag. 113.
2) Mejuffrouw Ramondt kende hiervan alleen den titel en de eerste vier regels, waartoe Weller zich bepaalt. Het lied komt echter in zijn geheel voor: Weimarisches Jahrbuch V, pag. 237.

hoon. Zoo had ook Revius met zijn Postilion waarschijnlijk een tweeledig doel: een triumfeerenden hoonzang te geven op den verrader Jan van Nassau, en - tevens den spot met den Winterkoning te wreken. Want ik sluit mij volkomen aan bij Mejuffrouw Ramondts opmerking: ‘Eveneens was het gebruikelijk, dat een dichter uit de tegenpartij een pendant maakte van een spotlied der andere zijde. Als een vinnig terugantwoord is de Postilion van 1631 op te vatten.’ Dat zij hierop en op de vertaling het eerst gewezen heeft, blijft haar verdienste.

* * *

Tegenover deze korte, populaire tijdsgedichten staan de groote, meer literaire verzen, die we tot nu toe nog onbesproken lieten: het ‘Iaerdicht op de verlossinge der Stadt Deventer’, het ‘Triumph-liedt op de veroveringe van 'sHertogen-bos’ en de verschillende sonnettenreeksen. Al deze gedichten zijn statiger en voornamer - wanneer we de invloeden nagaan, komen we nu niet uit in den pamfletten- en hekeldichtenstrijd der 17de eeuw, maar in de school der Renaissance aan de voeten van Ronsard.

Het meest overtuigende bewijs daarvoor levert ons het ‘Triumphliedt’,[1)] zoodat we allereerst daaraan onze aandacht moeten wijden.

Onder Revius' verzen neemt dit gedicht een eigenaardige plaats in. Het is *anders*, zonder dat we dit ‘anders’ gemakkelijk kunnen omschrijven. Er is minder spontaneïteit en meer omkleeding - het is misschien minder gedicht en meer literatuur.

Dit ‘andere’ was intusschen geen toeval, maar opzet. Dat blijkt uit het voorafgaande bericht aan den ‘Gunstige leser’ -:

1) Overijss. S. en D., pag. 304-315.

‘Dit gesanck is soo wat na gebootst op de Oden van Pindarus de namen van Keer, Tegen-keer, ende Toesanck sijn verduytscht wt de Griecksche, Strophe, Antistrophe ende Epodos, genomen zijnde vant gebruyck harer tonelen, daer deserley Lof-dichten met sekere keeren, teghen-keeren, &c. plagen gesongen ende gespeelt te worden. dit mosty weten. vaert wel, ende danckt God.’

Reeds hieruit voelen we al het gewicht, dat Revius aan zijn nieuwen vorm hechtte. Maar nog sterker komt die trots tot uiting in de eerste strofe:

> Ick sal, als de Thebaensche swaen (= Pindarus)
> Een nieuwen pat na *Pindo* kiesen
> Die Neerlant niet en plach te gaen,
> Al soud' ick wech en steeg' verliesen.

Hij had het gevoel aan Nederland een nieuwen dichtvorm te schenken, al vergiste hij zich daarin. Jan van der Noot was hem meer dan een halve eeuw voor geweest. Uit de aangehaalde regels mogen we echter opmaken, dat Revius dien niet kende. De roem van den renegaat was reeds lang vervlogen.

Niet aan hem heeft Revius zijn vorm ontleend; maar evenmin rechtstreeks aan Pindarus, zooals het voorbericht ons zou doen vermoeden. De Oudheid kon ook langs een anderen weg worden bereikt, langs dien der 16de-eeuwsche Renaissance. Vooral de Pléiade had zich van haar rijkdom aan vorm en beeld meester gemaakt. Ronsard had daaraan zijn ideaal ontleend van het alzijdig dichterschap, dat *alle* vormen even gemakkelijk beheerschte. In zijn poëzie had hij dit ideaal zoeken te verwezenlijken, al illustreerde hij tevens de onbereikbaarheid daarvan. Toch werd daardoor zijn werk tot een arsenaal van versvormen, waar ieder zijn eigen keuze kon doen.

Zoo is Revius' aandacht blijkbaar geboeid door Ronsards Pindarische oden, en vooral door die ‘Au roy Henry II, sur la paix faitte entre luy et le Roy d'Angleterre, l'an 1550’ (Ode de la Paix). Een overvloed van stoute beelden en klinkende rijmen weten er ons te bekoren en gratieus de zwakke plaatsen te omhullen, die een gevolg zijn van de geweldige moeilijkheden in den vorm.

Maar die moeilijkheden zullen Revius eerder aangetrokken dan afgeschrikt hebben. We zagen reeds meer dan eens, hoe graag hij een technischen tour de force ondernam. Zou hij dan hier niet kunnen slagen?

De verovering van 's Hertogenbosch was een prachtig gegeven. Want de Pindarische ode moest een glorieuzen inhoud hebben en daarvoor hulde kunnen brengen aan den overwinnaar. Bovendien was de bezieling om de moeilijke zegepraal echt en sterk genoeg om alle moeilijkheden te overwinnen: ‘Ick sal.... al soud' ick wech en steeg' verliesen!’

Toch is die stoute verklaring tevens - erkenning van de vrees den weg te zùllen verliezen. Want Revius besefte, dat de Pindarische ode andere elementen vereischte dan hij gewoon was in zijn verzen aan te wenden. Het ging hier vooral om gratie - in beeld, in woord, en vooral ook - om de gratie der *hulde*. Telkens richt hij zich daarvoor naar Ronsard. Maar opmerkelijk is het, dat hij zijn steun niet in de eerste plaats in diens Pindarische oden zoekt,[1)] maar in de ‘Hynnes’ en den ‘Bocage Royal’.

1) Technisch natuurlijk wel. De vers- en rijmvorm van Revius' Keer en Tegen-keer is aan de ‘Ode de la Paix’ ontleend: viervoetige jamben met rijmschema *aa*b*cc*bd*ed*e*ff*g*gh*i*ih, waarbij de gecursiveerde letters vrouwelijke rijmen aanduiden. De Toe-sanck wijkt echter af van Ronsards Epode, waar we bij een analoog rijmschema plotseling door trochaeën worden verrast. Revius behoudt de viervoetige jamben, maar vereenvoudigt het rijmschema tot een opeenvolging van (uitsluitend mannelijke) gepaarde rijmen.

Ondanks die ontleeningen is echter het ‘Triumph-liedt’ wel degelijk een oorspronkelijk gedicht. Voortdurend hooren we den echten Revius. Zelfs doet hij blijkbaar zijn best in dit proefstuk zoo veelzijdig mogelijk te zijn. Zijn statige toon klinkt ons tegen in het prachtige beeld van den te velde trekkenden Prins:

Als 'tgallioen loopt vande rede
En heeft zijn mast en anckers rede
Met dubbel staend' en lopend' want,
Als 'tschuym rontom de kiel opspringet,
En als de coelt de seylen dringet
Recht na den Peruaenschen cant,
Soo weetmen dat het niet en vaert
Om loot of ander slechte lading'
Maer dattet gout en peerlen gaert
En waren vande hoochste gading.

De ‘film-epiek’ overtuigt ons van den hardnekkigen strijd:

Dies wert een ander spel begost
Dat zy[1)] in langen niet sach spelen,
Een heete vlucht op haer gelost
Wt donckere metalen kelen.
Haer lant doorwoelt, en wel-en-bet
Met schanssen om-end-om beset
Die na de huyt haer wacker dongen,
Den muyser blies, de mijnen sprongen,
Daer beetter menich in het gras
Die hant-gemeen haer stael vermengden,
En in dit spel haer bloet wtplengden....

1) De stad 'sHertogenbosch.

De spotdichter hoont den vijandelijken inval in de Veluwe:

Een groote draeck quam in het lant
Die blies geweldich moort en brant,
Sijn hooft men inde Velu sach,
Sijn brede buyck te Wesel lach,[1)]
Sijn steert geswollen van fenijn
Berecyckte Ceulen aen den Rijn.

De didacticus heeft telkens gelegenheid een les uit het gebeurde te abstraheeren en breedvoerig toe te lichten. Deze generaliseerende didactiek behoorde trouwens tot het wezen der Pindarische ode:

'Tis soet voort vaderlant te sterven
Om de onsterflijckheyt te erven;
Noch soeter voor des Heeren woort:
En niet, om te bewaren 'tleven,
Sijn borgery tot roof te geven
Den vyant ruymende de poort, enz.

Deze en dergelijke fragmenten vormen het eigenlijke gedicht. Ze zijn krachtig en kleurig - echt-Reviaansche verzen. Maar daaromheen is de aan Ronsard ontleende zwier geslingerd: enkele beelden en vooral aan het slot: *de hulde*. Ik schrijf de laatste trits van keer, tegen-keer en toesanck af en stel daarnaast de correspondeerende plaatsen uit Ronsard.[2)]

1) De levensmiddelenvoorraad was daar opgeslagen. Door het verlies van Wezel moest de vijand dan ook de Veluwe ontruimen.
2) Bij aanhalingen uit Ronsard volg ik de editie van Paul Laumonier (Paris, librairie Lemerre).

KEER VII.

Een Vorst en moet niet zijn moort-dadich
Maer goedertieren en genadich
Hy moet wt-drucken Godes hant
Die sijnen donder selden schietet
Op ons, hoewel het hem verdrietet
Te sien der menschen sond' en schant;
Maer laetse vallen op de cruyn
Van *Athos* in een duyster weder
Of yewers op een hoge duyn,
Of op een eyck, of op een ceder;
Soo dat sijn rammelende cloot
Ons altijt schrickt, maer selden dood't:
Dit volgdy na, o eer der landen,
Aen u bloetdorstige vyanden:
Ghy dorst niet weder na haer bloet,
Maer haren trots sijnd' overwonnen
Ghy toont dat ghy soudt wreken connen
U leet veel swaerder als ghy doet.

TEGEN-KEER.

U hooft, ô Prins, sy overladen
Met *Daphnes* nimmer-soore bladen,
Altijt sy in u rechterhant
Een sweert becranst met groene palmen,
En waer ghy treet de coren-halmen
Vergulden moeten 'tgantsche lant.
Den hemel wille op u tong'
Het Manna en den honich gieten,
En in u hert een stage sprong'
Van Geest en van geloof doen vlieten,

A l'exemple de Dieu, qui ses foudres retarde
Et en lieu de nos chefs, pour nous estonner darde
Ou les sommets d'Athos, ou les Cerauniens,
Ou les chesnes branchus des bois Dodoniens,
Ou le haut des citez, et du boulet qu'il rue
Tousiours nous espouuante et peu souuent nous tue.
'*Hynne de Henry deuxiesme de ce nom*', (*IV, pag*. 190).

....et quelque part qu'elle aille,
Tousiours dessous ses pieds un pré de fleurs s'esmaille:
Dedans sa bouche naisse une manne de miel,
Et luy soit pour iamais fauorable le Ciel.
'*A Catherine de Medicis*' (*III, pag*. 291).

De maen, 'tsy datse rijs' of dael
Geen beter Vorst als u bestrael
Noch die God soo wil proeven laten
De minne van sijn ondersaten.
De schone son, wanneer hy spant
Of in of uyt sijn snelle paerden
En sie geen Coninckrijck op aerden
Soo vredich als het Nederlant.

TOE-SANCK.

En ick ô Prince, die de pen
Wat beter als de spiessen ken,
Sal roemen in al mijn gedicht
Het goede by u wtgericht.
En, slady yewers eenen slach
Die Spanjen lang' gevoelen mach
Ick sal hem met mijn gladde veer
Doen klincken alsoo luyd' en veer
Alst klincket in Vulcani smis
Wanneer den hinckert besich is
Of met de blixem voor sijn vae'r
Of met Achillis beukelaer.
Ten minsten sal een yeder man
Belijden dat ick kiesen kan
Om dichten 'talderbeste stof,
Dat's Godes en des Princen lof.

Si bien que le Soleil qui tout voit et contemple
Lors qu'il tire ou qu'il plonge en l'Ocean ses yeux,
Ne voit point icy bas Princes plus vaillans qu'eux.
‘*Hynne de la Iustice*’, (*IV, pag.*203).[1)]

Moy plus armé de plumes que d'espée,
Suiuray du camp la victoire trempée
Au sang veincu. Si quelque Cheualier
Fait un beau coup entourné d'un millier
Des ennemis, ie feray sous ma plume
Sonner son coup comme un fer sur l'enclume,
Qu'un noir Vulcan des deux hanches tortu
Bat au marteau de flames reuestu.
‘*Au Roy Charles IX*, (*III, pag*. 235).

1) Dit beeld komt bij Ronsard telkens voor, zoodat verwantschap voor de hand ligt, al is het verband nooit heelemaal gelijk. De zonnepaarden komen voor in den ‘*Hynne de Charles, cardinal de Lorraine*’, (IV, pag. 233):

ù iamais le Soleil soit qu'il monte à cheual,
Soit qu'il laisse son char pancher encontre-val
Pour s'aller reposer és marines campaignes....

Men ziet het: er is geen twijfel mogelijk. De andere plaatsen zijn niet alle even overtuigend, maar nu we eenmaal op het spoor zijn, blijven we ook daar geneigd invloed te vooronderstellen. Ik schrijf ze niet alle over en volsta met de opgave.[1)] Hoofdzaak voor ons is, dat we invloed van Ronsard op Revius als vaststaand mogen aannemen. Maar tevens hebben we kunnen zien, hoe voortreffelijk Revius de ontleende passages verwerkt, na ze meestal wat te hebben uitgebreid. Daardoor maakt hij er tenslotte toch een eigen vers van - wat hij doet, is Renaissancenavolging in den edelsten zin van het woord!

Dikwijls wordt het 'Triumph-liedt' met minder welwillende woorden beoordeeld. Niet geheel ten onrechte misschien. De bewuste opzet, de eigen veelzijdigheid, de verwerking van Ronsardiaansche fragmenten hebben er een eenigszins heterogeen geheel van gemaakt. Blijkbaar voelde Revius zelf ook, dat hij niet volkomen geslaagd was - hij liet het tenminste bij dit ééne experiment. Maar al laat het geheel ons ten deele onbevredigd, ieder fragment op zichzelf is een waardige proeve van Revius' kunst. De samenstelling van het mozaiek is hier echter minder geslaagd dan bij het epos der Godsgeschiedenis.

* * *

Over Revius' grootste epische gedicht, het 'Iaerdicht op de verlossinge der Stadt Deventer' (416 regels) hebben we reeds

1) Ik vond nog de volgende, maar mogelijk zijn er enkele meer:

Tegen-keer I, reg. 3-5.	Ronsard II, pag. 117, Epode, reg. 1-2.
Tegen-keer I, reg. 6-einde.	Ronsard II, id., Antistrophe.
Tegen-keer II, reg. 1-10.	Ronsard IV, pag. 254, reg. 13-18.
Tegen-keer IV, reg. 13-15.	Ronsard II, pag. 105, Antistrophe, reg. (9-slot.
Tegen-keer VI, reg. 1-6.	Ronsard IV, pag. 183, reg. 1-9.
Tegen-keer VI. reg. 7-12.	Ronsard IV, pag. 241, reg. 30-34.

even gesproken naar aanleiding van de beide Simsonverzen.[1] We namen er den invloed van Ronsard aan op deze soort epiek. Maar die invloed wordt hier niet als bij het Triumph-liedt tot opzettelijke navolging. Revius blijft volkomen zichzelf, en daardoor wordt dit uitvoerige gedicht een van de allermooiste uit den bundel. Geen wonder ook - want in dit ééne gedicht verheerlijkte hij alles wat hem op aarde het liefste was: zijn stad, zijn vader, zijn Prins.

De eerste 28 regels vormen een soort inleiding, waarin het uitrukken van den Prins breedvoerig vergeleken wordt met dat van een arendsjong of een leeuwenwelp. De overeenkomst met het begin van Ronsards 'Hynne du Roy Henry III, pour la victoire de Moncontour' treft ons dadelijk:

Tel qu'un petit Aigle sort
Fier et fort
Dessous l'aile de sa mere,
Et d'ongles crochus et longs
Aux Dragons
Fait guerre sortant de l'aire:
Tel qu'un ieune Lyonneau
Tout nouueau
Quittant cauerne et bocage,
Pour premier combat assaut
D'un coeur haut
Quelque grand Taureau
sauuage - -[2]

Daarna begint eerst het eigenlijke epos. In toenemende spanning lezen we verder. Ieder woord heeft zijn eigen kleur en beteekenis. Nergens wordt het gedicht langdradig - de spanning neemt toe met het duren van den strijd. Maar we voelen de overwinning komen en eindigen met haar jubelend te begroeten.

Prachtig is vooral de beschrijving van den grooten stormaanval op de stad. Wanneer de Staatsche troepen dien opgeven,

1) Zie boven pag. 138.
2) Ronsard IV, pag. 252.

trachten twee vaandrigs in de bres stand te houden en hun vlag op den muur te planten:

De eerste clavert op maer crijcht een felle wond'
Valt over inde stat en stortet op den mont.
Het vaendel liggen blijft gestrecket langs de stenen
Dén vyant luyde roept: daer hebben wyer enen
Laet comen oock de rest: sy grijpen na de vaen;
Maer als den tweeden recht was comen aen het staen
En liet met d'ene hant den wimpel hoge waeyen,
Met d'andere het sweert liet blincken ende maeyen
Wel wreeckende de doot van zijnen cameraet
Doe weeck het al te rug, elck vluchte sijner straet:
Tot dat de capiteyns met degens en vorquetten
Dees lopers drijven aen: wat donder mach u letten?
Dat u een man alleen doet deynsen wter stee
En trotset al de stat? sluyt weder u gelee,
En ruct hem vande bres, vertreet hem inden sande,
Of t'is voor 'sConincx heyr een ongehoorde schande.
Dees woorden hadden cracht. sy vellen pijck op pijck,
En brengen steeck op steeck....

Evenals in de Simsonverzen *zien* we hier alles vóór ons gebeuren. We *hooren* het vloeken der officieren, het rumoer van den strijd. We voelen de beklemming van den dapperen vaandrig, die zijn krachten verliest, en de doffe pijn in zijn hoofd:

....al swanckende hy staet.
De stenen vande bres hem hagelen om d'ooren,
Den stormhoet rammelt hem dat hem bycans het horen
En 'tsien gelijck vergaet, de pluym leyt vanden top,
De loden sonder tal hem vliegen om den cop,

Dies breeckt het bange sweet hem wt aen allen enden,
Den asem hem ontstaet, ontsenuwt zijn de lenden,
Hij springet op het laetst met vanen en geweer
Cloeckmoedich inde stroom. de Isel booch hem neer
En droech den vromen helt door sijner sachter banen
Tot 'tleger vanden Prins, geciert met beyde vanen.[1)]

* * *

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de sonnettenreeksen: ‘Treur-dichten op de doot van Ernst Casimir’, ‘Eerste en Tweede Vreugden-rey’ over Frederik Hendriks tocht van 1632, ‘Tranen-vloet op de droeve doot Gustavi Adolphi’, ‘Danckbaerheyt op de veroveringe der Stadt Rijnberck’ en ‘Blijtschap op de veroveringe vant geweldich fort van 's Gravenweert’ (= Schenkenschans, veroverd in 1636). Dit laatste is een in Revius' eigen exemplaar ingeplakt plano.

De inhoud van deze verschillende cycli wordt door de titels reeds aangegeven: twee lijkklachten en drie vreugdezangen. Dezelfde elementen, die we in verwante verzen aantroffen, vinden we hier terug. In de lijkklachten brengt het verdriet tot een nauwelijks beheerscht verzet, dat door bezinning tenslotte gebroken moet worden. Bij de vreugdezangen is vanzelf meer verscheidenheid mogelijk. Het gedragen dankgebed, de roemende hulde, de blijdschap, wisselen er af met spot over de vijanden, die soms zelfs kan worden tot een grimmigen vloek.

De groote beteekenis van deze verzen schuilt echter meer in hun vorm dan in den inhoud. Toen we vroeger over Revius' sonnet spraken, wezen we er op, hoe hij steeds vertrouwder raakte met dien versvorm, totdat hij bij voorkeur sonnettencycli schreef. Van de genoemde gedichtenreeksen bevat alleen

1) De beide aanhalingen: Overijss. S. en D., pag. 257 en 258.

dat op de verovering van Rijnberk aan het einde een vers in anderen vorm.

Het bewijst opnieuw de macht van den Franschen invloed. Ook na het Triumph-liedt was Revius Ronsard blijven lezen. Misschien zelfs heeft hij zich juist door de betrekkelijke mislukking der ode (die Ronsard ook van de zijne had gevoeld) bewuster naar het sonnet gericht. In ieder geval is er een treffende overeenkomst tusschen Revius' sonnettenreeksen na 1630 en Ronsards ‘Sonnets à diverses personnes.’ In deze laatste zoekt Ronsard naar een ongewoon en klinkend woordeffect. Hij gebruikt daarom liefst woorden, die geen alledaagschen klank hebben - en bij voorkeur gebruikt hij die in de rijmen, omdat er daardoor een sterkere nadruk op valt. Niets was daarvoor geschikter dan - eigennamen! Bovendien ligt er in dit gebruik van veel eigennamen in een opgedragen sonnet nog een fijne hoffelijkheid: de dichter doet de heele wereld in zijn hulde deelen. Zoo vooral in het sonnet ‘au roy Henry III’:

L'Europe est trop petite, et l'Asie et l'Afrique
Pour toy qui te verras de tout le monde Roy:
Aussi le Ciel n'aguere a fait naistre pour toy
Du milieu de la mer la nouuelle Amerique,
A fin que ce grand Tout soit l'Empire Gallique,
Et que le monde entier obeïsse à ta Loy,
Comme desia ton Sceptre abaisse dessous soy
L'Arctique, il puisse un iour gouuerner l'Antarctique.[1)]

Of in dat ‘A Nicolas le Sueur, president aux Enquestes’:

Ny l'oliuier sacré des Hyperboreans,
Ny le veneur suiuant la biche au pied de cuiure,

1) Ronsard II, pag. 1.

Ny l'huile dont le corps des Athletes s'en-yure,
Suans sous le trauail des tournois Eleans:
Ny la poudre Olympique aux lustres Piseans,[1] enz.

Precies hetzelfde vinden we bij Revius. Alleen maakt hij zijn rijm nog rijker, strooit hij nog milder de namen door zijn vers:

De macht van Asia, van India, van Spanjen,
Van Naples, van Milaen, Castilia, Leon,
'tGewelt van Portugal, Minorque, Arragon,
Lothrijck, Sicilia, Majorque, en Sardanjen,
Den trots van Oostenrijck, Borgonjen, Allemanjen,
Den rijckdom vande op-en-neder gaende Son
Op eenen hoop gebracht niet hinderen en con
In Brabant het geluck en d'eere van Oranjen.[2]

Of:

Rivieren water-rijck, ghy Diese en ghy Dommel
Die op des Princen wenck belegerdet den Bos,
Ghy Slinge, die het juck van Gelder maeckte los,
Ghy Wael, die met u vocht vergroenet Tiel en Bommel.[3]

Ook persoonsnamen worden op deze wijze gebruikt:

Daer liggen na haer doot en snuyven roock en vier
Den Grave van Bucquoy, den Grave van Dampier,
Gods onversoenlijcke gesworene vyanden.
Daer heeft zijn eygen bat den Grave van Tilly,[4] enz.

1) Ronsard II, pag. 28.
2) Overijss. S. en D., pag. 343.
3) Id., pag. 347.
4) Id., pag. 344.

Evenals Ronsard bereikt Revius hiermee inderdaad wat hij bedoelt: een ongewoon, pakkend en klankrijk vers. Technisch beschouwd zijn deze sonnetten, naast het Iaer-dicht, het beste wat Revius ooit geschreven heeft. Het zijn niet de *mooiste* verzen, maar het zijn de *beste*. Werkelijke ontroering, gemakkelijkheid van zegging, literaire scholing, begrip van dramatiseering, technisch kunnen - het is alles tot volmaakte harmonie gekomen in een sonnet als dit vierde uit de Treur-dichten op Ernst Casimir:

Ah! wildy van ons gaen? o Vader, Vader, Vader!
O wagen Israels en sijne ruytery!
Ick weet dat daer om hooch u erfenisse zy.
Ghy vliegt dat schoon paleys al nader en al nader.
Maer siet eerst onsen Prins dien grooten wonderdader
Het edel Gelderlant en Brabant maken vry
Vant Oostenrijcksche jock en wreede slaverny.
Den hemel wacht u doch, al comdyer wat spader.
Hebt oock aen dese eer u aendeel, als ghy plaecht,
En neffens onsen Vorst de Spanjaerden verjaecht,
O stoute wapentuyr, o deftigen berader.
Maer neen, ghy achtet al dees aertsche woeling niet,
Dewijle ghy aldaer veel grooter saken siet.
Ah! wildy van ons gaen? o Vader, Vader, Vader![1)]

Dit tweemaal herhaalde ‘O Vader, Vader, Vader!’ is grootsch van dramatische kracht, maar - het ligt op de grens der rhetoriek, waarbij de inhoud teruggebracht wordt tot slechts een element voor den vorm.

* * *

1) Overijss. S. en D., pag. 336.

Na deze sonnettenreeksen heeft Revius, voor zoover wij weten, weinig meer geschreven. De enkele verzen in anderen vorm, die we in zijn eigen exemplaar nog ingeplakt vinden, zijn van weinig beteekenis - en de verbeterde Psalmberijming stelde geheel andere eischen. We mogen daarom zeggen, dat Revius met het sonnet geëindigd is.

Was hij ook in Leiden *blijven* dichten, dan zou deze ontwikkeling tot een crisis hebben moeten leiden. Die crisis had Revius' poëzie misschien doen stranden op rhetorische en literaire uiterlijkheid. Maar waarschijnlijker is het, dat hij dit gevaar zou hebben overwonnen. En dan had hij in den vorm van Ronsards sonnettenreeksen de ziel van du Bartas kunnen leggen: een Nederlandsche vorm der Ronsardiaansche poëzie!

Zooals het nu is, blijven de sonnettenreeksen eenigszins apart staan. De toenemende invloed van Ronsard brengt nog niet tot een werkelijken ommekeer, omdat Revius vóór dien tijd het dichten opgaf.

De *echte* Revius blijft daarom de dichter van het epos der Godsgeschiedenis en van de meeste losse gedichten. Ook toen kende en bewonderde hij Ronsard, maar zonder hem opzettelijk tot model te kiezen.

En die Revius is het, dien wij liefhebben. Voor de mogelijkheden van den anderen, wordenden, Revius voelen wij diepe bewondering. Maar liefde vraagt kennen.

Hoofdstuk VII.
De verbeterde psalmberijming.

SMAAKVOL uitgegeven en met zorg gedrukt, verscheen in 1640 bij Nathanaël Cost ‘Boeck-drucker ordinaris der E.M. Heeren Staten van Overyssel’ het boekje, dat thans onze aandacht vraagt: ‘De CL. Psalmen Davids, Eerst in Nederlantschen dichte gebracht Door Petrum Dathenum, Ende nu in sin ende rijmen gebetert Door Jacobum Revium. Mitsgaders den Christelijcken Catechismo, kerckelijcke formulieren, ende gebeden, insgelijcx verbetert na de nieuwe oversettinge des Bybels.’[1)]

Onder het lezen van dien uitvoerigen titel voelen we onwillekeurig een vraag opkomen, die ons niet zoo gemakkelijk meer loslaat. ‘In sin ende rijmen gebetert’ - mogen we daar nog wel spreken van *poëzie*? Met andere woorden: is deze psalmberijming niet méér het werk van den predikant en theoloog, dan van den *dichter* Revius? De beantwoording van deze vraag zal den eigenlijken inhoud van dit hoofdstuk vormen, omdat ze tevens de vraag is naar het *wezen* van Revius' Psalmbundel.

* * *

In 1566 waren de eerste uitgaven verschenen der Psalmen,

1) Voor de uitgaven van dezen bundel, zie boven pag. 107. Over de mislukte poging Revius' berijming officieel in te voeren, vergelijke men bovendien Posth. Meyes, t.a.p., pag. 296 en 297.

die Petrus Dathenus berijmd had, ‘niet naar den grondttext ofte enige overzetting uit denzelven, maar naar de Fransche beryming van Beza en Marot; dezelve, zo hy best konde, opvolgende, op dezelve zangwyzen by hen gebruikt, en opgestelt door Klaude Gaudimel, die ook in den moordt van Parys omkwam.’[1)] Deze nauwe verwantschap met het Psalmboek der Hugenoten droeg er niet weinig toe bij om Datheens berijming overal ingang te doen vinden. Door deze officieel ten gebruike aan te wijzen, sanctionneerde de Nationale Synode van 1578 slechts de uitgesproken volkskeuze.

Maar een halve eeuw later was er veel veranderd. De gejaagde nervositeit der hagepreeken, de geëxalteerde geloofsmoed, de spanning van het altijd-aanwezige gevaar, waren geweken. Een nieuw geslacht was opgekomen: sterk, zelfbewust en strijdbaar. Gomarus had de harde consequenties durven aanvaarden, waartoe dogmatische strijd het Calvinisme gedreven had. Bij al deze ontwikkeling waren alleen de Bijbel en het Psalmboek onveranderd gebleven. Men las en zong nog altijd, zooals de vervolgde Protestanten uit de eerste jaren der Hervorming dat hadden gedaan. Iets van hun opgejaagde onrust hijgde in dien Bijbel en Psalmbundel. Er was geen gelegenheid geweest voor nauwgezette wetenschappelijkheid of een vloeiende berijming - als men slechts God hooren kon en tot Hem zingen!

De 17de-eeuwers eischten meer, omdat zij daartoe den tijd en de rust hadden. Daarom was het zoo juist gezien van de Synode in 1618, op een nieuwe, wetenschappelijke Bijbelvertaling aan te dringen. Maar vreemd is het, dat zij niet tevens het initiatief nam tot een even noodige herziening der Psalmen. Tegenover de Statenvertaling moesten deze straks nog veel meer uitkomen als behoorend tot een vroegeren tijd.

1) A. Andriessen - Aanmerkingen op de Psalmberymingen van Petrus Dathenus (1756), pag. 173.

Zonder twijfel was om die reden de ontevredenheid met Datheens berijming gegrond, maar de aanval daarop blijkt telkens voor een groot deel te berusten op misverstand. Deze aanval richtte zich voornamelijk tegen drie punten: Datheens woordkeus; zijn stopwoorden en om het rijm verwrongen zinnen; zijn slechte metrum.

Men vergat daarbij, dat Datheen een Vlaming was, en dat zijn poëzie nog sterk werd beïnvloed door de denkbeelden der Rederijkers. Bovendien - en dat is wat men het minst begreep - schreef hij geen metrisch, maar een binnen een vast aantal syllaben *geaccentueerd* vers: het vers der Middeleeuwen. In zijn beste oogenblikken wordt daardoor een hevig-bewogen en meesleepend rythme mogelijk, maar in de momenten van verslapping mist het vers als het ware zijn laatsten ruggesteun. De toenemende metrische regelmaat van het Noord-Nederlandsche vers deed die slapheid dubbel voelen, terwijl het aan dreunende maten gewende oor doof was geworden voor de hartstochtelijke rythmiek van het goede accentvers.

Voor zoover ik weet, is Professor Albert Verwey de eerste die (in zijn studie 'Hendrick Laurensz. Spieghel'[1]) op dit accentvers van Datheen gewezen heeft. Hij doet dit naar aanleiding van het verschil tusschen Datheen en Marnix, in wiens vers de maat ten koste der beweging wordt doorgevoerd. 'Toch wil dit niet zeggen dat in tal van psalmen, van rustiger toon en stemming, Marnix' berijming niet de voorkeur zou verdienen. Het zegt alleen dat Datheen uit innerlijke aandrift meer dan Marnix een dichter was. Een onbeholpen dichter....'

In Marnix staat reeds de 17de eeuw tegenover het verleden. Wat Verwey over hèm zegt, geldt ook voor de meesten der latere psalmberijmers.

* * *

1) Pag. 165-168.

Al gaf men ten onrechte alle schuld aan Datheen, het bleef evenwel waar, dat zijn berijming voor de 17de eeuw steeds sneller verouderde. En er waren twee wegen, waarlangs men kon trachten tot een verbetering van het Psalmgezang te komen. Men kon een geheel nieuwe berijming invoeren, of die van Datheen naar de moderne eischen omwerken. Na Marnix hadden reeds Anthonis de Hubert en Camphuysen het eerste beproefd. Maar Revius is de eerste, die de Psalm*verbetering*, waarover men nog slechts had getheoretiseerd, in praktijk heeft gebracht! Hij gaf aan die verbetering boven een nieuwe berijming de voorkeur ‘als dewelcke den minsten aenstoot soude geven, ende also lichtelijcxt aengenomen worden. Ende dewijle ick bevont dat vele met my in dit gevoelen waren, heb ick verwacht dat yemant, meer als ic begaeft, het selve soude by de hant nemen: 'twelck alsoo het niet en geschiede, hebbe ten laetsten inden name des Heeren selve een proeve willen doen van 'tgene ick hier van bevattet hadde.’[1)]

Ook Revius voelde dus de kloof tusschen Datheen en zijn eigen tijd. Hij zag die zelfs als iets zoo vanzelfsprekends, dat er verder niet meer over gesproken behoefde te worden: ‘Dat de nieuwe oversettinge des Nederduytschen Bybels, met een goede verbeteringe der Psalmen, diemen inde kercke gewoon is te singen, behoorde gevolgt te worden, is het eendrachtich gevoelen van alle verstandige.’ Als predikant besefte hij echter, hoe moeilijk het zou zijn Datheen bij de gemeente te verdringen. De bezwaren tegen diens berijming kwamen van den kant der geleerden en taalmeesters, en gingen ver boven het begrip der kleine burgers en neringdoenden. Voor hen waren Datheens Psalmen onscheidbaar verbonden met God en met geloof. Daarom moest men er ernstig rekening mee houden,

1) Voorrede ‘Aen den Christelijcken Leser ende Sanger’, evenals alle volgende proza-aanhalingen.

welke verandering ‘den minsten aenstoot soude geven.’

Toen geen der voorstanders van een verbeterde berijming echter een poging tot verwezenlijking daarvan deed, ging Revius zich afvragen, of niet God hem door deze stilte riep. Kon er schooner werk voor Diens dichter zijn dan aan de gemeente een waardigen psalmbundel te schenken? Met zijn gewone energie aanvaardde Revius, dadelijk na het opkomen van die vraag, het werk als een van God opgelegde taak. ‘Inden name des Heeren’ stelde hij zijn dichterschap in dienst der gemeente.

In dienst. Want wanneer hij uitsluitend met eigen aanleg te rade was gegaan, zou hij wellicht nooit aan dit moeilijke werk begonnen zijn - maar *als* hij het gedaan had, zou hij dan een geheel nieuwe berijming hebben gegeven. Nu echter besliste het belang der gemeente: in de eerste plaats was hij haar dienaar, eerst daarna dichter. Dit blijkt ten duidelijkste uit de berijmde ‘Voor-reden aende Gemeynte onses Salichmakers Jesu Christi’, ‘by Th. Bezam in rijm vervatet, ende voor desen onder den name Datheni in Nederduytsch uytgegaen, die ic ooc na gelegenheyt beschaeft ende vercortet hebbe.’[1)] Want bij Beza en Datheen komt niets voor van de dichterlijke ‘zelfontlediging’, waartoe Revius vermaant, nadat hij eerst evenals zij de dichters opgeroepen heeft tot het geven van schooner berijmingen dan de zijne:

> Maer gunt ons, dat een weynich uwe veder
> Tot het begrijp der cleynen sich verneder.
> U hooge vlucht wat na de aerde dael.
> Hebt ghy verschiet van ongemeyne tael,

1) De vertaling van Datheen komt niet in alle uitgaven van zijn Psalmen voor. Ik vond haar in de editie van 1581, Tot Delft, By Aelbert Hendricksz.

Hebdy een vloet van diep-gehaelde reden,
Ey, spaertse, om die elders te besteden.
Soeckt claerheyt, soeckt eenvoudicheyt alhier.
En wijcket niet van Davids soete lier,
Poocht synen, en niet uwen sin te treffen,
En ons met u ten hemel op te heffen.

Hier spreekt Revius zelf zich uit. En we gaan daardoor eenigszins begrijpen, hoe deze berijming mogelijk is na de sonnettencycli van 1630 tot 1637.

Het zoo moedig ondernomen werk viel niet mee. Er bleek ‘vry wat meer daer toe te behooren dan ic my inden aenvanck hadde ingebeeldet, ende dat door de herstellinge der lamme ende losse leden deses gedichtes, oock door het wechnemen van stop-woorden ende diergelijcke, de sake weynich geholpen was, also met eenen opde verbeteringe van den sin (waer toe wy soo merckelijc door de nieuwe oversettinge des Bybels geholpen zijn) ende op een vaste, ende niettemin vloeyende 'tsamenstellinge most gelettet worden, op dat het werc niet alleen slechte luyden genoech doen, maer ooc voor de verstandige bestaen mochte. Hier om heb ick te meer vryheyt int veranderen genomen, latende blijven 'tgene van Datheno redelijcker wijse getroffen was, sonder my int overige aen syne woorden alte nau te willen binden, behoudende met voorraet ondertusschen het selve getal van sang-veersen 'twelck int fransche ende in Datheni psalmboeck gebruyckt is, om alle haperinge voor te comen, indien 'tgeschieden mochte datse tegelijcke gesongen wierden.’

Uit deze aanhaling hebben wij op te maken, wat de bedoeling van Revius' werk is geweest. Een der belangrijke punten blijkt al dadelijk de verbetering van den ‘sin’. De Psalmberijming mocht nergens afwijken van de nieuwe en wetenschappelijk-

gefundeerde Bijbelvertaling. De zang der gemeente moest volkomen overeenstemmen met de bedoeling van Gods woord. We mogen aannemen, dat de volgorde op het titelblad: ‘in sin’ en eerst daarna: ‘in rijmen gebetert’ niet willekeurig gekozen is.

In de tweede plaats moest de gemeente haar eigen zang verstaan. Datheens stopwoorden en Rederijkersrijmen waren maar al te vaak oorzaak, dat de eenvoudige vrome in de losaaneengerijde woorden den zin niet terugvond. Ook hierin wilde Revius voorzien.

Tenslotte stelde hij zich tot taak ‘de herstellinge der lamme ende losse leden deses gedichtes’ en een ‘vaste, ende niettemin vloeyende 'tsamenstellinge’. Hiermee raken we aan het wezen van Datheens vers. Want er kan moeilijk iets anders dan de versvorm bedoeld zijn, al is het niet zoo gemakkelijk uit deze vage woorden Revius' oordeel over Datheen op te maken.

Heeft ook hij het wezen van 't accentvers miskend en Datheen zijn gebrek aan maat verweten? Duidt de ‘vaste, ende niettemin vloeyende 'tsamenstellinge’ op een door het metrum gespierd, gemakkelijk loopend vers? In de 18de eeuw heeft men dit zonder eenige aarzeling aangenomen. Andreas Andriessen[1)] vermeldt Revius' poging tot verbetering van Datheen ‘met herstellinge der dichtmaten.’

Wij echter zijn onwillekeurig geneigd iets anders van Revius te verwachten - en we trachten er aan vast te houden, dat hij *als dichter*, zij het dan ook onbewust, het accentvers heeft doorvoeld. Even schijnen we steun voor deze opvatting te vinden, wanneer we het aangehaalde gedeelte uit Revius' voorrede vergelijken met de zelfbewuste woorden van Christiaen van Heule, die in 1649 eveneens een verbeterden Datheen uitgaf: ‘Wy hebben in den dicht voorgenomen de Silben en Voeten (Pedes genaemt) tot haere rechte plaets en order te vertrecken.’ In

1) T.a.p., pag. 182.

deze schoolmeestersuitspraak schuilt heel wat minder eerbied voor Datheen!

Toch zijn we dan ongemerkt bezig onzen wensch ‘hineinzuinterpretieren’. Want nergens blijkt in den Psalmbundel eenige appreciatie voor Datheens soms verrassend rythme. Met nuchtere consequentie is overal van zijn accentvers een metrisch vers gemaakt. Alleen wanneer Datheens accenten zoo regelmatig op elkaar volgen, dat de regel voor metrisch kan doorgaan, wordt deze onveranderd overgenomen.

Iets anders konden we ook niet met grond verwachten. Revius behoorde tot den klassicistischen kring van Heinsius en Scriverius, en veroordeelde evenzeer als zijn tijdgenooten het bandelooze vers van Datheen. Daarvan iets te maken, dat ‘ooc voor de verstandige bestaen mochte’, beteekende: het om te werken tot een metrumvers. De geleerde kende geen ander vers dan dit.

Had echter de dichter in hem zich niet moeten verzetten tegen deze metrum-dogmatiek? *Maar de dichter kende evenmin een ander vers*. Sinds het begin der 17de eeuw was het metrum tot een onmisbaar en vanzelfsprekend element geworden. Vers en metrum waren onscheidbaar met elkaar vergroeid - ook voor Revius! Nooit had hij een ander soort verzen geschreven - zijn heele techniek rustte op den basis van dat metrum.

Daarom kon de dichter niet anders doen dan zwijgen, terwijl de predikant zijn voorrede schreef. En al klinkt diens vonnis minder apodictisch dan dat van Christiaen van Heule, toch bedoelt hij er precies hetzelfde mee. De opzet van het werk hield óók in ‘de Silben en Voeten tot haere rechte plaets en order te vertrecken.’

* * *

Het kleine octavo-boekje belooft ons dus wel een wonderlijk amalgaam. We zullen er Datheen vinden, heftig en bewogen - den geleerden predikant Revius, die Datheens tekst aan den Bijbel toetst, zijn taal voor de 17de eeuw verstaanbaar maakt en zijn vers metrisch bewerkt - en tenslotte den dichter Revius, die dit opnieuw-geboetseerde vers weer moet doen leven.

En inderdaad blijkt de dichter tot dit scheppingswonder in staat! Volkomen terecht is de bewondering van Josua van Iperen, die in 1777 spreekt van ‘een meesterstuk in zyn soort.’[1)] De verbeterde Psalmberijming leeft! Nog meer misschien dan de ‘Overijsselsche Sangen en Dichten’ is zij het bewijs van Revius' onweerstaanbaar dichterschap.

Daarmee is niet gezegd, dat Revius' psalm dien van Datheen

Datheen.

1.

Die Aerd is onses Gods voorwaer
End' wat sy begrijpt ver' end' naer,
Met den menschen daer in woonachtich.
Hy heeft die opt Meyr vast ghegrondt,
Hy verrijckt die alssins int rondt
Met veel schoone riuieren krachtich.

2.

Synen Berch is een heylich oort,
Wie sal daer op komen nu voort,
Wie sal daer woonen ende bliiuen?

1) Kerkelijke Historie van het Psalm-gezang I, pag. 171.

altijd overtreft. Er blijven voortdurend momenten, waarin Revius' toon niet halen kan bij den bewogen roep van den prediker onder het kruis. Vooral in de psalmen *de profundis* en in die van de Majesteit Gods is Datheens rythme bezielder. Want juist deze psalmen waren de troost der vervolgden: ‘Uit de diepten roepen wij tot U, o God,’ maar ondanks onze ellende vreezen wij niet, omdat ‘Uw koninkrijk heerscht over alles!’ - Daarentegen wint Revius het in de psalmen, die mediteeren over Gods wezen en heiligheid. Het extatisch gebed is in de 17de eeuw verrustigd tot contemplatieve adoratie.

Een goed voorbeeld hiervan is de 24ste Psalm,[1)] dien ik in Datheens en Revius' berijming naast elkaar afschrijf:

Revius.

1.

De aerd' is Godes, en wat daer
In is beslooten verr' of naer,
De menschen oock en alle dieren.
Hy heeftse op de see gegrondt,
Hy heeftse allesins int rond'
Verrijckt met edele rivieren.

2.

Maer synen berch is boven al
Een heylich oort: wie ist die sal
Doch woonen op den berch des Heeren?

1) Verwey geeft bij zijn vergelijking van Datheen en Marnix een gedeelte van Psalm 115, den beeldstormerspsalm. Evenals Marnix is ook Revius hier verre Datheens mindere. Voor beiden bestaat de onmiddellijke beteekenis van den Psalm niet meer.

[DATHEEN.]

Die zijn hert end' handen heeft reyn,
Die de leughens haet groot end' kleyn,
Noch gheen meyneedt en soeckt te drijuen.

3.
Die mensche sal seeghen ontfaen,
Godt sal hem oock wel gade slaen,
End' door zijn goedicheyt bevrijden,
Sulck is tgheslachte taller tijdt,
Dat Godt soeckt met herten verblijdt,
O Godt Iacobs aen allen zijden.

4.
Verhoocht v groote poorten nu,
Eewighe deuren verheft v,
Dat ingae de Koninck vol eeren,
Wie is die Koninck so gheacht?
Tis God douerwinner met kracht,
Wiens macht niet en is om vermeeren.

5.
Verhoocht v groote poorten nu,
Eewighe deuren verheft v,
Dat inga de Koninck vol eeren,
Wie is die Koninck so gheacht?
Tis Godt der heerkrachten vol macht,
Die groot is, ia een Heer der Heeren.

Datheens psalm hijgt in toenemende vervoering naar het einde, terwijl Revius bedachtzaam regel op regel volgen doet.

[Revius.]

Die reyn van hert en handen is,
Die niet en heeft op 't ongewis
Of valschelijck oyt willen sweeren.

3.
Gods segen is dien man bereyt,
Hy krijcht van hem gerechticheyt,
Syn Heylant maket hem voorspoedich.
Dit ist geslachte dat bemint
En niet en rustet eer het vint,
O Jacobs God, u aenschijn goedich.

4.
Ghy poorten, maeckt u hooch en wijt,
Ghy deuren Gods die eeuwich zijt,
Een heerlijck Coninck comt inrijden.
Wie is de Coninck aller eer?
't Is onse God der Heeren Heer.
Een overwinner in het strijden.

5.
Ghy poorten, maeckt u hooch en wijt,
Ghy deuren Gods die eeuwich zijt,
Een heerlijck Coninck wil intreden.
Wie is die Coninck vol van eer?
De Heere der heyrscharen Heer,
De Coninck aller heerlijckheden.

Omgekeerd vinden we een overwinning van Revius in den 118den Psalm, waarvan ik eveneens een gedeelte volgen laat:

Datheen.

8.

Die stercke rechterhandt des Heeren,
Is seer verhoocht tot deser tijdt,
End' behoudt tvelt met kracht end' eeren,
Sulcx singt dat volck, zijnde verblijdt.
Maeckt v van hier al mijn vyanden,
Ick sal niet steruen noch vergaen,
Maer leuen: end' in allen landen
Van Gods weldaden doen vermaen.

9.

Godt heeft my (tis waer) ghecastijdet,
End' Vaderlick ghetuchticht wel,
Doch hy heeft my tot nu bevrijdet,
Ghenadelick vander doot fel.
De groote Poorten doet doch open,
Des Tempels daer die vroom in zijn,
Op dat ick vry daer in mach loopen,
End' heerlick louen den Godt mijn.

10.

Die Poorten schoon kostlick verheuen,
Sijn des Heeren Poorten voortaen,
Die vrome tot deuchden begheuen
Sullen al t' saem daer door ingaen.
Daer wert ghy Heer van my beleden
Ende groot ghemaect van nu voort,
Want in mijn meeste teghenheden
Hebt ghy my verlost end' verhoort.

Revius.

8.

De stercke rechterhant des Heeren
De rechterhant van groote macht
Is nu verhoocht in voller eeren,
Sy heeft een heerlijck stuck gewracht.
O vyant, ick en sal niet sterven
Noch plotselijck te gronde gaen,
Maer leven, en noch menichwerven
Van Godes wercken doen vermaen.

9.

God heeft, 'tis waer, my gecastijdet
Met veelerhande wederstoot,
Maer heeft my evenwel bevrijdet
Tot noch toe vanden wreeden doot.
De groote poorten doet my open,
De poorten der gerechticheyt,
Op dat ick bly daer in mach loopen,
Tot mijnes Heeren lof bereyt.

10.

Dit zijn de poorten hooch verheven
Die voor de vromen open-staen.
Sy die tot deugden zijn begeven
Die sullen daer door inne gaen.
Daer wert ghy, Heer van my beleden,
Om dat ghy, doe ick was bevreest,
My hoordet, en in tegenheden
Mijn trouwen heylant zijt geweest.

Hier is inderdaad Datheen ‘in sin ende rijmen gebetert’. En dit tweede geval is in den Psalmbundel regel, terwijl Datheen ons slechts af en toe boven Revius te verrukken weet.

Het is onmogelijk hier psalm na psalm uitvoerig te behandelen. Ik doe daarom nog slechts één enkele keuze, zonder andere bedoeling dan te genieten van Revius' poëzie: Psalm 65:

1.
In stillen aendacht men verhalet
Tot Sion uwe eer,
En de beloften men betalet
Aldaer aen u o Heer.
Ghy siet wat onse herten wenschen,
Ghy hooret de gebee'n,
Dies sullen eenmael alle menschen
Met yver tot u tree'n.

7.
Het water uyt des Heeren bronne
Vloeyt over 'tvlacke velt,
Op dat het lant hem cieren conne
Met aren ongetelt.
Ghy maket droncken syne voren
Soo haest het is geploecht,
Ghy weyckt syn cluyten, en met coren
Den mensch ghy vergenoecht.

9.
Te velde sietmen met genuchten
De schaepkens grasen gaen.
De dalen zijn bedeckt met vruchten
Van 't alderbeste graen.
Het aerdrijck schijnet te ontspringen
En te verblijden seer,

De menschen juychen, ja sy singen
Van uwe goetheyt, Heer.

* * *

Nog even moeten we terugkeeren tot de vraag, die we aan het begin van dit hoofdstuk stelden: 'Is deze psalmberijming niet meer het werk van den predikant en theoloog dan van den *dichter* Revius?' In het bovenstaande is het antwoord feitelijk reeds gegeven.

Zonder eenigen twijfel is de opzet het werk van den predikant. De gemeente moest een betere en nauwkeuriger berijming hebben, en haar dienaren waren tot dat werk geroepen. Revius aanvaardde die taak *als predikant*. Hij dwong zelfs den dichter in hem zich te 'vernederen tot het begrijp der cleynen'. Maar deze laatste onderwierp zich vrijwillig, omdat hij in die berijming Gods roep had verstaan. Wie echter zichzelven vernedert, die zal verhoogd worden! In den opzet onderwierp de predikant den dichter aan zijn doel; maar in de uitwerking triomfeerde de dichter, ondanks de beperking, boven den predikant!

O mijn siele, wilt God prijsen,
Want ick hoop mijn dagen lanck
Hem syn eere te bewijsen:
En met liefelijck gesanck
Hem te loven wijt en sijt
Alle mijnes levens tijt.[1)]

In de soberder woorden van de proza-vertaling was dit het motto geweest, waaronder in 1630 de 'Overijsselsche Sangen en Dichten' waren verschenen. In dit motto schuilt ook het geheim, waardoor de Psalmberijming ondanks alles het werk van den *dichter* worden kon.

1) Psalm 146, strofe 1.

Besluit.

IN de voorgaande hoofdstukken is het ons voornaamste doel geweest door te dringen tot de ziel van een dichter.

Eerst troffen we een strijdbaar man in predikantskleeding, met strenge blikken en een vastberaden mond. In zijn oogen weerde een haast wantrouwende stroefheid onze toenadering af.

Toen wezen zijn gedichten ons den weg naar het innerlijk, dat achter dit masker verscholen lag. een daar vonden we een brandende natuur, die zich hartstochtelijk aan God gegeven had en hartstochtelijk aan Hem vasthield. Naar Hem was alle schoonheid van zijn ziel gericht - voor de wereld bleef slechts de rugzijde over. Revius' ziel bleek verwant aan de zilverpopels, die den levenden kant van hun blaren naar de luwte keeren en zich aan de windzijde vertoonen als monotoon zilvergrijs. In voortdurenden strijd beschermt deze achterkant de schoonheid van hun eigenlijk bestaan, dat naar de stilte is gericht.

Uiterlijk is Revius volkomen een man van zijn tijd: statig en gesloten, strijdbaar en naar onze opvattingen zelfs wel eens hard.

Innerlijk is hij bijna als een kind: zoo zuiver overgegeven en vol aanbidding.

Uit dit conflict wordt zijn hartstochtelijk dichterschap geboren. Zijn hart is ‘brandende in hem’ door de nabijheid Gods en slaat uit in een vlam van woorden, dwars door alle stroefheid heen!

In het binnenste van den predikant is dit *de dichter Revius*!

Bijlagen

Bibliographie van Heinsius' Hollandsche poezie.

BIJ het samenstellen van deze lijst heb ik dankbaar gebruik gemaakt van Angillis' bibliographie,[1)] die als grondslag van beteekenis bleek. Jammer is het evenwel dat omstandigheden hem er toe hebben verplicht ‘mijne lijst te laten drukken gelijk zij vroeger was, zonder verbetering, doch met bijvoeging der werken of uitgaven, welke ik niet gezien, maar op andere lijsten aangetroffen en daaruit overgenomen heb.’ Betrouwbaarder zijn daarom de gegevens uit ‘De Nederlandsche Emblemata’ van Dr. A.G.C. de Vries, die echter uit den aard der zaak slechts een bepaald gedeelte van Heinsius' poëzie bestrijken. Voor de verspreide gedichten vond ik tenslotte eenigen steun in de opgave van Dr. P. Leendertz Wz. (‘de Navorscher’ XI, pag. 51 v.v.).

Bij iedere uitgave geef ik aan, op welke van deze drie lijsten zij voorkomt, en waar zich het exemplaar bevindt, dat ik er van gezien heb. Daarbij maak ik van de volgende afkortingen gebruik: A. = Angillis; de Vr. = de Vries; L. = Leendertz. - K.B. = Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage; Leiden = Universiteitsbibliotheek te Leiden.

1) Deze bibliographie bevat *al* Heinsius' werk, en is te vinden in de Dietsche Warande VI (1864), pag. 547 v.v.

A. Bundels.

Emblemata Amatoria.

± 1605.

Quaeris quid sit Amor, quid amare, cupidinis et quid ‖ Castra sequi? chartam hanc inspice, doctus eris. ‖ Haec tibi delicias hortumq. ostendit Amorum: ‖ Inspice; sculptori est ingeniosa manus. ‖

60 blzz. ongep.; alleen de emblemata zijn genummerd van 1-24 (volgorde: 7, 8, 11, 10, 9, 12); met pl.; 4° obl.

de Vr. 21- K.B.

± 1606.

Emblemata ‖ Amatoria: Iam demum ‖ emendata. ‖

64 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.

de Vr. 22- Collectie Mr. Schretlen te Aerdenhout.[1)]

± 1607.

Emblemata ‖ Amatoria: Iam demum ‖ emendata. ‖ (*Aan het einde:*)T' Amstelredam, ‖ By Dirck Pietersz Boeckvercooper in de witte Persse, ‖ in de oude brug-steech aen 't water. ‖

64 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.[2)]

Oude Boekhandel R.W.P. de Vries.

1608.

Emblemata ‖ Amatoria: Iam demum ‖ emendata. ‖ (*Aan het einde:*) t' Amstelredam. ‖ By Dirck Pietersz

1) Dit is het exemplaar, dat de Vries in de Collectie Vincent van Gogh zag. De Universiteitsbibliotheek te Gent bezit van dezen druk een zeldzamen variant (zie de Vries, t.a.p., pag. XIX.)

2) De Vries kent deze uitgave niet. Blijkbaar staat zij tusschen zijn 22 en 23 in. De 'Elegie, ofte Nacht-clachte' is namelijk nog onderteekend V.S.D.H. (Votre Serviteur Daniel Heinsius), evenals bij de Vr. 22 - wat later evenwel nergens meer voorkomt. Daarentegen is 'Het Sterfhuys van Cupido' reeds verlengd met de vier regels, die de Vries voor het eerst in de uitgave van 1608 vond. Uitgaande van diens vooronderstelling (t.a.p., pag. 32), dat de eerste uitgave in 1605 verscheen, meen ik het recht te hebben de beide tusschenliggende drukken omstreeks 1606 en 1607 te dateeren.

Boeckvercooper in de witte Persse, ‖ in de oude brug-steech aen 't water. 1608. ‖

64 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.

de Vr. 23 - Oude Boekhandel R.W.P. de Vries.

1612. Emblemata ‖ Amatoria: Iam demum ‖ emendata. ‖ (*Aan het einde:*) T' Amstelredam. ‖ By Dirck Pietersz. Boeckvercooper inde witte Persse, ‖ opt water by d'oude brugh. 1612. ‖

64 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.

de Vr. 24 - K.B.

1613. Afbeeldingen van ‖ Minne. ‖ Emblemata ǀ Emblemes, ‖ Amatoria. ‖ d'amour. ‖ Op een nieu oversien ende verbetert ‖ Door Theocritum a Ganda. ‖ Tot Leyden, ‖ By Iacob Marcusz. Boeckvercooper, Anno 1613. ‖

120 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.[1)]

de Vr. 25 - Bibliothèque Royale, Brussel.

1615. Het Ambacht ‖ van ‖ Cupido, ‖ Op een nieuw oversien ende verbetert ‖ Door ‖ Theocritum à Ganda. ‖ Tot Leyden, ‖ By Iacob Marcussoon Boeckvercooper. ‖ Anno CIↃ.IↃ.CXV. ‖

116 blzz. ongep.; met. pl.; 4° obl.[2)]

de Vr. 26.

1) Na de 24 Emblemata Amatoria volgt hier voor het eerst: 'Het Ambacht van Cupido. Emblemata Nova Amatoria, Nouveaux Emblemes d'Amour.'

2) Dit is de eenige uitgave, die ik moet overnemen zonder ze gezien te hebben. De Vries vermeldt een exemplaar in de Collectie Vincent van Gogh en een ander bij R.W.P. de Vries. De Collectie van Gogh is intusschen onder den hamer geweest - en de Oude Boekhandel de Vries, die mij bij mijn onderzoek zeer welwillend behulpzaam was, kon geen verdere inlichtingen geven over de tegenwoordige bezitters.

1619. Afbeelding van Minne ‖ Emblemata l Emblemez ‖ Amatoria l d'amovr ‖ Met de Spiegel van de ‖ Doorluchtige Vrouwen op ‖ een nyeú Oúersyen en ‖ Verbeetert door Theocri= ‖ tum a Ganda. Met noch veel ‖ Schone Poetichse Ghedichten ‖ Seer vermaeckelijck ‖ voor alle Lief= ‖ hebbers. ‖ Tot Leyden by Harman van ‖ Westerhuysen ‖ An^{o} 1619. ‖

168 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.

de Vr. 27 - K.B.

± 1620. Emblemata ‖ Aliquot Amatori(a) ‖ D. Danielis Heinsii cum ‖ additamento aliorū ‖ nunc primum in lucem ‖ edito. ‖

112 blzz. (gepag. 9-66); met pl.; 4° obl.

de Vr. 28 - Collectie Scheurleer.

Vanaf 1616 werden de ‘Emblemata Amatoria’ bovendien telkens herdrukt in de verschillende uitgaven der ‘Nederduytsche Poemata’.

Spiegel vande Doorluchtige vrouwen.

1606. Spiegel vande ‖ Doorluchtige, eerlicke, Cloucke, Deuchtsame ‖ ende verstandege vrouwen: ‖ Genomen wt diveersche Griexsche ende Latijnsche ‖ war-historyschrijvers tot vermaeck ende leerīge ‖ van alle liefhebbers van eerlicke vrouwen. ‖ Met diveersche constige coperen Platen verciert ēn rijmswyse ‖ Beschreven door Theocritū à Ganda. ‖ Iodocus Hondius exc. ‖ Amsterodami 1606. ‖

26 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.

K.B.

1615. Spiegel vande ‖ Doorluchtige, eerlicke, Cloucke, Deuchtsame ‖ ende verstandege vrouwen: ‖ Genomen wt diveersche Griexsche ende Latijnsche ‖ war-historyschrijvers tot vermaeck ende leerīge ‖ van alle liefhebbers van eerlicke vrouwen. ‖ Met diveersche constige coperen Platen verciert ende rijmswyse ‖ Beschreven door Theocritum à Ganda. ‖ Iodocus Hondius exc. ‖ Amsterodami 1615. ‖

26 blzz. ongep.; met pl.; 4° obl.

K.B.

In 1619 werden de ‘Doorluchtige vrouwen’ herdrukt in een uitgave der Emblemata Amatoria, en vanaf 1621 in de verschillende uitgaven der ‘Nederduytsche Poemata.’

Nederduytsche Poemata.

1616. Dan: Heinsii ‖ Nederduytsche ‖ Poemata; ‖ By een vergadert ‖ en uytgegeven ‖ Door ‖ P.S. ‖ Tot Amsterdam ‖ Gedruct By Willem Ianszen a° 1616. ‖ Met Privilegie voor 5 Iaren. ‖

22, (II), 92, (XII), 66 blzz.; met pl.; 4°.

A.; de Vr. 29 - K.B.

1618. Dan: Heinsii ‖ Nederduytsche ‖ Poemata; ‖ By een vergadert ‖ en uytgegeven ‖ Door ‖ P.S. ‖ Tot Amsterdam ‖ Gedruct By Willem Ianszen a° 1618. ‖ Met Privilegie voor 5 Iaren. ‖

20, 132, 29-67 blzz.; met pl.; 4°.

A.; de Vr. 30 - K.B.

± 1621. Dan: Heinsii ‖ Nederduytsche ‖ Poemata; ‖ By een vergadert ‖ en uytgegeven ‖ Door ‖ P.S. ‖ Tot

Amsterdam ‖ Gedruct By Willem Ianszen a^{o} 1618. ‖ Met Privilegie voor 5 Iaren.

144 blzz.; met pl.; 4°.[1)]

de Vr. 31 - K.B.

1621. Dan: Heinsii ‖ Nederduytsche ‖ Poemata; ‖ Bij een-Vergadert ‖ en uytgegeven ‖ Door ‖ P.S. ‖ Tot Leyden ‖ By Hermen van ‖ Westerhuisen A^{o} 1621. ‖

(II), 196, (CXVIII), 58 blzz.; met pl., 8° obl.

K.B. (defect; van het 'Ambacht van Cupido' ontbreken de emblemata 5 tot en met 12)

Vanaf 1622 worden de 'Nederduytsche Poemata' opgenomen achter de uitgaven van den 'Lof-sanck van Iesus Christus.'

Lof-sanck van Iesus Christus.

1616. Dan. Heinsii ‖ Lof-sanck ‖ van ‖ Iesus Christus, ‖ den eenigen ende eewigen ‖ Sone Godes. ‖ Met noodelicke Uytleggingen; ‖ soo Geestelicke, als Weereltlicke. ‖ Nu eerstelick uytgegeven ‖ door ‖ P.S. ‖ Tot Amstelredam, ‖ By Willem Iansz. A^{o} 1616.‖ Met Privilegie.‖

(XVIII), 74, (II), blzz.; 4°.

A. - K.B.

1) De Vries merkt wel op: 'Andere druk dan de voorgaande', maar aanvaardt blijkbaar de dateering van het titelblad. Dit lijkt mij niet juist en wel om de volgende redenen: 1e. ontbreekt het privilegie, al wordt dit op het titelblad aangekondigd. Dit doet het vermoeden opkomen, dat het verloopen was (in 1621 waren de vijf jaren om!). 2e. is de 'Spiegel vande Doorluchtige Vrouwen' ingevoegd, die Scriverius niet had opgenomen. 3e. is na den Lof-sanck van Bacchus een vers bijgedrukt 'Ter eeren van de Moffeschans, ende den Auteur van deselve.' Hondius' Moffeschans verscheen echter eerst in 1621. Om al deze redenen kan onze uitgave moeilijk vroeger gedateerd worden dan 1621, al werd blijkbaar het titelblad-cliché der uitgave van 1618 ook hier gebruikt.

1618.

Dan. Heinsii ‖ Lof-sanck ‖ van ‖ Iesus Christus, ‖ den eenigen ende eewigen ‖ Sone Godes: ‖ Met noodelicke Uytleggingen, ‖ aenwijsende den gront van het out Christe- ‖ lick geloof, in den selven vervat: ‖ Met een Voor-reden van den ‖ Auteur. ‖ Tot Amsterdam, ‖ By Willem Iansz. Anno 1618. ‖ Met Privilegie. ‖

(XXIV), 92, (II) blzz.; 4°.

A. - K.B.

± 1621.

Dan. Heinsii ‖ Lof-sanck ‖ van‖ Iesus Christus, ‖ den eenigen ende eeuwigen ‖ Sone Godes. ‖ Met noodelicke Uytleggingen, ‖ aenwijsende den gront van het out Chri- ‖ stelick geloof, in den selven vervat. ‖ Met een Voorreden van den ‖ Auteur. ‖ t'Amsterdam, ‖ By Willem Blaeu, ‖ op 't water, inde vergulde Sonnewijser. ‖

76 blzz.; 4°.[1)]

K.B.

1621.

Dan. Heinsii Lof-sanck ‖ van ‖ Iesus Christus, ‖ den eenigen ende eeuwigen ‖ Sone Godes: ‖ Met noodelicke Uytleggingen, ‖ Aenwijsende den gront van het out Christelick geloof, ‖ in den selven vervat: ‖ Met een Voor-reden van den Avteur. ‖ Tot Leyden, ‖ Voor Herman Westerhuysen. An. 1621. ‖

(XLVI), 226 blzz.; 8° obl.

K.B.

1) In lettertype en zetting komt deze uitgave geheel overeen met den pseudo-druk van 1618 der ‘Nederduytsche Poemata’. Hier wordt echter het privilegie niet vermeld en het jaartal 1618 niet genoemd. Daar ook de twee voorgaande uitgaven van den ‘Lof-sanck’ overeenkomen met de gelijktijdige der ‘Poemata’, schijnt mijn vermoeden hierdoor bevestigd te worden.

1622. Dan. Heinsii ‖ Lof-sanck ‖ van ‖ Iesus Christus ‖ den eenigen ende eeuwigen ‖ Sone Godes: ‖ Ende zyne andere ‖ Nederduytse ‖ Poemata. ‖ Nieuwelicx oversien, vermeerdert ende ‖ verbetert. ‖ Met de Uytleggingen. ‖ t' Amstelredam, ‖ By Willem Iansz. Blaeuw, inde vergul- ‖ de Sonnewijser. Anno 1622. ‖

300 (II) blzz.; met pl.; 8°.

A.; de Vr. 32 - Leiden.

1650. Dan. Heinsii ‖ Lof-Sanck ‖ Van ‖ Iesus Christus ‖ den eenigen ende eeuwigen ‖ Sone Godes: ‖ Ende zyne andere ‖ Nederduytse ‖ Poemata. ‖ Nieuwelijcks oversien, vermeerdert, ende ‖ verbetert. ‖ Met de Uytlegginghen. ‖ t' Amstelredam, ‖ By I.I. Schipper, op de Prince Gracht in de ‖ Historie van Titus Livius, Anno 1650. ‖

302 blzz.; met pl.; 8°.

A. (of bedoelt deze de volgende?); de Vr. 33 - K.B.

1650. Dan. Heinsii ‖ Lof-sanck ‖ Van ‖ Iesus Christus, ‖ den eenigen ende eeuwigen ‖ Sone Godes: ‖ Ende zyne andere ‖ Nederduytse ‖ Poemata. ‖ Nieuwelijcks oversien, vermeerdert, ende verbetert. ‖ Met de Uytlegginghen. ‖ t' Amstelredam, ‖ By Ioost Hartgers, op den Dam by 't ‖ Stadthuys Anno 1650.‖

302 blzz.; met pl.; 8°.

de Vr. 34 - Leiden.

Evenmin als de Vries slaagde ik erin de volgende, door Angillis aan Schotels ‘Letter- en oudheidkundige avondstonden’ (pag. 172-182) ontleende uitgaven te vinden: Theo-

critus à Ganda, Emblemata Amatoria. Amst. 1616, langw. formaat. - Nederduitsche Poemata. Antw. 1619, in 4°. - id. Amst. 1622, 4°. - id. Antw. 1622, 4°. - Th. a Ganda, Embl. amat. Rott. 1625, in 4°. Met 'Lof-sanck van J.C. 1621. Amst. 4°.' is wellicht de druk van 1621 bedoeld.

B. Verspreide gedichten.[1)]

1608.	Den Bloem-Hof van de Nederlandsche leught.... t' Amstelredam, Bij Dirck Pietersz.... a°. 1608. [Leiden] Vóór de gepagineerde bladzijden zijn hier bijgevoegd: *Trouw-dicht* (geteekend: D.H.); later opgenomen: Afb. van Minne, 1619; Ned. Poemata (uitg. 1616: pag. 51). *Bruyloft-Liedt* (geteekend: D.H.) 'O Ghy schoonste der Goddinnen....'[2)]
1610.	Den Bloem-Hof van de Nederlantsche leught.... t' Amstelredam, Bij Dirck Pietersz.... a°. 1610. [K.B.] Vóór de gepagineerde bladzijden zijn hier bijgevoegd: *Epithalamium. Bruyloft-Liedt:* 'O Ghy schoonste der Goddinnen....' *Trou-dicht*. z.b. [L.]

1) Wanneer één gedicht in meerdere liedboeken voorkomt, vermeld ik alleen den eersten keer, in welke van Heinsius' bundels het later is opgenomen. Een volgende maal verwijs ik met *z.b.* daarheen terug.
2) Dit is één der beide door mij als van Heinsius herkende gedichten. Zie boven pag. 65.

Lof-dicht aen I.D. (geteekend: D.H.); later opgenomen: Afb. van Minne 1619; Ned. Poemata (uitg. 1616: pag. 64); [L.][1)]

1610. Danielis Heinsii Poematum editio tertia.... Lugd. Batavorum CIↃ.IↃ.C.X. Apud Ioannem Maire. [K.B.]

Op. pag. 376:

'*Als Venus eerst Adonin doot*....', later opgenomen: Embl. Amat. 1613 en volgende; Ned. Poemata (uitg. 1616: pag. 40).

1610. Den Nederduytschen Helicon.... Voor Passchier van Westbusch, Boeckvercooper.... tot Haerlem, 1610. [Leiden]

Op pag. 205:

Daniel Heyns aen Ioncker Ian van der Does, Heere tot Noortwijck. (- Lof-dicht aen I.D.) z.b.

1611. Verscheyden Bruyloft Dichten ende Liedekens.... Tot Leyden, By Ian Paedts Iacobszoon.... Anno 1611. [K.B.]

Op. pag. III, XVI, XCIII, resp.:

Bruyloft-liedt: 'Int midden van de locht....' (geteekend: S.D.H.N.); later opgenomen: Embl. Amat. 1613 t/m 1619; Ned. Poemata (uitg. 1616: pag. 48).

1) Leendertz werpt de vraag op, of 'Lentes Clagh-ghedicht', 'Cupidos School-ganck', 'Epigramma' en 'Elegie, of Clacht dicht', die zoowel in 'Den Bloem-Hof' als in de 'Afbeelding van Minne, 1619' voorkomen, niet van Heinsius zouden zijn. Ik acht dit zeer zeker mogelijk, maar vond er geen positief bewijs voor. Om de op pag. 65 vermelde reden laat ik ze daarom rusten.

Een Ander. Op de Wijse van den 42, *Psalm Davids:* 'O Ghy schoonste der Goddinnen....' (geteekend: D.H.G.)

Een Liedt ter eeren des Houwelijcken staets, uyt den CXXVIII Psalm Davids (geteekend: D.H.)[1)]

1614. Beschrijvinge der Stad Leyden.... Met groote moeijten, uyt verscheyden Schriften ende Papieren by een vergadert, ende beschreven door I.I. Orlers. Tot Leyden. By Henrick Haestens, Jan Orlers, ende Jan Maire. Anno CIↃ.IↃC.XIIII. [K.B.]

Op pag. VII:

Aen Leyden, uytgegeven met zijn beschrijvinge door Ian Orlers, Borger der selver Stadt (geteekend: D.H.); later opgenomen: Ned. Poemata (uitg. 1616: pag. 7).

1621. W.S. Heere van Bartas Wercken door Zacharias Heijns [met privilegie van 24 Juni 1621] Deel I. [K.B.]

Op pag. VII:

Op de vertalinge vande wercken van Guillaume de Saluste, Heere van Bartas. Gedaen door Zacharias Heyns (geteekend: D. Heinsius); [L.]

1622. Vertalinghe vande eerste Weeck der Scheppinghe des Werrelts. Ghedaen in 't Francois by G. de Saluste, Heere van Bartas. Door den Heere Wessel vanden Boetseler, Vryheere tot Asperen, etc. In 's Graven-Haghe, By Aart Meuris.... Anno 1622. [K.B.]

Op pag. VII:

1) Ook dit lied van Heinsius vond ik nergens vermeld.

Op de oversettinghe van het ver maert werck van Willem de Bartas, Gedaen by den welgeboren ende gestrengen Baron van Asperen (geteekend: Daniel Heinsius); [L.]

1626. Iacobi Zevecoti Belegh van Leyden.... Tot Leyden, Inde Druckerije van de Elzeviers. Anno 1626. [K.B.]

Op pag. VII:

Aen de onwinbaere Maegt van Leyden (geteekend: Daniel Heinsius); [L.]

1628. Corte Beschrijvinghe.... vanden Lande van Zuyt-Hollandt. Tot Dordrecht, Bij Nicolaes Vincentsz. van Spierincxhouck.... 1628. [K.B.]

Op. pag. VIII:

Op Zuyt-Hollandt uytghegeven met sijne Steden, Plaetsen, Gheslachten, ende Keuren door Mr. Iacob vander Eyck (geteekend: Daniel Heins); [L.]

1630. I. Bodecheers Benninghs Leydsche Oorlof-daghen.... Tot Amsterdam, By Iacob Aertsz. Colom.... in 't Iaer M.DC.XXX. [K.B.]

Op pag. XV:

Aen den Welgeleerden ende Geestigen Iohan Bodecherus Benningh, op zijn Goude Munt-goddin (geteekend: Daniel Heinsius); [L.]

1634. Over-ysselsche Sangen en Dichten Iacobi Revii. Den tweeden vermeerderden druck. Tot Leyden. Voor Françoys de Heger.... Anno MDCXXXIV. [K.B.]

Op. pag. IV:

Op de Nederlantsche Tijt-cortingen vanden Eerweerden ende geleerden Heer Iacobo Revio (geteekend: D. Heinsius); [L.]

1635. Nederduytsche Poëmata van Adrianus Hofferus.... t' Amsterdam, By Broer Jansz..... 1635. [K.B.]

Op Pag. IX:

Op de Nederlantsche Dichten van den E: Achtbaeren, Hoochgeleerden Heer Adrianus Hofferus, Rentm^r. Generaal van Beöosterscheld. Olor inter anseres (geteekend: Daniel Heinsius); [L.]

1639. Joh. van Beverwyck. Vande Wtnementheyt des Vrouwelicken Geslachts.... Tot Dordrecht. Ghedruckt by Hendrick van Esch.... Anno 1639. [Leiden; defect]

Op pag. 66: een 12-regelig, ongetiteld gedicht op A.M. van Schurman (geteekend: Daniel Heinsius); [L.]

Op pag. 276: Heinsius' dichterlijke correspondentie met Anna Roemer Visschers (Ned. Poemata, pag. 33 v.v.)

Op pag. 491: Enkele scènes uit ‘Herodes Infanticida’, in 't Fransch vertaald door Mademoiselle de Gournay.

Op pag. 563, 605, 631, 655, 671 en 676: Exempelen uit den ‘Spiegel vande Doorluchtige vrouwen.’

1640. Opuscula Jacobi Triglandii.... t' Amstelredam, Gedruckt voor Marten Jansz Brandt.... 1640. Deel I. [U.B. te A'dam]

Op pag. XXII:

Op de Wercken ende Afbeeldinge, alhier uytgedruckt, Van den Eerweerden ende Hooch-gheleerden Heer Jacobus Triglandius, Professor inde Heylige Theologie, etc. (geteekend: Dan. Heinsius); [L.[1)]]

1659. Bloemkrans van verscheiden gedichten.... Tot Amsterdam: Bij Louwijs Spillebout. Anno 1659. [Leiden]

Op pag. 57:

Op de treffelijke Victorie van den manhaftigen Tromp (geteekend: Daniel Heinsius); [L.]

1) Leendertz vermeldt wel het gedicht, maar kent de juiste uitgav van Triglands werken niet.

Revius' werken.

Voor een lijst van Revius' werken verwijs ik naar de degelijke en uitvoerige bibliographie van Dr. Posthumus Meyes, als bijlage A van zijn proefschrift. Ik kan er slechts het volgende aan toevoegen (ook hier beperkte mijn onderzoek zich tot de poëtische werken):

1621. Het ‖ Hoghe Liedt ‖ Salomons. ‖ In Nederduytsche Gesan- ‖ gen ghebracht, ‖ door ‖ Iacobum Revium, ‖ Apoc. 21.4. ‖ Comt ick sal u tonen de Bruydt des ‖ Lams wijf. ‖ Tot Deventer, ‖ By Sebastiaen Wermbouts, ‖ Boecdrucker op den Poot, indē ‖ vergulden Bybel. 1621. ‖

38 blzz.; 8°.

K.B.

1626. Iacobi Revii ‖ Anagrammatopaegni- ‖ on, in florentem, captam, libe- ‖ ratam urbem ‖ Daventriam. ‖ Daventriae, ‖ Ex officina Sebastiani Wermbouts, ‖ bibliopolae, Anno 1626. ‖

8 blzz. ongep.; kl. 4°.

K.B.

Op pag. 269 van zijn proefschrift vermeldt Dr. Posthumus Meyes een aantal Latijnsche treurdichten van Revius. Als het ware de tegenhangers daarvan ontdekte ik ter K.B. in een

tweetal Latijnsche bruiloftsverzen. Het mooiste heb ik boven reeds in zijn geheel opgenomen (zie pag. 90). Het andere, dat uit drie deelen bestaat, waaronder een prachtig Anacreonticum en een Spaansch gedicht, vindt men op pag. X van:

Carmina ‖ Epithalamia ‖ Conscripta ab Amicis ‖ In‖ Nuptias ‖ clarissimi viri ‖ Antonii Matthaei ‖ I.V.D. ac Professoris in illustri Gelrorum ‖ Gymnasio, quod est Hardervici, Sponsi. ‖ Ut et ‖Lectissimae ac honestissimae virginis ‖ Annae Pontanae. ‖ Sponsae. ‖ Celebrantur XIII Feb. ‖ Hardervici ‖ Ex Officina Nicolai à Wieringen, Gymnasij Typographi. 1633. ‖

12 pag. ongep.; kl. 4°.
K.B. (852 F 343).

[Handschriften van Revius]

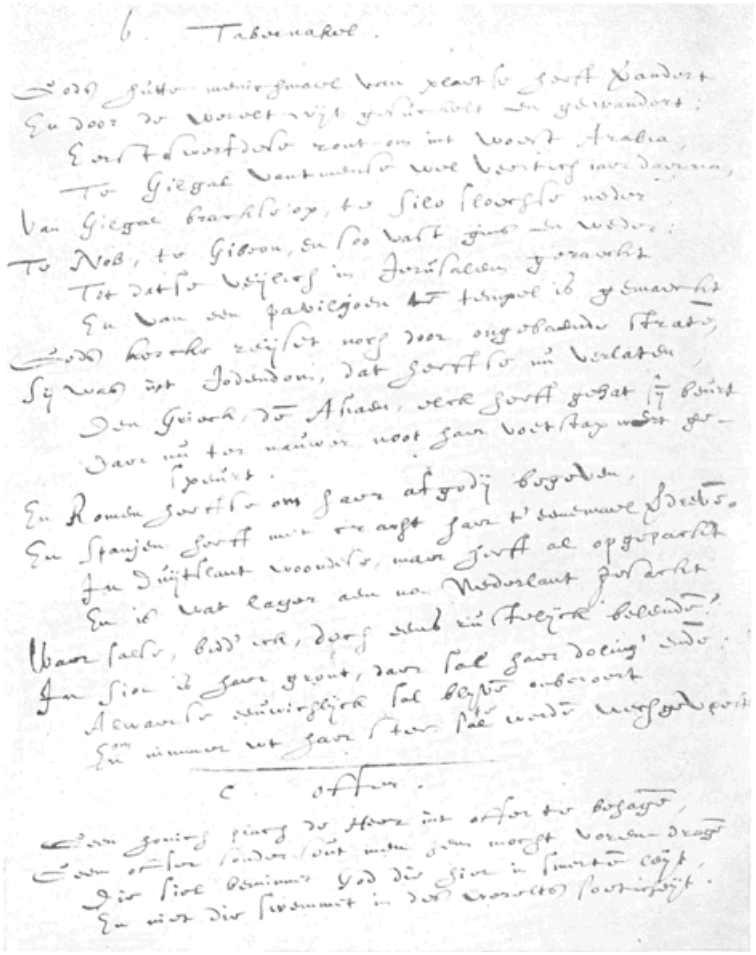

EEN BLADZIJDE MET BIJGESCHREVEN VERZEN UIT HET DEVENTER EXEMPLAAR VAN DE ‘OVERIJSSELSCHE SANGEN EN DICHTEN’

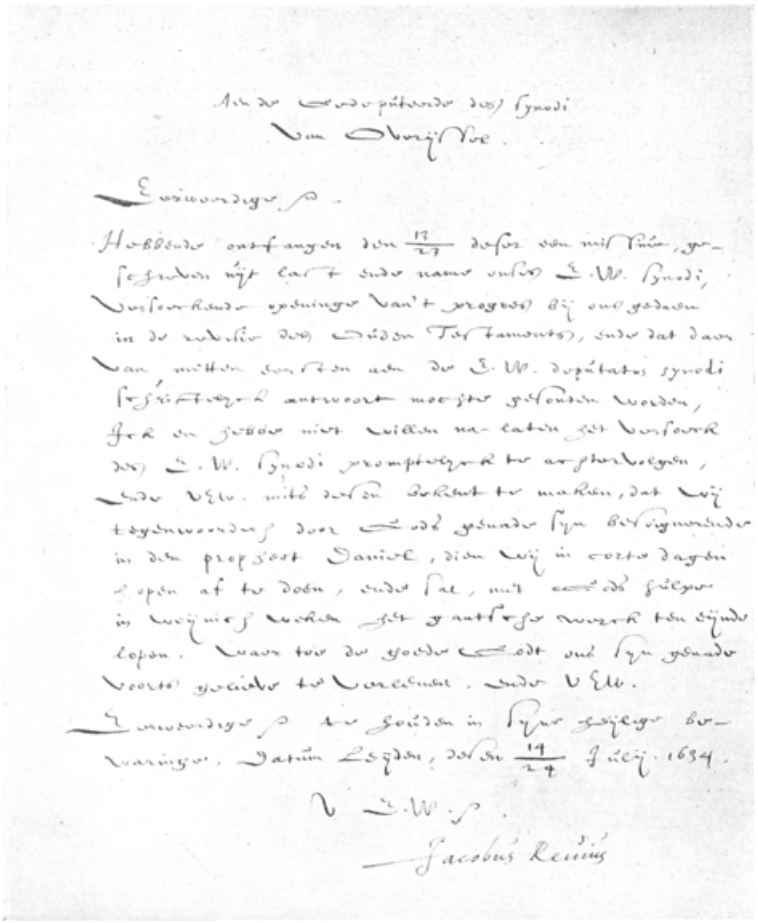

DOOR REVIUS GESCHREVEN COPIE VAN EEN BRIEF AAN DE GEDEPUTEERDEN DER SYNODE VAN OVERIJSSEL
(UIT No. 9 VAN HET OUD-SYNODAAL ARCHIEF)
(*Verkleind*)